

การพัฒนาสถาบันครอบครัวตามหลักคำสอนเรื่องพรหมจรรย์
ในพุทธปรัชญาเถรวาท

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศาสนาศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๐

**FAMILY DEVELOPMENT ACCORDING TO THE TEACHING OF
CHASTE LIVE IN THE THERAVĀDA BUDDHIST PHILOSOPHY**

PHRA GHALAD NIPAKO (THOAWPRAK)

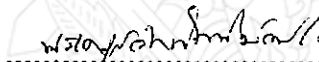
**A THESIS SUBMITTED IN PARTIAL FULFILMENT OF THE REQUIREMENTS
FOR THE DEGREE OF MASTER OF ARTS
DEPARTMENT OF BUDDHISM AND PHILOSOPHY
GRADUATE SCHOOL
MAHAMAKUT BUDDHIST UNIVERSITY
B.E. 2550 (2007)**

หัวข้อวิทยานิพนธ์ : การพัฒนาสถาบันครอบครัวตามหลักคำสอนเรื่องพรหมจรรย์
ในพุทธปรัชญาเถรวาท
ชื่อนักศึกษา : พระฉลาด นิปโก (เจาปรัก)
สาขาวิชา : พุทธศาสนาและปรัชญา
อาจารย์ที่ปรึกษา : พระสุทธิสารโสภณ
อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม : พระมหาอำนาจ มหาวิโร

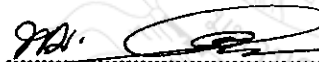
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัยเป็นส่วนหนึ่ง
ของการศึกษาตามหลักสูตรศาสนศาสตรมหาบัณฑิต

.....
(พระครูปลัดสัมพิพัฒน์วิริยาจารย์) คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

.....
(พระครูปลัดสัมพิพัฒน์วิริยาจารย์) ประธานกรรมการ

.....
(พระสุทธิสารโสภณ) อาจารย์ที่ปรึกษา

.....
(พระมหาอำนาจ มหาวิโร) อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม

.....
(รศ. อุดม พิริยสิงห์) กรรมการ

.....
(ผศ. สุรพันธ์ สุวรรณศรี) กรรมการ

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

Thesis Title : Family Development According to the Teaching of Chaste Live in
the Theravāda Buddhist Philosophy
Student's Name : Phra Chalad Nipako (Thoawprak)
Department : Buddhism and Philosophy
Advisor : Phrasutthisarasophon
Co-Advisor : Phramaha Amnuay Mahaviro

Accepted by the Graduate School, Mahamakut Buddhist University in Partial
Fulfillment of the Requirements for the Master's Degree.

P. Sampipattanaviriyajarn
.....
Dean of Graduate School
(Phragrupaladsampipattanaviriyajarn)

Thesis Committee

P. Sampipattanaviriyajarn
.....
Chairman
(Phragrupaladsampipattanaviriyajarn)

P. Suttthisarasophon
.....
Advisor
(Phrasutthisarasophon)

Ph. Amnuay Mahaviro
.....
Co-Advisor
(Phramaha Amnuay Mahaviro)

Udom Piriyasing
.....
Member
(Assoc. Prof. Udom Piriyasing)

S. Suvannasri
.....
Member
(Asst. Prof. Surapan Suvannasri)

หัวข้อวิทยานิพนธ์	: การพัฒนาสถาบันครอบครัวตามหลักคำสอนเรื่องพรหมจรรย์ ในพุทธปรัชญาเถรวาท
ชื่อนักศึกษา	: พระฉลาด นิปโก (เถาปรัก)
สาขาวิชา	: พุทธศาสนาและปรัชญา
อาจารย์ที่ปรึกษา	: พระสุทธิสารโสภณ
อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม	: พระมหาอำนาจ มหาวีโร
ปีการศึกษา	: ๒๕๕๐

บทคัดย่อ

การศึกษาวิจัยนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อ ๑. เพื่อศึกษาหลักคำสอนเรื่องพรหมจรรย์ในพุทธปรัชญาเถรวาท ๒. เพื่อศึกษาการพัฒนาสถาบันครอบครัวในพุทธปรัชญาเถรวาท ๓. เพื่อศึกษาการดำเนินชีวิตที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาสถาบันครอบครัวในเรื่องพรหมจรรย์ตามแนวพุทธปรัชญาฝ่ายเถรวาท

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ซึ่งเน้นการวิจัยทางเอกสาร โดยศึกษาจากพระไตรปิฎกเป็นหลัก และจากเอกสารที่เกี่ยวข้องกับทางพระพุทธศาสนาของฝ่ายเถรวาท ในเรื่องการพัฒนาสถาบันครอบครัวตามหลักคำสอนในเรื่องพรหมจรรย์

ผลจากการวิจัยพบว่า หลักคำสอนในเรื่องพรหมจรรย์ในพุทธปรัชญาเถรวาท เป็นการกล่าวถึงข้อประพฤติปฏิบัติที่เชื่อว่า เป็นข้อประพฤติที่ควรแก่การปฏิบัติของมนุษย์ มีความประเสริฐ เพราะเมื่อปฏิบัติตามแล้ว จะทำให้เกิดมีความเจริญอกงามในชีวิตได้ และในแง่ของผู้ครองเรือน หรือเรียกว่า “ภรรยาสา” นั้น ยังเป็นผู้ที่เกี่ยวข้องยินดีในกามคุณทั้งหลายอยู่ จึงต้องมีการพัฒนาในตนเอง และผู้ที่เป็นสมาชิกครอบครัวให้เจริญอกงามตามไปด้วย จึงได้มีหลักคำสอนที่เกี่ยวกับการปฏิบัติตนเองและสถาบันของครอบครัว เช่น หลักคำสอนในเรื่องทิสทั้ง ๖, ภรรยาธรรม ๔ ฯลฯ หรือธรรมอื่น ๆ ที่สนับสนุนเกื้อกูลสถาบันครอบครัวให้เจริญอกงาม เช่น ปรี โศโฆสะ(ปัจฉิม สภาพแวดล้อมภายนอก) ได้แก่ กัลยาณมิตร, โยนิโสมนสิการ(ปัจฉิมภายใน) ได้แก่ การพิจารณาใคร่ครวญโดยแยกคาย สิ่งต่าง ๆ ตามที่กล่าวมาแล้วนี้ ล้วนแต่เป็นธรรมที่เกื้อกูลสนับสนุนให้เกิดการพัฒนาในสถาบันทางครอบครัวได้ หรือเมื่อกล่าวโดยรวมแล้ว หลักการพัฒนาสถาบันของครอบครัว ตามที่กล่าวไว้ในเรื่องของพรหมจรรย์นั้นก็คือ หลักในการดำเนินชีวิตตามแนวของพุทธปรัชญาเถรวาท ซึ่งเรียกว่า อัถละ ๓ อัน ได้แก่ การพัฒนาตนเองหรือสถาบันครอบครัว เพื่อประโยชน์ในปัจจุบัน เพื่อประโยชน์ในอนาคต และเพื่อประโยชน์อันสูงสุดของพุทธปรัชญา คือ การหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวง หรือ “นิพพาน”

Thesis Title : **Family Development According to the Teaching of Chaste Live in the Theravada Buddhist Philosophy**

Student's name : **Phra Chalad Nipako (Thoawprak)**

Department : **Buddhism and philosophy**

Advisor : **Phrasutthisarasophon**

Co-Advisor : **Phramaha Amnuay Mahaweero**

Academic year : **B.E. 2550 (2007)**

ABSTRACT

This study research is to aim about studying the principle teaching regarding the virgin of Buddhism denominated by priest in order to study family institute of Buddhism denominated by Theravada and development of family institution as per the teaching about the virgin of Buddhism denominated by priest.

This research is qualitative research which is focusing on documentary research by studying from Buddha's teachings and its related documentary in part of Buddhism.

By this study research is found that the principle teaching in subject of the virgin in aspect of Buddhism denominated by Theravada referring the regulation believable that is the moral practices of behavior that should be done by humans and civilization people because after follow this moral practices, it will be the occurrence of glory righteous in life. It is to assume that denying to engage in sexual intercourse preferred as the condition and to keep the goodness as having five basic Buddhist precepts of moral practices and five dharma. It is able to have by either "layman" and the priest, such as the person keeping in moral practices or Buddhist monks in Buddhist. The family institution of Buddhism denominated by Theravada which is focusing on 2 parts about oneself and the principle of relationship between people in family and outside people as per the Buddhist teaching in regard of all 6 directions is to making its own duty accomplished early as per its status by devoting to away from badness, good practicing, as per the Buddhist reaching available generally, such as the teaching in moral practices of three studies in number of 3 clauses and etc. The development of family institution according to Buddhist teaching in subject of the virgin is the principle of moral practices follow the way of Buddhism denominated by Theravada, it is called as "3 usefulness", such as the development in itself or family institution for either current and future beneficial and for the most beneficial of Buddhism philosophy, is to be free from all evils or "nirvana" and other dharma, such as the Buddhist teaching in all 6 directions, Layman's dharma and to support the family institution, such as Paratokhisa, Yonisoamnasikam and etc.

กิตติกรรมประกาศ

การศึกษางานวิจัยในครั้งนี้ สำเร็จลุล่วงลงไปได้ด้วยดี เพราะได้รับความอนุเคราะห์และช่วยเหลือด้วยดีจากครูอาจารย์ เพื่อนสหธรรมิก ด้วยการชี้แนะจากหลาย ๆ ท่าน อาทิเช่น พระครูอุทัยธรรมโกศล เจ้าคณะตำบลพนมมีย์-ตาอ้อ อำเภอมือง จังหวัดสุรินทร์, พระภิกษุ สามเณรวัดทุ่งสว่าง ตำบลพนมมีย์ อำเภอมือง จังหวัดสุรินทร์ ที่ได้ช่วยเหลือในการค้นหาข้อมูล พระพิริลฐ ปิยสีโล และพระฐนพลศักดิ์ กมลโ (ทมคิ)

ขอกราบขอบพระคุณ พระสุทธิสาร โสภณ รองอธิการบดีมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด อาจารย์ที่ปรึกษา ท่านพระมหาอำนาจ มหาวิโร ที่ปรึกษาร่วม ที่ท่านได้เสียสละเวลาชี้แนะทำให้วิทยานิพนธ์นี้สำเร็จลุล่วงลงไปได้ด้วยดี โดยการให้คำปรึกษาแนะแนวทาง และขอบคุณเพื่อนสหธรรมิก ศิษย์เก่ามหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย คณะพุทธศาสตร์ รุ่นที่ ๔๕ เจ้าหน้าที่ห้องสมุดมหาวิทยาลัย มหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด ที่ได้ช่วยเป็นแหล่งข้อมูลสนับสนุนในด้านเอกสารที่ใช้ในการประกอบทำวิทยานิพนธ์และตรวจทานงานวิจัยในครั้งนี้ให้เป็นอย่างดียิ่งด้วย และครูอาจารย์อีกหลาย ๆ ท่าน ที่ได้ช่วยเหลือในด้านอื่นๆ เสนอแนะข้อคิดเห็น จนทำให้งานวิจัยในครั้งนี้เสร็จสมบูรณ์เป็นที่น่าพอใจ ซึ่งท่านทั้งหลายเหล่านั้น มิได้ประสงค์จะออกนามจึงขอน้อมคารวะท่านทั้งหลายเหล่านั้นมา ณ ที่นี้ ด้วยความเคารพยิ่ง

คุณประโยชน์พร้อมด้วยคุณงามความดีแห่งงานวิทยานิพนธ์นี้ ผู้จัดทำขอน้อมไว้เพื่อเป็นเครื่องสักการบูชาคุณของพระพุทธศาสนา อันมี พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ บิคา มารดา ครูอุปัชฌาย์และอาจารย์ ซึ่งเป็นผู้ที่ได้ให้ปัญญาวิชาความรู้ทั้งหลายที่มีอยู่ในโลกนี้ ในการดำเนินชีวิตครั้งตั้งแต่เมื่อเยาว์วัยจนถึงในปัจจุบัน ตลอดจนบรรดาผู้มีอุปการคุณทุกท่านที่ได้ช่วยสนับสนุนทุนในการศึกษาเล่าเรียนในครั้งนี้ ขอทุกท่านจงเป็นผู้มีความสุขและความเจริญในสติปัญญา และเป็นผู้มีส่วนร่วมในความสำเร็จในครั้งนี้ด้วยทุก ๆ ท่าน

พระฉลาด นิปโก (เถาปรัก)

๗ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๐

สารบัญย่อ

พระไตรปิฎกที่ผู้วิจัยใช้เป็นหลักในการศึกษาค้นคว้า เพื่อการเขียนวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ คือ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย พิมพ์เนื่องในวโรกาสครบ ๒๐๐ ปี แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พุทธศักราช ๒๕๒๕ ค่าย่อและคำเต็ม ชื่อของคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถาและปกรณ์วิเสส มีดังต่อไปนี้

ค่าย่อ	คำเต็ม
พระวินัยปิฎก	
วิ.มหา.	วินยปิฎก มหาวิภงฺค
วิ.ม.	วินยปิฎก มหาวคฺค
วิ.จู.	วินยปิฎก จูฬวคฺค
พระสุตตันตปิฎก	
ที.สี.	สุตฺตฺนตฺปิฎก ทีฆนิกาย สีลขนฺธวคฺค
ที.ม.	สุตฺตฺนตฺปิฎก ทีฆนิกาย มหาวคฺค
ที.ปา.	สุตฺตฺนตฺปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวคฺค
ม.มู.	สุตฺตฺนตฺปิฎก มัชฌิมนิกาย มุลปฺณณาสก
ม.ม.	สุตฺตฺนตฺปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปฺณณาสก
ม.อุ.	สุตฺตฺนตฺปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปฺณณาสก
ถ้.ส.	สุตฺตฺนตฺปิฎก สงฺยุตฺตฺนิกาย สคาถวคฺค
ถ้.นิ.	สุตฺตฺนตฺปิฎก สงฺยุตฺตฺนิกาย นีทานวคฺค
ถ้.ข.	สุตฺตฺนตฺปิฎก สงฺยุตฺตฺนิกาย ขนฺธวารวคฺค
ถ้.สพ.	สุตฺตฺนตฺปิฎก สงฺยุตฺตฺนิกาย สพายตนวคฺค
ถ้.ม.	สุตฺตฺนตฺปิฎก สงฺยุตฺตฺนิกาย มหาวารวคฺค
อง.เอก.	สุตฺตฺนตฺปิฎก องฺคุตฺตรนิกาย เอกนิปาต
อง.ทุก.	สุตฺตฺนตฺปิฎก องฺคุตฺตรนิกาย ทุกนิปาต
อง.ติก.	สุตฺตฺนตฺปิฎก องฺคุตฺตรนิกาย ติกนิปาต
อง.จตุกก.	สุตฺตฺนตฺปิฎก องฺคุตฺตรนิกาย จตุกกนิปาต
อง.ปญจก.	สุตฺตฺนตฺปิฎก องฺคุตฺตรนิกาย ปญจกนิปาต
อง.ฉก.	สุตฺตฺนตฺปิฎก องฺคุตฺตรนิกาย ฉกนิปาต

สารบัญ

หน้า

บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ข
กิตติกรรมประกาศ	ค
สารบัญคำย่อ	ง
สารบัญ	ณ
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๒
๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย	๓
๑.๔ วิธีดำเนินการวิจัย	๓
๑.๕ คำนียามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๓
๑.๖ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๔
บทที่ ๒ หลักคำสอนเรื่องพรหมจรรย์ในพุทธปรัชญาเถรวาท	๕
๒.๑ ความหมายของพรหมจรรย์	๕
๒.๒ ลักษณะของพรหมจรรย์	๖
๒.๒.๑ ความประพฤติที่ดี ที่เป็นไปเพื่อการละความชั่ว	๕
๒.๒.๒ ความประพฤติที่ถูกต้อง ที่เป็นไปเพื่อละความผิด	๑๐
๒.๓ ประเภทของพรหมจรรย์	๑๑
๒.๔ การประพฤติพรหมจรรย์	๑๒
๒.๔.๑ พรหมจรรย์สำหรับผู้ครองเรือน	๑๒
๑) พรหมจรรย์คือ การให้ทาน	๑๓
๒) พรหมจรรย์คือ เวทย์วาจจะ (การขวนขวาย)	๑๖
๓) พรหมจรรย์คือ เบญจศีลและสทวารสันโดษ	๑๘
๒.๔.๒ พรหมจรรย์สำหรับนักบวช	๒๔

๑) พรหมจรรย์คือ อัปมัญญา	๒๕
๒) พรหมจรรย์คือ วิริยะ	๒๖
๓) พรหมจรรย์คือ อุโปสถังคะและเมถุนวิรัติ	๒๗
๔) พรหมจรรย์คือ อริยมรรค	๓๑
๕) พรหมจรรย์คือ ศาสนา	๓๑

บทที่ ๓ สถาบันครอบครัวในพุทธปรัชญาเถรวาท	๓๔
๓.๑ ความหมายของสถาบันครอบครัว	๓๔
๓.๒ ชีวิตและการครองเรือนในการพัฒนาสถาบันครอบครัว	๓๗
๓.๒.๑ ความหมายของชีวิต	๓๗
๓.๒.๒ การครองเรือน และสถาบันครอบครัว	๓๘
๓.๒.๓ สถาบันครอบครัว	๕๘
๓.๒.๔ การครองเรือนตามแนวพุทธปรัชญา	๖๐
๓.๒.๕ อุดมคติของการครองเรือน	๖๒
๓.๓ ลักษณะหลักธรรมสำหรับสถาบันครอบครัว	๖๓
๓.๓.๑ ลักษณะธรรมภายในสถาบันครอบครัว	๖๔
๓.๓.๒ ลักษณะธรรมภายนอกสถาบันครอบครัว	๖๔
๓.๓.๓ ลักษณะธรรมที่เกื้อกูลต่อการพัฒนาสถาบันครอบครัว	๖๕
๓.๔ สถาบันครอบครัวไทย และสภาพปัญหา	๖๘
๓.๔.๑ ลักษณะสถาบันครอบครัวไทย	๖๘
๓.๔.๒ สภาพปัญหาและสาเหตุของปัญหาในสถาบันครอบครัวไทย	๗๑
๓.๔.๓ ปัญหาสังคมที่สืบเนื่องมาจากปัญหาครอบครัว	๗๖
๓.๕ หลักการพัฒนาสถาบันครอบครัว	๗๖
๓.๕.๑ การพัฒนาเฉพาะด้านบุคคล	๗๗
๓.๕.๒ การพัฒนาที่เกี่ยวกับบุคคลในครอบครัว	๘๒

บทที่ ๔ การพัฒนาสถาบันครอบครัวตามคำสอนเรื่องพรหมจรรย์	
 ในพุทธปรัชญาเถรวาท	๘๔
๔.๑ การพัฒนาพรหมจรรย์ที่เป็นธรรมภายในสถาบันครอบครัว	๘๔

	๗
๔.๑.๑ ธรรมเนียมที่เป็นไปเพื่อการระดมข้าว	๘๕
๔.๑.๒ ธรรมเนียมที่เป็นไปเพื่อระดมฝัด	๘๗
๔.๒ การพัฒนาพรหมจรรย์ที่เป็นธรรมภายนอกสถาบันครอบครัว	๙๐
๔.๒.๑ ธรรมเนียมที่เป็นไปเพื่อการระดมข้าว	๙๐
๔.๒.๒ ธรรมเนียมที่เป็นไปเพื่อระดมฝัด	๙๒
๔.๓ การพัฒนาพรหมจรรย์ที่เป็นธรรมเกื้อกูลต่อการพัฒนาสถาบันครอบครัว	๙๓
๔.๓.๑ ธรรมเนียมที่เกื้อกูลและพัฒนาครอบครัวในเบื้องต้น	๙๕
๔.๓.๒ ธรรมเนียมที่เกื้อกูลและพัฒนาครอบครัวโดยทั่วไป	๙๕
๔.๔ การประพาศพรหมจรรย์เพื่อแก้ปัญหาสังคม	๑๐๓
๔.๔.๑ การประพาศพรหมจรรย์เพื่อแก้ปัญหาสังคมในปัจจุบัน	๑๐๓
๔.๔.๒ การประพาศพรหมจรรย์เพื่อแก้ปัญหาสังคมในอนาคต	๑๐๕
๔.๕ แนวทางการพัฒนาสถาบันครอบครัวและสังคม	๑๐๗
บทที่ ๕ บทสรุปและข้อเสนอแนะ	๑๐๕
๕.๑ สรุปผลการวิจัย	๑๐๕
๕.๒ ข้อเสนอแนะ	๑๑๖
๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย	๑๑๖
๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัย	๑๑๖
บรรณานุกรม	๑๑๗
ประวัติผู้วิจัย	๑๒๑

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

สถาบันครอบครัวนั้นถือได้ว่าเป็นสถาบันที่เล็กที่สุดของสังคม อันเป็นมูลฐานที่สำคัญที่สุดในการสร้างสภาพของสังคมส่วนรวมว่าเป็นสังคมที่ดีหรือไม่เพียงใด หากครอบครัวส่วนใหญ่ของสังคมเป็นครอบครัวที่อบอุ่นรักใคร่ปรองดอง มีระเบียบวินัย มีคุณธรรม สมาชิกทุกคนรู้จักหน้าที่ มีความรับผิดชอบและตระหนักต่อหน้าที่และบทบาทของตนเอง สังคมนั้นก็จะมีแต่ความเจริญ และเรียกว่า เป็นสังคมของผู้ที่มีความเจริญแล้ว เพราะทุกคนในครอบครัวเป็นผู้ที่ประกอบด้วยจริยธรรม และเป็นผู้ที่มีศีลธรรมอันดีงาม ย่อมจะเกื้อกูลและเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาสังคมประเทศชาติให้ดีขึ้นมาได้ในทุก ๆ ด้าน

ครอบครัวเป็นสถาบันทางสังคมที่เล็กที่สุด แต่ก็มีความสำคัญมากที่สุดเช่นเดียวกัน เพราะมนุษย์เป็นสัตว์สังคม และครอบครัวนี้เป็นสิ่งที่มีมนุษย์มีความผูกพันด้วยมากที่สุดนับตั้งแต่ที่ได้ลืมตาขึ้นมาในโลกนี้ เพราะครอบครัวที่ประกอบไปด้วย พ่อ แม่ พี่ ป้า น้า อา ปู่ย่า ตายาย ฯลฯ ล้วนแล้วแต่มีความผูกพันด้วยกันมาตั้งแต่เกิดจนถึงวันตาย ครอบครัวจึงเป็นสิ่งที่ให้ทั้งความอบอุ่น และเป็นที่พักพิงที่ดีแก่ชีวิตของคนทุกคน หากครอบครัว หรือสมาชิกในครอบครัวคนใดคนหนึ่งเกิดมีปัญหาก็จะมีผลกระทบต่อทุกคนในครอบครัวนั้นด้วย เช่น หัวหน้าครอบครัวเสียชีวิต หรือมีปัญหาในด้านพฤติกรรมใด ๆ ที่เป็นอุปสรรคแก่ความเจริญในครอบครัวนั้น สมาชิกในครอบครัวนั้นย่อมต้องมีความเดือดร้อน ปั่นป่วน วุ่นวาย หากความสงบสุขไม่ได้ เมื่อเป็นเช่นนั้นโอกาสที่จะมีความสุขหรือความเจริญรุ่งเรืองในครอบครัวนั้น ย่อมไม่อาจที่จะเกิดขึ้นได้โดยเด็ดขาด และปัญหานั้นยังก่อให้เกิดสภาพความเดือดร้อนแก่ชุมชน หรือคนในสังคมนั้นได้ เช่น การทำตนเป็นนักเลงอันธพาล ลักเล็กขโมยน้อย ดิดสุรยาเสพติด เพราะปัญหาหลาย ๆ ด้านที่เกิดจากครอบครัว หรือเกิดจากตัวของผู้ที่ประพฤติเอง ฉะนั้นจึงเห็นได้ว่า ปัญหาที่มองดูเป็นเพียงเล็กน้อยในครอบครัว อาจพัฒนากลายเป็นปัญหาในสังคมนขนาดใหญ่ได้ตลอดเวลา

จากปัญหาและความเป็นมาที่เกิดขึ้นต่าง ๆ ในสังคมทั้งในอดีต ปัจจุบัน ล้วนแต่เกิดจากการที่บุคคลได้ตั้งสมสร้างความสำเร็จในสิ่งที่ไม่ถูกต้องกับหลักของศีลธรรม แล้วนำไปสู่ครอบครัว หรือจากครอบครัวนำไปสู่สังคมภายนอก สังคมจึงเกิดปัญหาขึ้นมากมาย และไม่ได้พิจารณาถึงต้นตอของปัญหาที่ใกล้ตัวที่สุด คือ ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นภายในครอบครัว

การพัฒนาสถาบันทางครอบครัวนั้น จึงมีความสำคัญและมีความจำเป็นอย่างมากต่อทุกคน เพราะสถาบันทางครอบครัวมีความสัมพันธ์กับความเจริญของสังคมทั้งโดยตรง และโดยทางอ้อมอีก ในหลาย ๆ ด้าน เพราะสังคมที่ดีนั้นต้องประกอบไปด้วยคนที่ดี มีความสามารถ และมีความเป็นคนที่อย่างสมบูรณ์พร้อมด้วยสติและปัญญาที่ไม่ขัดจริยธรรม หรือขัดต่อหลักของศีลธรรม และการที่จะทำ ให้สถาบันครอบครัวมีความรักใคร่ต่อกัน เป็นครอบครัวที่สมบูรณ์ ครอบครัวที่มีแต่ความอบอุ่นได้นั้น สมาชิกในครอบครัวจะต้องรู้จักชีวิตของการครองเรือน การที่จะพัฒนาครอบครัวที่เป็นขั้นพื้นฐานให้ นำไปสู่ความเจริญและก้าวหน้าได้นั้น ในทางพุทธปรัชญาเถรวาทเรียกว่า “มรธาธรรม ๔” หมายถึง หลักธรรมสำหรับการครองชีวิตของคฤหัสถ์ มี ๔ ประการ ได้แก่

๑. สัจจะ ความจริง คือ ดำรงมั่นในสัจจะ ซื่อตรง ซื่อสัตย์ จริงใจ พุคฺจริง ทำจริง

๒. ทมะ ฝึกลดตน คือ บังคับควบคุมตนเองได้ รู้จักปรับตัวและแก้ไขปรับปรุงตนไม่ให้ทำชั่ว

๓. ขันติ อุดหนุน คือ มุ่งหน้าทำหน้าที่การทำงานด้วยความขยันหมั่นเพียร ถูกทำนองคลองธรรม

๔. จาคะ เสียสละ คือ มีน้ำใจ เอื้อเฟื้อ ชอบช่วยเหลือเกื้อกูล บำเพ็ญประโยชน์ ไม่โลภมาก

หลักธรรมสำหรับการครองเรือน ครองชีวิตข้างต้นนี้ เป็นหลักธรรมที่สังคมระดับครอบครัว พึงสร้างให้มีขึ้นในครอบครัว โดยเฉพาะผู้นำครอบครัว หากมีความรู้และความเข้าใจในเรื่องการพัฒนาสถาบันทางครอบครัวแล้ว ย่อมจะส่งผลดีโดยตรงแก่ครอบครัวนั้น และยังส่งผลดีต่อการพัฒนา สังคมของประเทศชาติโดยรวมอีกด้วย เพราะหากสถาบันทางครอบครัวมีความมั่นคงและเข้มแข็ง การ พัฒนาในส่วนอื่น ๆ ของสังคมในปัจจุบันก็จะจะเป็นไปตามเป้าหมายและทิศทางที่กำหนดได้ง่ายยิ่งขึ้น

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงมีแนวความคิดที่จะทำการวิจัยว่า การพัฒนาสถาบันครอบครัวตามหลักคำ สอนเรื่องพรหมจรรย์ในพุทธปรัชญาเถรวาท มีหลักคำสอนและหลักในการดำเนินชีวิตตามแนวทางของ พุทธปรัชญาเถรวาทอย่างไรบ้าง และเกี่ยวข้องกับพฤติกรรมของมนุษย์ในเรื่องการพัฒนาสถาบัน ครอบครัวยุคใหม่อย่างไรบ้าง สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ เมื่อมนุษย์เข้าใจได้อย่างถูกต้อง แล้ว ก็น่าจะเป็นผลดีต่อการพัฒนาสถาบันทางครอบครัว ซึ่งสามารถที่จะทำความเจริญให้แก่สถาบัน ทางครอบครัวโดยตรง และสถาบันของสังคมโดยรวมได้

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑.๒.๑ เพื่อศึกษาหลักคำสอนเรื่องพรหมจรรย์ในพุทธปรัชญาเถรวาท

๑.๒.๒ เพื่อศึกษาสถาบันครอบครัวในพุทธปรัชญาเถรวาท

๑.๒.๓ เพื่อศึกษาการพัฒนาสถาบันครอบครัวตามคำสอนเรื่องพรหมจรรย์ในพุทธปรัชญา ฝายเถรวาท

๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้วางขอบเขตการศึกษาไว้ดังนี้

๑.๓.๑ ศึกษาหลักคำสอนเรื่องพรหมจรรย์ในพุทธปรัชญาเถรวาท

๑.๓.๒ ศึกษาสถาบันครอบครัวในพุทธปรัชญาเถรวาท

๑.๓.๓ ศึกษาการพัฒนาสถาบันครอบครัวตามคำสอนเรื่องพรหมจรรย์ในพุทธปรัชญาฝ่ายเถรวาท

๑.๔ วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ซึ่งเน้นการวิจัยทางเอกสาร (Documentary Research) โดยมีขั้นตอนการปฏิบัติดังนี้

๑.๔.๑ รวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Sources) คือ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย พิมพ์เนื่องในวโรกาสครบ ๒๐๐ ปีแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พุทธศักราช ๒๕๒๕

๑.๔.๒ รวบรวมเอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Sources) จากอรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา ปกรณ์วิเสสต่าง ๆ และจัด ลำดับ ความเกี่ยวข้อง ความสำคัญในเรื่องเหตุผล และที่มา เพื่อแยกประเภท

๑.๔.๓ รวบรวมข้อมูลจากเอกสาร งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาสถาบันครอบครัวและหลักคำสอนในเรื่องพรหมจรรย์ตามแนวพุทธปรัชญาฝ่ายเถรวาท

๑.๔.๔ นำเสนอผลการวิจัย โดยการพรรณนา

๑.๕ คำนิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

เถรวาท หมายถึง พุทธศาสนานิกายหนึ่งในปัจจุบัน ที่พยายามรักษาข้อปฏิบัติตามแบบอย่างเดิมไว้โดยไม่มีการแก้ไขเปลี่ยนแปลง หรือ เรียกอีกอย่างว่า หินยาน

พุทธปรัชญา หมายถึง การแสวงหาความจริงในเรื่องที่เกี่ยวกับทุกข์และสุข ของพุทธศาสนา หรือ หลักคำสอนเกี่ยวกับความจริง และหลักปฏิบัติบางประการของพุทธศาสนา ด้วยการรู้หลักเหตุผลตามวิธีการของปรัชญา

พุทธปรัชญาเถรวาท หมายถึง การแสวงหาความจริงต่าง ๆ ตามหลักคำสอนของพุทธศาสนา ดั้งเดิมที่ไม่มีการแก้ไขเปลี่ยนแปลง

พรหมจรรย์ หมายถึง การประพฤติปฏิบัติที่ประเสริฐ

สถาบันครอบครัว หมายถึง ความสัมพันธ์ของคนที่เกี่ยวข้องกันมากที่สุด เป็นหน่วยย่อยที่เล็กสุดของสังคม ที่ประกอบด้วย พ่อ แม่ พี่ น้อง ปู่ ย่า ตา ยาย ป้า น้า อา ลูก หลาน เหลน โหลน ฯลฯ ซึ่งเกิดขึ้นตามความจำเป็นของมนุษย์ตามวิถีแห่งธรรมชาติ

การพัฒนา หมายถึง การทำให้เจริญ การทำให้ดีขึ้น

ทฤษฎีธรรมมีกัตตะ หมายถึง ประโยชน์ปัจจุบัน เช่น การแสวงหาทรัพย์ ฯ

สัมปรายิกัตตะ หมายถึง ประโยชน์ในเบื้องหน้า เช่น ศรัทธา จาคะ สีล ปัญญา ฯ

ปรมัตตะ หมายถึง ประโยชน์สูงสุด เช่น กฎแห่งกรรม ไครลักษณะ ปฏิกิจสมุปบาท ฯ

สภาวะธรรม หมายถึง ธรรมที่มีอยู่ตามธรรมชาติ

ฆราวาสธรรม ๔ หมายถึง ธรรมที่จำเป็นสำหรับผู้ครองเรือนที่ควรนำไปประพฤติปฏิบัติ คือ สัจจะ ได้แก่ ความจริง ความซื่อสัตย์และจริงใจ, ทมะ ได้แก่ การบังคับควบคุมตนเอง, ขันติ ได้แก่ ความอดทน และจาคะ ได้แก่ ความเสียสละและความมีน้ำใจ

กุศลกรรมบถ ๑๐ หมายถึง การประพฤติกกรรมดีในทางกาย วาจา และใจ ๑๐ อย่าง ได้แก่ การไม่ฆ่าสัตว์, การไม่ลักทรัพย์, การไม่ผิดในกาม, ไม่พูดเท็จ, ไม่พูดคำหยาบ, ไม่พูดเพื่อเจ้อ, ไม่พูดส่อเสียด, ไม่พยาบาทจองเวร, ไม่คิดโลภ, ไม่คิดผิดทำนองคลองธรรม

จริยธรรมในระดับเบื้องต้น หมายถึง เบญจศีล เบญจธรรม

จริยธรรมในระดับกลาง หมายถึง สีล ๘ กุศลกรรมบถ ๑๐

จริยธรรมในระดับสูง หมายถึง อริยมรรค ๘

หลักของทิศทั้ง ๖ หมายถึง หลักธรรมที่ใช้ในการปฏิบัติต่อตนเองและต่อครอบครัว หรือต่อบุคคลภายนอก เช่น หลักความสัมพันธ์ระหว่างสามีและภรรยา, หลักความสัมพันธ์ที่มีต่อมิตร, หลักการปฏิบัติตามสถานะแห่งตน เช่น ในฐานะบิดา มารดา สามี ภรรยา บุตร ธิดา นักบวช ฯลฯ

อวหาร หมายถึง การลัก, การขโมย

๑.๖ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๖.๑ ทำให้ทราบหลักคำสอนเรื่องพรหมจรรย์ในพุทธปรัชญาเถรวาท

๑.๖.๒ ทำให้ทราบสถาบันครอบครัวในพุทธปรัชญาเถรวาท

๑.๖.๓ ทำให้ทราบการพัฒนาสถาบันครอบครัวตามคำสอนเรื่องพรหมจรรย์ในพุทธปรัชญาฝ่ายเถรวาท

๑.๖.๔ นำผลจากการวิจัยไปเผยแพร่ เพื่อการดำเนินชีวิตที่ดียิ่งขึ้นของสถาบันครอบครัว

บทที่ ๒

หลักคำสอนเรื่องพรหมจรรย์ในพุทธปรัชญาเถรวาท

๒.๑ ความหมายของพรหมจรรย์

“พรหมจรรย์” ได้มีกล่าวไว้ในพุทธปรัชญาเถรวาท ทั้งโดยความหมายและโดยลักษณะอื่น ๆ ซึ่งผู้วิจัยจะได้นำมากล่าวถึงในลำดับต่อไป ส่วนสิ่งที่ควรจะต้องทำความเข้าใจในเบื้องต้นก่อนที่จะทราบถึงเรื่องของพรหมจรรย์ เพื่อจะเชื่อมโยงความเข้าใจกับเนื้อหาในบางส่วนที่เกี่ยวข้องกัน มีดังนี้

คำว่า “พุทธปรัชญา” ฝ่ายเถรวาท หมายถึง แนวคิดที่ตั้งอยู่บนฐานของความเชื่อ ที่ได้จากการใช้เหตุผล เพื่อหาคำตอบเกี่ยวกับปัญหาพื้นฐานของมนุษย์ในการแสวงหาโลกทัศน์ของพระพุทธศาสนา”^๑

จากข้อความดังกล่าวมาแล้วนั้น สามารถที่จะอธิบายเพิ่มเติมได้ว่า เถรวาทนั้นเป็นชื่อเรียกของนิกายหนึ่งที่มีอยู่ในพระพุทธศาสนา เป็นนิกายที่ยึดถือธรรมเนียมการปฏิบัติเหมือนเมื่อครั้งสมัยพุทธกาลโดยไม่มีการเปลี่ยนแปลง เรียกหลักคำสอนที่มี หรือหลักการค้นหาความจริงต่าง ๆ นั้นว่า “ธรรมวินัย” อันประกอบด้วยหลักการค้นหาความจริง ที่เน้นในเรื่องของกรรมและความเพียรพยายาม ที่สอนให้มนุษย์แสวงหาคำตอบในการแก้ปัญหาด้วยตัวเอง และเชื่อมั่นในศักยภาพที่มีอยู่ในตัวของมนุษย์เองว่า มนุษย์จะเป็นผู้ประเสริฐได้ก็อาศัยด้วยการฝึกฝนตนเอง ไม่ได้ประเสริฐเพราะการอ่อนน้อม หรือมีเทพเจ้าเป็นผู้บันดาลให้

ธรรม คือ ธรรมชาติที่มีอยู่ และหลักธรรมคำสอนทั่วไปของพระพุทธเจ้า

วินัย คือ บทบัญญัติต่าง ๆ ที่กำหนดไว้สำหรับนักบวชผู้อยู่ในศาสนา

คำว่า “ธรรมวินัย” นี้ จึงหมายถึง คำสอนที่มีกล่าวไว้ใน คัมภีร์ของพระพุทธศาสนาที่เรียกว่า “พระไตรปิฎก” ซึ่งมีอยู่ ๓ คัมภีร์ คือ

๑) พระวินัยปิฎก คือ คัมภีร์ที่ว่าด้วยเรื่อง วินัย หรือศีลของพระภิกษุ ภิกษุณี

๒) พระสุตตันตปิฎก คือ คัมภีร์ที่ว่าด้วยเรื่อง ธรรมเทศนา และพระสูตรต่าง ๆ

๓) พระอภิธรรมปิฎก คือ คัมภีร์ที่ว่าด้วยเรื่อง หลักธรรมชั้นสูง ล้วน ๆ

^๑ พระสุนทรพิทักษ์ กมล (สมมติ), “ความสัมพันธ์ระหว่างการตายแล้วเกิดกับการดำเนินชีวิตตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย), ๒๕๔๘, หน้า ๕-๖.

“พรหมจรรย์” ในภาษาไทยนั้น มีรากศัพท์มาจากภาษาสันสกฤตว่า “พรหมจรรยา” หรือภาษาบาลีว่า “พรหมจริย” ซึ่งเป็นศัพท์สมาสกันระหว่างคำว่า พรหม กับ จริย หรือ จรย ศัพท์ว่า พรหม แปลว่า ประเสริฐ, เลิศล้ำ, สูงสุด, บริสุทธิ ส่วนศัพท์ว่า จริย หรือ จรย มีความหมายว่า เที่ยวไป, ดำเนินไป, จาริกไป หรือประพฤติ, ดำเนินชีวิต, ครองชีวิต, เป็นอยู่ ดังนั้นคำว่าพรหมจรรย์ เมื่อถือเอาตามนิยามที่ให้ไว้ดังกล่าวนี้จึงหมายถึง ความประพฤติอันประเสริฐ, หรือประพฤติประเสริฐอย่างพรหม การดำเนินชีวิตอันประเสริฐ การครองชีพอย่างประเสริฐ หรือความเป็นอยู่อย่างประเสริฐ^๒

นอกจากนี้ยังได้มีการนิยามความหมายของคำว่า “พรหมจรรย์” แตกต่างกันไปมากมายหลายความหมาย เช่น พรหมจรรย์ หมายถึง การศึกษาปรมาตม์, การศึกษาพระเวท, การถือพรตบางอย่าง เช่น เว้นจากเมถุน การบวชซึ่งเว้นเมถุน ฯลฯ^๓ และ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) กล่าวไว้ในหนังสือ พจนานุกรมพุทธศาสนา ฉบับประมวลศัพท์ ว่า “พรหมจรรย์” หมายถึง การครองชีวิตที่ปราศจากเมถุน, การประพฤติธรรมอันประเสริฐ, การครองชีวิตประเสริฐ, มรรค, พระศาสนา^๔

ความหมายต่าง ๆ ที่กล่าวถึงในข้างต้นนี้ ถ้าว่า “พรหมจรรย์” จึงมีความหมายที่กว้างครอบคลุมวิถีชีวิตของมนุษย์เกือบทั้งหมด การดำเนินชีวิตขั้นต่ำคือ การดำเนินชีวิตแบบชาวบ้านทั่วไปที่มีการรักษาศีล ไม่เสพเมถุนธรรม ไปจนถึงขั้นสูงคือการออกบวชในลัทธิที่ตนนับถือตามความเชื่อของตน ดังนั้น จะเห็นได้ว่าในสมัยก่อน ท่านจะใช้คำว่า พรหมจรรย์ เรียกการกระทำอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งถือเป็นการทำดีและได้รับผลดีจากการกระทำนั้น เช่น คำสนทนาระหว่างอาจารย์ศิลาปาโมกข์กับพราหมณ์ ผู้เป็นบิดาของธรรมบาลมานพว่า

“อะไรเป็นวัตรของท่าน อะไรเป็นพรหมจรรย์ของท่าน พวกเราไม่นอกใจภรรยา ถึงภรรยาก็ไม่นอกใจพวกเรา พวกเราประพฤติพรหมจรรย์...เรียกว่า การประพฤติสทาร์สันโดย ...”^๕

จากข้อความดังกล่าวนี้ จะเห็นได้ว่า การประพฤติสทาร์สันโดย คือ การยินดี ซินชมในภรรยาคู่ครองของคนนั่นเอง เป็นวิถีแบบชาวบ้านทั่วไป แต่ท่านก็เรียกประพฤติเพียงเท่านั้นว่า “พรหมจรรย์” เช่นเดียวกัน

^๒ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), พุทธธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๘๑-๑๘๒.

^๓ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๒๕, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : เกษรเจริญทัศน์, ๒๕๓๑), หน้า ๕๓๕.

^๔ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสนา ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๘๑-๑๘๒

^๕ พุ.ชา. ๒๓/๑๔๑๐-๑๔๑๕/๒๘๘-๒๘๙.

สุลิม โพรซัคต์ว์ กล่าวว่า “เวลานี้เป็นเวลาแห่งการประพาศิพรหมจรรย์ ความยินดีของผู้อยู่ครองเรือนนี้แหละเป็นเหมือนเชือกผูกเหนี่ยวไว้ ธีรชนคัดเชือกนี้ได้แล้ว ไม่อ้าลัยโยดี จะละกามสุขแล้วหลีกหนี”^๖ ความหมายดังกล่าว ท่านมุ่งหมายถึง “เมถุนวิรัต” เป็นหลัก และในชาดกมักจะพบ “พรหมจรรย์” ในความหมายนี้มากที่สุด การประพาศิพรหมจรรย์ จึงเรียกผู้อยู่ในเพศนักบวชเสียเป็นส่วนใหญ่ เนื่องจากเพศคฤหัสถ์ท่านถือว่าเป็นเพศต่ำ เลวทราม ส่วนเพศนักบวชเป็นอุดมเพศหรือเพศสูงสุด ที่มีความประเสริฐเพราะความประพาศิในการประพาศิพรหมจรรย์^๗

แนวคิดทางพระพุทธศาสนาสายเถรวาทแบบดั้งเดิมจริง ๆ นั้น คำว่า “พรหมจรรย์” นี้ กลับหมายถึงการใช้ชีวิตเป็นนักบวชที่เว้นจากเมถุนธรรมโดยเด็ดขาดเท่านั้น เช่นที่ท่านกล่าวไว้ว่า

“คำว่า ผู้ประพาศิพรหมจรรย์ คือ ผู้เว้นขาดจากเสพเมถุนธรรม” พระอรหันต์ทั้งหลาย ละอพรหมจรรย์แล้วเป็นพรหมจรรย์ มีความประพาศิแห่งไกล เว้นจากเมถุนอันเป็นธรรมของชาวบ้าน ตลอดจนชีพ...”^๘

และในเรื่องเดียวกันนี้ พระพุทธองค์ตรัสให้อุปสมบทแก่ภิกษุสมัยนั้นว่า

“เธอจงมาเป็นภิกษุเถิด ธรรมอันเรากล่าวคือแล้ว เธอจงประพาศิพรหมจรรย์ เพื่อทำที่สุดทุกข์โดยชอบเถิด”^๙ โดยเฉพาะอย่างยิ่งหากผู้ที่ยังครองเพศนักบวชอยู่แล้ว ไปมีความสัมพันธ์ทางเพศกับสตรี (หรือบุรุษก็ตาม) พระพุทธองค์ตรัสประณามด้วยถ้อยคำที่รุนแรงว่า

“ดูก่อนโมฆบุรุษ การกระทำของเธอนั้น ไม่เหมาะ ไม่สม ไม่ควร ไม่ใช่กิจของสมณะใช่ไม่ได้ ไม่ควรทำ เธอบวชในธรรมวินัยที่เรากล่าวไว้คืออย่างนี้แล้ว โฉนจึงไม่สามารถประพาศิพรหมจรรย์ให้บริบูรณ์บริสุทธิได้ตลอดชีวิตเล่า..

...ดูก่อนโมฆบุรุษ องค์กรกำเนิดอันเธอสอดเข้าไปในปากอสรพิษที่มีพิษร้ายยิ่งดีกว่า อันองค์กรกำเนิดที่เธอสอดเข้าไปในองค์กรกำเนิดของมาตุคามไม่ดีเลย”^{๑๐}

จากพุทธพจน์ต่างๆ ที่ได้กล่าวถึงมาแล้วนี้ จะพบว่า เฉพาะในความหมายตามพุทธปรัชญา “พรหมจรรย์” ในความหมายของเถรวาท หมายถึง ผู้ที่ไม่เกี่ยวข้องกับการเสพเมถุนด้วยกำลังของศีล ในระดับขั้นต้นคือเริ่มตั้งแต่ผู้รักษาศีล ๘ ข้อ ที่ประกาศรักษาพรหมจรรย์เป็นต้นไป จนถึงผู้ที่ละการเสพเมถุนได้โดยเด็ดขาดและสิ้นเชิงแล้ว ด้วยกำลังของปัญญา

^๖ พุ.ชา. ๒๓/๑๔๑๐/๒๘๘.

^๗ พุ.ชา.อ. ๑/๑๔.

^๘ วิ.ม. ๑/๔๑๓/๒๘๕.

^๙ วิ.ม. ๔/๑๘/๒๓.

^{๑๐} วิ.ม. ๑/๒๐/๓๕-๓๖.

คือ หลุดพ้นจากอำนาจของอัสวะกิเลสทั้งปวง บรรลุเป็นพระอรหันต์แล้ว หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่า “พรหมจรรย์” หมายถึง การประพฤติปฏิบัติ หรือแบบแผนการดำเนินชีวิตที่ประเสริฐ เป็นไปเพื่อขัดเกลาตนเอง เพื่อประโยชน์สุขสังคม และบรรลุเป้าหมายสูงสุดของชีวิตอันพึงประสงค์ได้จากการประพฤตินั้น ๆ ด้วยการประพฤติดี ในทางกาย วาจา และใจ และไม่ข้องเกี่ยวกับความเสพเมถุนธรรม

๒.๒ ลักษณะของพรหมจรรย์

จากการที่ได้ทราบความหมายของพรหมจรรย์ ตามความหมายในแง่ของพุทธปรัชญาเถรวาทแล้วว่า “พรหมจรรย์” คือ ข้อปฏิบัติ หรือ ข้อที่ควรประพฤติปฏิบัติอันประเสริฐ และข้อที่ควรประพฤติปฏิบัติอันประเสริฐนี้ พุทธปรัชญา เรียกว่า “จริยธรรม” ดังเช่น ที่ได้มีผู้กล่าวไว้ว่า

ศัพท์ว่า “จริยธรรม” นี้ เมื่อกล่าวถึงโดยความหมายกว้าง ๆ ก็คือ ศีลธรรมหรือธรรมที่ควรประพฤติตนเอง ส่วนในพระไตรปิฎก ได้มีกล่าวถึงความประพฤติที่ถูกต้องและเหมาะสมไว้เหมือนกัน แต่ในพระไตรปิฎกจะใช้ศัพท์ว่า “ธรรมจริยา” เพื่อเป็นเครื่องหมายแห่งความประพฤติที่ถูกต้องและเหมาะสม คือ เมื่อพิจารณาศัพท์ว่า “จริยธรรม” เพื่อเป็นเครื่องหมายแห่งการกล่าวถึงความประพฤติที่ถูกต้องเหมาะสม คือ เมื่อพิจารณาศัพท์ว่า “ธรรมจริยา” กับศัพท์ว่า “จริยธรรม” แล้วจะเห็นถึงความเกี่ยวเนื่องกัน จะมีความแปลกก็ตรงศัพท์ว่า “ธรรมจริยา” มีคำว่า “จริยา” อยู่ข้างหลัง ส่วนศัพท์ว่า “จริยธรรม” มีคำว่า “จริย” อยู่ข้างหลังเท่านั้น เมื่อเพ่งดูแล้วก็ไม่มีความแตกต่างกันนัก เช่น ในพระไตรปิฎก ได้อ้างถึงธรรมจริยา หรือจริยธรรมตามกาลบัญญัติขึ้นในภายหลัง คือ “คูกรพราหมณ์และคหบดีทั้งหลาย ความประพฤติเรียบร้อย คือ ความประพฤติธรรมทางกายมี ๓ อย่าง ทางวาจามี ๔ อย่าง ทางใจมี ๓ อย่าง”

จากข้อความดังกล่าวข้างต้นนี้ สามารถที่จะอธิบายได้ว่า “พรหมจรรย์” ที่มีกล่าวถึงในพุทธปรัชญาเถรวาท โดยรวมของความหมายที่กล่าวถึงแล้วนั้นคือ จริยธรรม อันได้แก่ ข้อที่ควรประพฤติและปฏิบัติในการรักษากาย วาจา และใจ หรือ ที่เรียกว่า “กุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ” คือ ละเว้นจากการฆ่า ทรมานสัตว์, ละเว้นจากการประพฤติดินในกาม, ละเว้นจากการลักทรัพย์ของผู้อื่น (กายกรรม ๓ อย่าง), ละเว้นจากการพูดเท็จ, ละเว้นจากการพูดคำหยาบ, ละเว้นจากการพูดเพื่อเชื่อ, ละเว้นจากการพูดต่อเสียด (วจีกรรม ๔ อย่าง) ละเว้นจากความผูกพยาบาท อาฆาต, ละเว้นจากความโลภ, ละเว้นจากความคิดเห็นที่ผิดทำนองคลองธรรม (มโนกรรม ๓ อย่าง)

^{๑๑} ม.ม. ๑๒/๔๘๕/๔๒๗.

ด้วยเหตุผลดังกล่าวนี้ ลักษณะของพรหมจรรย์ จึงสามารถแบ่งออกได้เป็น ๒ ลักษณะ ตามที่ได้มีผู้กล่าวไว้ คือ

“ลักษณะของจริยธรรม คือ ธรรมอันควรประพฤติและปฏิบัติ หรือการประพฤติพรหมจรรย์ ในพุทธปรัชญาเถรวาท มี ๒ ลักษณะ คือ

๑. ความประพฤติที่ดี ที่เป็นไปเพื่อการละความชั่ว

๒. ความประพฤติที่ถูกต้อง ที่เป็นไปเพื่อละความผิด”^{๑๒}

ดังนั้น “พรหมจรรย์” ในพุทธปรัชญาเถรวาท ที่จะได้นำเสนอต่อไปนี้ จึงสามารถแบ่งออกได้เป็น ๒ ลักษณะ คือ

๒.๒.๑ ความประพฤติที่ดี ที่เป็นไปเพื่อการละความชั่ว

ความประพฤติที่ดี ที่เป็นไปเพื่อการละความชั่ว ลักษณะของการประพฤติพรหมจรรย์ในพุทธปรัชญาเถรวาทในหัวข้อนี้ มีความหมายถึง การประพฤติที่คืออยู่แล้ว และเพื่อการพัฒนาให้เกิดความดียิ่งขึ้นไปเรื่อย ๆ แต่ก็อาจจะมีข้อสงสัยชวนให้คิดต่อไปได้ว่า “ดี” นั้น คือ อย่างไร และจะใช้อะไรเป็นเครื่องวัด หรือใช้เป็นเครื่องตัดสินพิจารณา ในประเด็นนี้ หลักของพุทธปรัชญามีสิ่งที่ใช้ประกอบการพิจารณาดังนี้

เกณฑ์ตัดสินความดี ในกสปุตตสูตร ที่รู้จักกันทั่วไปว่ากาลามสูตร ซึ่งสามารถสรุปการกระทำที่จัดว่าเป็นการกระทำที่ดี จะต้องมียุทธลักษณะดังนี้

๑. เป็นกุศล

๒. ไม่มีโทษ

๓. บัณฑิต หรือผู้รู้สรรเสริญ

๔. เมื่อทำให้บริบูรณ์หรือทำให้มากแล้ว ข่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์และความสุข”^{๑๓}

และนอกจากเกณฑ์ในการตัดสินเรื่องความคิดความชั่วนี้แล้ว ยังมีกล่าวไว้ในเรื่องลักษณะของคนพาลกับบัณฑิต กล่าวโดยสรุปได้ดังนี้ คือ

“ความประพฤติที่ดี ที่เป็นไปเพื่อการละความชั่ว คือ ลักษณะของบัณฑิต ผู้ประพฤติพรหมจรรย์ เป็นปกติ ได้แก่ การมีกาย วาจา และใจ เป็นสุจริต เป็นไปเพื่อการละความชั่วให้ได้มากยิ่งขึ้น ๆ ไปตามลำดับ กล่าวคือ มีลักษณะแห่งความประพฤติต่าง ๆ ดังนี้

^{๑๒} พระมหามหาวินทร์ ปริสุตโตโม (อามาตมนตรี), “ความสัมพันธ์ระหว่างสังฆธรรมกับจริยธรรมในพุทธปรัชญาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย), ๒๕๔๔, หน้า ๖๐.

^{๑๓} อ.จ.ติ. ๒๐/๕๐๕ /๒๔.

๑. บัณฑิต ประกอบด้วยคุณลักษณะทางการพูด คือ รู้จักพูด รู้จักจงใจให้เขาฟัง รู้จักฟัง รู้จักเจรจาให้เกิดประโยชน์ ไม่เจรจาท่อการทะเลาะวิวาท

๒. บัณฑิต มีคุณลักษณะในการเสียดละ คือ ให้ด้วยความเชื่อมั่นว่า ทำดีได้ดีทำชั่วได้ชั่ว ให้ด้วยความมีคารวะตามความเหมาะสม และให้โดยไม่ทำคนและผู้อื่นให้ลำบาก

๓. บัณฑิตย่อมรู้จักฝึกฝนตนให้เหมาะสม เอาอย่างคนไข่น้ำเข้านา เพื่อความงอกงามของต้นข้าว เอาอย่างช่างศรดักลูกดอกตามต้องการ เอาอย่างช่างตาก ย่อมตากไม้ให้เรียบ

๔. บัณฑิต ย่อมมีความมั่นคงต่อเสวยสรรเสริญและการนิทา ทำคนเหมือนภูเขาที่บเป็นแห่งเดียว

๕. บัณฑิต ย่อมไม่ทำชั่ว เพราะปรารถน ไม่ทำชั่วเพราะเหตุผู้อื่น ไม่ทำชั่วเพราะบุตร ไม่ทำชั่วเพราะทรัพย์ ไม่ปรารถนาความสำเร็จแก่ตนโดยไม่ชอบธรรม

๖. บัณฑิต ย่อมละอกุศลกรรม เจริญด้วยกุศลกรรม เป็นผู้มีสติปัญญา ประกอบด้วยธรรมเหล่านี้ คือข้อความที่แสดงถึงลักษณะของบัณฑิต ตามแบบของพระพุทธศาสนา^{๑๔}

ข้อความที่ได้นำมาพิจารณานี้ แสดงให้เห็นว่า ผู้ประพาศิพรหมจรรย์ เป็นผู้ที่มีปกติในการที่รักษากาย วาจา และใจของตนอยู่แล้ว หรือประพาศิปฏิบัติคืออยู่แล้ว และยังได้พยายามที่จะประพาศิยิ่งขึ้นเรื่อย ๆ จึงเรียกว่า “ความประพาศิที่ดี ที่เป็นไปเพื่อการละความชั่ว” อันหมายถึงผู้ที่มีพื้นฐานแห่งความประพาศิคืออยู่เป็นปกติแล้วนั่นเอง

๒.๒.๒ ความประพาศิที่ถูกต้อง ที่เป็นไปเพื่อละความผิด

ในเรื่องของความประพาศิที่ถูกต้อง ที่เป็นไปเพื่อละความผิด ตามความหมายนี้ เป็นที่เข้าใจของสังคัมในชาวพุทธศาสนาได้ว่า คำว่า “ความประพาศิที่ถูกต้อง” นั้น เป็นความหมายที่บอกถึงระดับสามัญธรรมดา คือไม่เห็นความพิเศษมาก จึงเป็นความดีหรือความถูกต้องที่มีระดับต่างจากลักษณะแรก ได้แก่สิ่งที่ถูกธรรมดา เช่น ประพาศิในสิ่งที่ถูกต้องตามกฎหมายของสังคัมนั้น แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าถูกต้องตามหลักของจริยธรรม เพราะในความหมายของทางโลก กับถูกในความหมายทางธรรมมีความละเอียดลุ่มลึกต่างกัน ได้แก่ การมีอาวุธไว้ในความครอบครองอย่างถูกต้องตามกฎหมาย แต่ในใจรู้อยู่แล้วตั้งแต่ได้อาวุธปืนมาไว้ครอบครองว่า เมื่อมีโอกาสเมื่อใดจะนำอาวุธนี้ไปใช้เพื่อสังหารชีวิตศัตรู และการได้ครอบครองอาวุธนี้ ก็เพื่อความมุ่งหวังนี้โดยเฉพาะ จึงเห็นได้ว่า การมีอาวุธปืนมาไว้ครอบครองเป็นการประพาศิถูกต้องตามกฎหมายบ้านเมือง แต่ไม่ถูกต้องด้วยศีลธรรม ถึงแม้ในชีวิตของคนนั้น จะไม่มีโอกาสได้ลงมือกระทำ และไม่มีใครล่วงรู้ถึงเจตนาเสีย แต่ก็ถือว่าผิดในแง่ของศีลธรรม

^{๑๔} สุวรรณ เพชรนิล, พุทธปรัชญาเบื้องต้น, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๖), หน้า ๑๓๖-๑๕๓.

และในกรณีดังกล่าวนี้ สอดคล้องกับความเห็นของผู้รู้ตามหลักของพุทธปรัชญา ที่ได้กล่าวถึงลักษณะของความถูกต้องเอาไว้ในประเด็นดังกล่าวคือ

ความถูกต้องหรือไม่จากสิ่งใด ๆ ที่มีอยู่ในสังคมของมนุษย์นี้ จะหาคำตอบหรือข้อยุติที่ชัดและเป็นที่สุดไม่ได้ เพราะเหตุว่า สังคมหรือคนนั้น มีความแปรปรวนไม่เที่ยง จะใช้เป็นมาตรฐานในการวัด หรือกำหนดหาค่าความเที่ยงธรรมไม่ได้ แต่สิ่งที่จะใช้วัดได้นั้น ต้องเป็นความเที่ยงธรรมที่มีอยู่แล้วตามธรรมชาติเท่านั้น จึงจะสามารถวัดและหาคำตอบที่แท้จริงได้ เช่น อริสโตเติล, ไครลิกซ์, ปฏิจจสมุปบาท, หากกล่าวโดยสมมุติของชาวโลก ก็เห็นจะมีเพียงแต่ เกณฑ์ตัดสินความดีหรือชั่ว ที่ได้มีกล่าวไว้ในเทศสุตสูตร ที่รู้จักกันทั่วไปว่า “กาลามสูตร” เท่านั้น คือ เป็นกุศลหรือไม่, มีคุณหรือมีโทษอย่างไร, บัณฑิต หรือผู้รู้สรรเสริญหรือไม่, และเมื่อทำให้บริบูรณ์ หรือทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์และความสุขหรือไม่...การทำบางอย่างอาจถูกตามกฎของสังคมและถูกตามกฎหมายของบ้านเมือง แต่ไม่อาจจะชี้ชัดหรือกล่าวได้ว่า “ถูก” ตามหลักของจริยธรรมที่มีในพุทธปรัชญาของเถรวาท จนกว่าจะมีข้อพิสูจน์ตามกฎเกณฑ์ของจริยธรรมดังกล่าว...^{๕๕}

จากเหตุผลดังกล่าวข้างต้นนี้ จึงกล่าวได้โดยสรุปได้ว่า ความประพฤติกู้ ที่เป็นไปเพื่อละความคิดนั้น เป็นลักษณะของผู้ประพฤติพรหมจรรย์ที่ยังอ่อนอยู่เมื่อเทียบกับลักษณะความประพฤติกู้ ที่เป็นไปเพื่อการละความชั่ว หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า ยังเป็นความถูกที่ยังอยู่ในความหมายที่เป็นสมมุติตั้งอยู่ เช่น ผู้ประพฤติกู้ตามกฎกติกาอันดีงามของบ้านเมือง หรือวัฒนธรรมประเพณี และพยายามที่จะลดละความยึดถือที่ยังไม่ถูกต้องตามความเป็นจริงให้หมดสิ้นไป ซึ่งเป็นหลักคำสอนทั่วไปที่มีอยู่ในพุทธศาสนา

๒.๓ ประเภทของพรหมจรรย์

พรหมจรรย์ มีความหมายกว้าง นักปราชญ์ ทางพระพุทธศาสนาจึงได้จำแนกพรหมจรรย์เอาไว้มีความหมาย ๑๐ ประการ คือ ^{๕๖}

๑. ทาน, การให้, การเสียดละ
๒. เวชยาวาจจ การขวนขวาย ช่วยทำประโยชน์

^{๕๕} วสัน อินทสระ, ธรรมและชีวิต, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : กมลการพิมพ์, ๒๕๒๗), หน้า ๑-๔๒.

^{๕๖} ที.ที.อ. ๑/๑๖๐.

๓. ปณจศีล (ศีล ๕)

๔. อปฺปมณฺญา ธรรมที่แผ่ไปไม่มีประมาณ ได้แก่ เมตตา กรุณา มุทิตา และอุปกขา

๕. เมถุนวิรติ การงดเว้นจากเมถุนธรรม คือ เว้นจากการมีความสัมพันธ์ทางเพศ

๖. สทธารสนฺโคช การยินดีพึงพอใจเฉพาะภรรยาผู้ครองของคน

๗. วิริย ความเพียร

๘. อุโปสถงฺก องค์กรุโบสถ (ศีล ๘)

๙. อริยมกฺค อริยมรรค (มรรคมีองค์ ๘)

๑๐. ศาสน ศาสนา คือ หลักคำสอนทั้งหมดที่รวมเข้าในสิกขา ๓ ได้แก่ อธิศีลสิกขา, อธิจิตตสิกขา, อธิปัญญาสิกขา

ในพระคัมภีร์อภิธาน์ปทีปิกาไม่มีคำว่า วิริย ท่านใช้คำว่า ธิติ แทน^{๑๙} ซึ่งคำว่า “ธิติ” มีความหมายกว้างกว่า “วิริย” มาก เพราะหมายถึงความเพียร, ความเข้มแข็งมั่นคง, ความอดทนและปัญญา^{๒๐}

หลักฐานที่ปรากฏในพระไตรปิฎกเรื่องพรหมจรรย์ทั้ง ๑๐ อย่างนั้นมีอยู่ ๒ ลักษณะ คือ

๑. เป็นการเรียกและยึดถือปฏิบัติมาในสังคมอินเดียก่อนกำเนิดพระพุทธศาสนา ปรากฏในคัมภีร์ชาดกได้แก่ ทาน, เวชยาวัจจะ, ปณจศีล, อปฺปมณฺญา, เมถุนวิรติ, สทธารสนฺโคช, วิริยะ, อุโปสถังคะ ทั้งหมดนี้เรียกว่า “พรหมจรรย์” โดยอ้างถึงคำพูดและข้อวัตรปฏิบัติของพระพุทธเจ้าและบุคคลอื่นในอดีตชาติ

๒. เป็นการประพุดติปฏิบัติมุ่งหมายเอาพระพุทธศาสนาโดยตรง เช่น อริยมรรค, ศาสนา^{๒๑}

๒.๔ การประพุดติพรหมจรรย์

๒.๔.๑ พรหมจรรย์สำหรับผู้ครองเรือน

คำว่า “ผู้ครองเรือน” “ฆราวาส” หรือ “คฤหัสถ์” มีความหมายลักษณะเดียวกัน สามารถใช้แทนกันได้ ซึ่งหมายถึง ผู้ที่ใช้ชีวิตแบบชาวบ้านทั่วไป, ผู้ที่ไม่ใช่ภิกษุ, ผู้ที่เกี่ยวข้องอยู่กับบ้านเรือนและทรัพย์สิน^{๒๒}

^{๑๙} พระวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราวุฒินันท์ และสมเด็จพระสังฆราชเจ้า, พระคัมภีร์อภิธาน์ปทีปิกา, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๒๒๐-๒๒๑.

^{๒๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๘, อ่างแก้ว, ๑๑๓.

^{๒๑} ที.ม. ๑๐/๑๓๘-๑๓๙/๑๓๕-๑๓๖.

^{๒๒} แสง จันทร์งาม, ประทีปธรรม, (กรุงเทพมหานคร : อมรการพิมพ์, ๒๕๑๓), หน้า ๖๘.

แต่เป็นที่น่าสังเกตว่า ในปาสาทิกสูตร พระพุทธองค์ได้ตรัสกับพระจุลฑะเกี่ยวกับคฤหัสถ์ผู้นับถือศาสนาไว้ว่า

“ลูกอ่อนจนทนะ อุบาสกผู้เป็นสาวกและอุบาสิกาผู้เป็นสาวิกาทั้งหลายของเรา ผู้ที่เป็นคฤหัสถ์หนุ่มสาวหนุ่มขาว ประพฤติพรหมจรรย์ก็มีอยู่ บริโภคกามก็มีอยู่...”^{๒๐}

ในอรรถกถาท่านได้อธิบายข้อความข้างต้นนี้ว่า คำว่า อุบาสกทั้งหลายผู้เป็นคฤหัสถ์หนุ่มสาวหนุ่มขาว ประพฤติพรหมจรรย์ อุบาสกในที่นี้ได้แก่ จิตตคหบดีและหัตถกอาพวกะ คำว่า บริโภคกามได้แก่ จุลตอนาถปิณฑิกะและมหาตนาถปิณฑิกะ คำว่า หญิงผู้เป็นพรหมจารีนี้ ได้แก่ หญิงทั้งหลายที่มีนันทมารดา เป็นต้น คำว่า หญิงผู้บริโภคนกาม ได้แก่ หญิงทั้งหลายมีนางชุกชุตตราฯ^{๒๑}

ตัวอย่างของคฤหัสถ์ที่ประพฤติพรหมจรรย์ ซึ่งท่านเอ่ยชื่อนั้นไม่ว่า จิตตคหบดี, หัตถกอาพวกะ หรือ นันทมารดาที่ดี ล้วนแต่ได้บรรลุเป็นพระอริยบุคคลชั้นอนาคามีทั้งสิ้น และโดยปกติวิสัยของพระอนาคามีเป็นผู้ที่ละกิเลสข้อมาราคะได้แล้วโดยเด็ดขาด แม้ท่านจะไม่ออกบวชถือเพศบรรพชิตก็ตาม แต่ท่านเหล่านี้ก็มีวิถีชีวิตแตกต่างจากคฤหัสถ์ทั่วไป ดังนั้นจากปาสาทิกสูตรนี้ คฤหัสถ์หรือฆราวาส จึงสรุปได้ ๒ จำพวก ดังนี้คือ

๑. คฤหัสถ์ที่รักษาพรหมจรรย์ ซึ่งในการวิจัยนี้มุ่งถึงผู้ที่ถือเมถุนวิรัตติและอุโบสถศีลหรือศีล ๘ เป็นเกณฑ์ เพราะวิถีชีวิตของท่านเหล่านี้แตกต่างจากวิถีชีวิตชาวบ้านทั่วไป

๒. คฤหัสถ์ที่บริโภคกาม ซึ่งในการวิจัยนี้หมายถึงชาวบ้านทั่วไปที่ดำเนินชีวิตตามปกติ บรรดาพรหมจรรย์ทั้ง ๑๐ ประการนั้น เมื่อตรวจสอบคุณลักษณะที่ท่านอ้างในพระไตรปิฎกที่ถือว่าเป็นข้อปฏิบัติสำหรับฆราวาสโดยตรงนั้นมี ๔ ประเภท คือ

๑) พรหมจรรย์คือการให้ทาน

ทาน หมายถึง สิ่งที่ให้, การให้ของที่ควรให้แก่คนที่ควรให้เพื่อประโยชน์, สละให้ปันสิ่งของของคนเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่น^{๒๒} การเสียสละเพื่อสงเคราะห์ผู้อื่นและเป็นการขจัดความเห็นแก่ตัว ละความตระหนี่ แสดงให้เห็นถึงความเป็นผู้มีน้ำใจ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ โอบอ้อมอารีต่อผู้อื่น ในอังคุตตรนิกายทุกนิบาต พระพุทธองค์ได้ตรัสว่าทานมี ๒ อย่าง คือ อามิสทาน ธรรมทาน^{๒๓}

^{๒๐} ที.ปา. ๑๑/๑๐๖/๑๓๘.

^{๒๑} มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระสูตรและอรรถกถาแปล ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค เล่มที่ ๓ ภาคที่ ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), ๒๕๕-๓๐๐.

^{๒๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๘, อ่างแก้ว, หน้า ๕๓.

^{๒๓} อัง.ทุก. ๒๐/๓๘๖/๑๑๔.

อมิสทาน หมายถึง การให้ปัจจัย ๔ ^{๒๕} ส่วนในคัมภีร์มังคลัตถที่ปนี พระสิริมังคลาจารย์ได้กล่าวถึงทานวัตถุ คือ สิ่งสำหรับให้ทานเอาไว้อย่างละเอียดโดยอ้างหลักฐานต่าง ๆ จากอรรถกถาและฎีกาอธิบายความหมาย ซึ่งมี ๑๐ ประการคือ ^{๒๖}

อนุน ได้แก่ ข้าว อาหาร หรือของขบเคี้ยวทุกชนิด ฯลฯ

ปาน ได้แก่ น้ำดื่มที่ทำจากผลไม้ เช่น น้ำมะม่วง ฯลฯ

วัตถุ ได้แก่ ผ้านุ่ม ผ้าห่ม ฯลฯ

ยาน ได้แก่ ยวดยานพาหนะ ร่มและรองเท้า ฯลฯ

มาลา ได้แก่ ดอกไม้นิชนิดต่าง ๆ

คณฐ์ ได้แก่ ของหอมต่าง ๆ

วิเลปน ได้แก่ เครื่องประทีนผิว, เครื่องถูใบไม้ ฯลฯ

เสยย ได้แก่ ที่นั่งที่นอน เช่น เตี้ยง ตั้ง อาสนะ ฯลฯ

อวาสถ ได้แก่ เสนาสนะที่หักเพื่อป้องกันลมแดด เหลือบยุง ฯลฯ

ปทีเปยฺย ได้แก่ อุปกรณ์ที่อำนวยความสะดวกให้เกิดแสงสว่าง เช่น น้ำมันใส่ตะเกียง เทียน ^{๒๗}

จะเห็นว่าทานวัตถุทั้ง ๑๐ ประการดังกล่าวนี้ ถ้าสงเคราะห์ลงในปัจจัย ๔ จะขาดไป ๑ อย่างคือ ยารักษาโรค ได้แก่

๑. อนุน, ปาน สงเคราะห์ลงในปิณฑบาท

๒. วัตถุ สงเคราะห์ลงในจีวร

๓. ยาน, เสยยา, อวาสถ สงเคราะห์ลงใน เสนาสนะ

ส่วน มาลา, คณฐ์, วิเลปน และ ปทีเปยฺย นั้น สงเคราะห์ลงในปัจจัยข้อไหนไม่ได้ แต่วิเลปนบางชนิดอาจสงเคราะห์ลงในเภสัชได้บ้าง มาลา, คณฐ์ และ ปทีเปยฺย นั้น เป็นสิ่งที่นำมาบูชาเป็นหลัก ส่วน ปทีเปยฺย นั้น เป็นสิ่งที่มีประโยชน์อย่างมากในสมัยก่อน เพราะสมัยนั้นยังไม่มีไฟฟ้าใช้จึงต้องอาศัยแสงสว่างจากเทียน, ใต้, ตะเกียง เป็นต้น ซึ่งการให้ประทีปโคมไฟเป็นทานนี้พระพุทธเจ้าเปรียบเทียบกับเหมือนให้จักษุ ดังที่ตรัสไว้ในกนิทตสูตรว่า

^{๒๕} กรมการศาสนา, ศาสนพิธี เล่ม ๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๐๓), หน้า ๔๔.

^{๒๖} อจ.อฎฐก. ๒๓/๑๒๕/๒๔๔-๒๔๕.

^{๒๗} ตำลี รักสุทธี, มงคลชีวิต ฉบับร้อยแก้วและร้อยกรอง, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์พัฒนาการศึกษา, ๒๕๔๑), หน้า ๑๖.

“บุคคลให้อาหารชื่อว่าให้กำลัง ให้ค้ำชู ชื่อว่าให้วรรณะ ให้นานพาทนะชื่อว่าให้ความสุข ให้ประทีปโคมไฟชื่อว่าให้จักขุ และผู้ที่ให้ที่พักอาศัยชื่อว่าให้ทุกสิ่งทุกอย่าง ส่วนผู้ที่ปราศอนธรรมชื่อว่าให้อมตธรรม”^{๒๘}

ดังนั้น จึงสรุปได้ว่า อามิสทานเป็นเครื่องประทั้งชีวิตและอำนวยความสะดวกสบายในการดำรงชีวิตของผู้รับทาน ส่วนธรรมทาน หมายถึง การซึ่งบอกกล่าวให้บุคคลอื่นได้ทราบข้อปฏิบัติ (ปฏิบัติ) ให้บรรลุอมตธรรม^{๒๙} การแสดงธรรม จำแนกธรรมที่พระพุทธเจ้าแสดงเอาไว้แล้ว ให้รู้ผิด ถูก ชั่ว ดี มีโทษ ไม่มีโทษ^{๓๐} แต่ท่านเรียกว่าพรหมจรรย์นั้น มีหลักฐานจากการสนทนา ระหว่างท้าววรุณ นาคราชและวิรุณบัณฑิตในวิรุณชาดกว่า

เมื่อวิรุณบัณฑิต ถามว่า ข้าแต่พระยานาคราช อะไรเป็นวัตรของฝ่าพระบาท และอะไรเป็นพรหมจรรย์ของฝ่าพระบาท ฤทธิ์ ความรุ่งเรือง พระกำลังกาย พระวิริยภาพ และการอุบัติในนาคพิภพ ทั้งวิมานใหญ่ของฝ่าพระบาทนี้ เป็นผลแห่งกรรมอะไร อันฝ่าพระบาททรงประพาศิตีแล้ว

วิรุณนาคราช ตอบว่า เราและภรรยา เมื่อยังอยู่ในมนุษยโลก เป็นผู้มีศรัทธา เป็นทานบดี ในครั้งนั้นเรือนของเราเป็นค้ำบ่อน้ำของสมณพราหมณ์ทั้งหลาย และเราได้บำรุงสมณพราหมณ์ให้อิ่มหนำสำราญเราทั้งสองได้ถวายทาน คือ ดอกไม้ของหอม และน้ำโดยความเคารพ ทานที่ได้ถวายโดยเคารพนั้นเป็นวัตรของเรา และการสมาทานวัตรนั้นเป็นพรหมจรรย์ของเรา ท่านผู้เป็นปราชญ์ ฤทธิ์ ความรุ่งเรือง พระกำลังกาย พระวิริยภาพ และการอุบัติในนาคพิภพ ทั้งวิมานใหญ่ของฝ่าพระบาทนี้ เป็นผลเห็นกรรมอะไรอันฝ่าพระบาททรงฝึกดีแล้ว

เราและภรรยา เมื่อยังอยู่ในมนุษยโลก เป็นผู้มีศรัทธา เป็นทานบดี ในครั้งนั้น เรือนของเราเป็นค้ำบ่อน้ำของสมณพราหมณ์ทั้งหลาย และเราได้บำรุงสมณพราหมณ์ให้อิ่มหนำสำราญ เราทั้งสองได้ถวายทาน คือ ดอกไม้ของหอมและน้ำโดยเคารพ ทานที่ได้ถวายโดยเคารพนั้นเป็นวัตรของเรา และการสมาทานวัตรนั้นเป็นพรหมจรรย์ของเรา ท่านผู้เป็นปราชญ์ มีฤทธิ์ความรุ่งเรือง กำลังกาย ความเพียร...

^{๒๘} ตี.ศ. ๑๕/๑๓๘/๔๔.

^{๒๙} สุชีพ ปุณฺณานุภาพ, คุณลักษณะพิเศษแห่งพระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : สำนักเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ, ๒๕๒๘), หน้า ๗๒.

^{๓๐} ตำลึ รักฤทธิ์, มงคลชีวิต ฉบับร้อยแก้วและร้อยกรอง, อ่างแก้ว, หน้า ๑๕.

การเกิดในนาคภพและวิมานใหญ่ของเรา^{๑๑} เป็นวิบากแห่งวัตร และพรหมจรรย์นั้น
อันเราประพฤติดีแล้ว”^{๑๑}

พรหมจรรย์คือทานนี้ เป็นที่น่าสังเกตอย่างหนึ่งว่า ในคำสนทนาระหว่างวิฐฐบัณฑิตและท้าว
วรุณนาคราช ท่านใช้คำว่า “ ตมเม วตฺ ตมปฺน พุทฺทมจฺริยํ ทานํที่ถวายเป็นว้ตรของเรา
และการสนทนาวัตรนั้นเป็นพรหมจรรย์ของเรา” ซึ่งข้อความตรงนี้แสดงให้ทราบว่าทำให้ทานนั้น
ต้องทำเป็นกิจวัตรเป็นข้อปฏิบัติอย่างสม่ำเสมอได้ขาด ด้วยความตั้งใจจริง ๆ และการตั้งใจยึดถือ
ถวายทานอย่างสม่ำเสมอคงกล่าวแล้วนั้น จนกลายเป็นข้อปฏิบัติในชีวิตประจำวันนี้แหละท่านเรียกว่า
“พรหมจรรย์” เพราะเป็นการกระทำที่ประเสริฐ เลิศ ดีงาม นายกษัตริย์สรรเสริญ

ดังนั้น ทานที่บุคคลให้อย่างไม่สม่ำเสมอ ไม่เป็นกิจวัตรที่ตั้งใจจะทำตลอดไปจึงไม่จัดว่าเป็น
พรหมจรรย์ตามความหมายนี้แต่อย่างใด

๒) พรหมจรรย์คือเวรยวัจจะ (การขวนขวาย)

เวรยวัจจะ หมายถึง การขวนขวายช่วยเหลือเกื้อกูล การทำประโยชน์อย่างใดอย่างหนึ่ง การ
เอาใจใส่ในกิจการของผู้อื่นที่เกิดขึ้น การไม่นิ่งดูเฉยเมื่อผู้อื่นต้องการความช่วยเหลือ หรือการมีหน้าที่
จัดแจงการงานอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นต้น ซึ่งความหมายในลักษณะดังกล่าวนี้มีให้เห็นอยู่ทั่วไปใน
พระไตรปิฎก เช่น

“อดโข อายสมฺโตะ ทพฺพสฺส มกฺกปฺตฺตสฺส โรหิตฺตสฺส ปฏิสสฺสลิณฺสฺส เอวํ เจตฺโส ปรีวิตฺกโก
อุทฺปาที...กีนฺนุ โข อหํ สงฺฆสฺส เวรยวัจจํ กเรยฺยนฺติ ฯ”

แปลได้ใจความดังนี้ “ ครั้งนั้นท่านท้าวพมัลลบุตรปลีกตัวอยู่ในที่ลับก็เกิดความคิดขึ้นในใจ
ว่า...เราจะทำประโยชน์ (ความขวนขวาย) อะไรให้กับสงฆ์ได้บ้างหนอ...”

หรือ เตน โข ปน สมฺเยน ตีสมฺมุตฺตา ภทฺทวคฺคิยา สหายกา สปฺชาปติกา ตสฺมี วนฺสณฺเฑ
ปรีจาเรนฺติ ฯ เอกสฺส ปฺชาปติ นาโหติ ฯ ตสฺสตุถฺย เวสี อาเนีตา อโหติ ฯ อดโข สา เวสี เตสุ ปมฺตุ
เตสุ ปรีจาเรนฺเตสุ ภาณฺท์ อาทาย ปฺลาโยคฺตฺต ฯ อดโข เต สหายกา สหายกสฺส เวรยวัจจํ กโรนฺตฺตา คํ
อิคฺฉี คเวสนฺตฺตา คํ วนฺสณฺฑํ อาหิณฺฑนฺตฺตา...”^{๑๒}

แปลได้ใจความว่า ก็สมัยนั้น ภททวคคีย์สหาย ประมาณ ๑๐ คน พากรรษาเที่ยวเล่นในราวป่า
นั้น ๆ คนหนึ่งไม่มีภรรยา ๆ พวกเพื่อน ๆ จึงพากันนำหญิงแพศยามามอบให้เขา ๆ พอพวกภททวคคีย์
เหล่านั้นพากันประมาทเดินเล่นเที่ยวเล่นอยู่ หญิงแพศยานั้นก็ได้ขโมยเอาห่อของหนีไป

^{๑๑} บุ.ชา. ๒๘/๑๐๑๐-๑๐๑๑/๓๕๓.

^{๑๒} วิ.มหา. ๔/๓๖/๔๓.

ที่นั่นพวกเพื่อนๆ เมื่อจะช่วยเหลือเพื่อน จึงเที่ยวค้นหาหญิง (แพศยา) คนนั้น จนไปถึงราวป้านั้น...๑

จะเห็นได้ว่าคำว่า เวชยาวัจฉ ของสองประโยชน์ข้างต้นนั้นมีความหมายว่า ช่วยเหลือ ช่วยทำประโยชน์เหมือนกัน แต่ลักษณะการช่วยเหลือแตกต่างกันคือ ในประโยชน์แรกเป็นการช่วยเหลือในกิจอันเป็นกุศล ส่วนประโยชน์ที่สองเป็นการช่วยเหลือแบบทั่วไป แต่คำว่าพรหมจรรย์คือ เวชยาวัจฉจะในการวิจัยนี้ ไม่ได้มุ่งหมายเอาเวชยาวัจฉแบบที่สอง แต่หมายถึงเวชยาวัจฉแบบแรก คือการช่วยเหลือในทางกุศลในการทำมาดี เช่น การให้ทานรักษาศีล เป็นต้น ดังตัวอย่างที่ท่านกล่าวไว้ใน อังกรเปตวัตถุว่า

เมื่อก่อน ท่านอยู่ในโรจวนคร ท่านมีปกติอย่างไร มีความประพฤติอย่างไร? ผลบุญสำเร็จที่ฝ่ามือของท่านเพราะพรหมจรรย์อะไร “เมื่อก่อน เราเป็นช่างหูกอยู่ในโรจวนครเป็นคนกำพร้าเลี้ยงชีพด้วยความลำบากนักเราไม่มีอะไรจะให้ทาน เรือนของเราอยู่ใกล้เรือนของอัสยหเศรษฐี ซึ่งเป็นคนมีศรัทธา เป็นทานาธิบศิมินุญอันทำแล้วเป็นผู้ละอายต่อบาป พวกชายกวนพิศมีนามแลโคตรต่าง ๆ กัน ไปที่บ้านของเรานั้นพากันถามถึง เรือนของอัสยหเศรษฐีของเราว่า ขอความเจริญจงมีแก่ท่านทั้งหลาย พวกเราจะไปทางไหน ท่านเขาให้ที่ไหน เราถูกพวกชายกวนพิศถามแล้ว ได้ยกมือเบื้องขวาชี้บอกเรือนของอัสยหเศรษฐีแก่ชายกวนพิศเหล่านั้นว่า ท่านทั้งหลายจงไปทางนี้ ความเจริญจักมีแก่ท่านทั้งหลาย ท่านเขาให้อยู่ที่นั่น เพราะเหตุนี้ ฝ่ามือของเราจึงให้สิ่งที่ปรารถนา เป็นที่ไหลออกแห่งวัตถุมีรสอร่อยผลบุญย่อมสำเร็จที่ฝ่ามือของเราเพราะพรหมจรรย์นั้น”^{๓๑}

จะเห็นได้ว่า เวชยาวัจฉที่ท่านเรียกว่า พรหมจรรย์นั้น เป็นหลักคำสอนที่เกี่ยวกับการกระทำที่จะมุ่งเพื่อเอื้ออำนวยทำให้เกิดประโยชน์สุขแก่คนอื่น เป็นการแสดงถึงความเป็นผู้มีน้ำใจอันงาม แม้คนจะไม่อาจช่วยเหลือคนอื่นได้ด้วยกำลังทรัพย์หรือวัตถุสิ่งของอย่างอื่น แต่ก็สามารถช่วยเหลือด้วยกำลังกายเท่าที่ตนมีอยู่ ซึ่งพอจะช่วยเหลือได้และกระทำไปด้วยความจริงใจไม่หวังสิ่งตอบแทนใด ๆ จากการช่วยเหลือนั้น จึงนับว่าประเสริฐ คือ ดึงมนำสรรเสริญ เหตุนี้พระอรชณกถาจารย์จึงกล่าวว่า “เวชยาวัจฉจะเรียกว่า พรหมจรรย์ เพราะมุ่งความหมายและการกระทำที่ดีดังกล่าวนั้น เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้วก็คือ เป็นหลักคำสอนที่มุ่งจะให้คนเป็นคนดี โดยการมีความเอื้อเฟื้อแก่บุคคลอื่น

^{๓๑} บ.เปต. ๒๖/๑๐๖/๑๕๐.

๓) พรหมจรรย์คือ เบญจศีลและสทวารสันโดษ

เนื่องจาก “สทวารสันโดษ” เป็นเบญจกัลยาณธรรมคู่กับศีลข้อ ๑ และโคขอรรถก็มุ่งถึงศีลข้อ ๑ โดยตรงผู้วิจัยจึงจัดไว้ในหัวข้อนี้ คำว่า “ศีล” ตามรูปศัพท์ มีความหมายว่า เป็นมุลราก ศีรษะ เย็น เกษม ฯลฯ^{๓๔} บางแห่งท่านก็ใช้ในความหมายปกติก็มี นอกจากนี้ยังหมายถึงความดีเลิศ แต่ถ้าใช้หมายถึงใจความหมายแบบกว้าง ๆ ก็คือ กฎ ระเบียบ วินัย ข้อบังคับ เครื่องควบคุมความประพฤติของคนในกลุ่มหรือสังคม คุณธรรมขั้นพื้นฐานของมนุษย์ ความประพฤติที่ดีทางกายและวาจา การรักษากาย และวาจาให้เรียบร้อย ข้อปฏิบัติสำหรับคุมกายและวาจาให้ตั้งอยู่ในความดีงาม การรักษาปฏิบัติตามระเบียบวินัย มารยาทที่สะอาดปราศจากโทษ ข้อปฏิบัติในการเว้นจากความชั่ว ข้อปฏิบัติในการฝึกหัดกายวาจาให้ดียิ่งขึ้น ในขุททกนิกาย เถรคาถา พระสีลวเถระได้พูดถึงเรื่องศีลและเปรียบเทียบเอาไว้ที่น่าสนใจว่า

ท่านทั้งหลายพึงศึกษาศีลในศาสนา นี้ ด้วยว่า ศีลอันบุคคลศึกษาดีแล้วตั้งสมมติแล้วย่อมนำมาสมบัติทั้งปวงมาให้ในโลกนี้ นักปราชญ์เมื่อปรารถนาความสุข ๑ ประการ คือ ความสรรเสริญ ๑ การได้ความปลื้มใจ ๑ ความบันเทิงในสวรรค์เมื่อ ละไปแล้ว ๑ พึงรักษาศีล ด้วยว่าผู้มีศีล มีความสำรวม ย่อมได้มิตรมาก ส่วนผู้ทุศีลประพฤติดังกรรมอันลามก ย่อมแตกจากมิตร นรชน ผู้ทุศีล ย่อมได้รับการติเตียนและความเสียชื่อเสียง ส่วนผู้มีศีล ย่อมได้รับการสรรเสริญและชื่อเสียงทุกเมื่อ ศีลเป็นเบื้องต้นเป็นที่ตั้ง เป็นบ่อเกิดแห่งคุณงามความดีทั้งหลาย และเป็นประธานแห่งธรรมทั้งปวง เพราะฉะนั้นพึงชำระศีลให้บริสุทธิ์ สังวรศีลเป็นเครื่องกันความทุจริต ทำจิตให้รำไร เป็นท่าทีที่ยังลงมหาสมุทร คือ นิพพานของพระพุทธเจ้าทั้งปวง เพราะฉะนั้น พึงชำระศีลให้บริสุทธิ์ ศีลเป็นกำลัง หาที่เปรียบไม่ได้ เป็นอาวุธอย่างสูงสุด เป็นอาภรณ์อันประเสริฐ เป็นเกาะอันน่าอัศจรรย์ ศีลเป็นสะพาน เป็นมหาอำนาจ เป็นกลิ่นหอมอันยอดเยี่ยม เป็นเครื่องอุปโลบลอันประเสริฐ บุคคลผู้สมบูรณ์ด้วยศีล ย่อมหอมฟุ้งไปทั่วทิศ ศีลเป็นเสบียงอันเลิศ เป็นเสบียงเดินทางชั้นเยี่ยม เป็นพาหนะอันประเสริฐยิ่งนัก เป็นเครื่องหอมฟุ้งไปทั่วทิศานุทิศ คนพาลผู้มีจิตไม่มั่นในศีล ย่อมได้รับการนิพพานในเวลาที่มีชีวิตอยู่ในโลกนี้ เมื่อตายไปแล้ว ย่อมได้รับทุกข์โทมนัสในอบายภูมิ ย่อมได้รับทุกข์โทมนัสในที่ทั่วไป ธีรชนผู้มีจิตตั้งมั่นด้วยดีในศีล ย่อมได้รับการสรรเสริญในกาลที่มีชีวิตอยู่ในโลกนี้ ครั้นตายไปแล้ว ก็ได้รับสุข โสมนัสในสวรรค์

^{๓๔} วิสุทฺธิ. ๑/๕.

ย่อมรื่นเริงใจในที่ทุกสถานในโลกนี้ ความชนะในมนุษย์โลก และเทวโลกย่อมมีได้ เพราะศีล และปัญญา” ^{๓๕}

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค พระพุทธโฆษาจารย์ได้อธิบายเรื่องศีลเอาไว้อย่างพิสดาร ซึ่งจากนัยที่ท่านแสดงเอาไว้ในศีลก็คือ เจตนาจเว้น เจตสิกคือการจเว้น การดำรงระวัง และการไม่ก้าวล่วง ^{๓๖} แต่ถ้าพึงถึงความหมายแล้วศีลก็คือ หลักการฝึกลบมรณในการจเว้นจากความชั่ว ^{๓๗} และศีลพื้นฐาน หรือขั้นต้นที่สุดก็คือ การไม่เบียดเบียนผู้อื่นทางกายและวาจา และไม่ทำลายสติสัมปชัญญะของคน ซึ่งได้แก่ศีล ๕ นั้นเอง ^{๓๘} บางครั้งท่านก็เรียกว่า “นิจศีล” เพราะเป็นศีลที่ควรประพฤติปฏิบัติเป็นนิจ เป็นกิจวัตรในทางพระพุทธศาสนาสมัยแรกเริ่มนั้นพระพุทธเจ้ามักจะตรัสเรียกว่า ธรรม ๕ และ ลิกขาบท ๕ เป็นพื้น เช่น

“ดูก่อนอนรุทธะ มาตุคามผู้ประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ เบื้องหลังแต่ตาย เพราะกายแตก ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ธรรม ๕ ประการเป็นไฉน คือ มาตุคามเป็นผู้จเว้นจากการฆ่าสัตว์, จากการลักทรัพย์, จากการประพฤตินอกใจ, จากการพูดเท็จ, จากการดื่มน้ำเมา คือ สุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท

ดูก่อนอนรุทธะ มาตุคามผู้ประกอบด้วยธรรม ๕ ประการนี้แล เบื้องหลังแต่ตาย เพราะกายแตก ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์” ^{๓๙}

ในเรื่องนี้พระธรรมปิฎก ได้แสดงทัศนะเอาไว้ว่า ที่เรียกธรรม ๕ ประการนั้นเพราะกล่าวถึงความประพฤติกของคนทั่วไป ที่เรียกว่า ลิกขาบท ๕ นั้น เพราะกล่าวถึงฐานะเป็นข้อฝึกหัดของชาวพุทธคฤหัสถ์ หรือกฤตกรรมประพฤติกของอริยสาวกฝ่ายฆราวาส ^{๔๐} แต่ท่านก็ไม่ได้แสดงทัศนะเอาไว้ว่าทำไมในคัมภีร์ชั้นหลังสมัยต่อมาจึงเปลี่ยนไปใช้คำว่า ศีล ๕ แทน

ส่วนรายละเอียดเกี่ยวกับศีลแต่ละข้อที่ท่านกล่าวเอาไว้ในคัมภีร์ชั้นหลัง คือ อรรถกถาฎีกา อนุฎีกา ฯลฯ ซึ่งสรุปมาประมวลไว้ในที่นี้ ดังนี้คือ

^{๓๕} พุ.เถร. ๒๖/๓๕๗/๓๕.

^{๓๖} วิสุทธิ. ๑/๘.

^{๓๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๖, อ่างแก้ว, หน้า ๗๔๖.

^{๓๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๓๑.

^{๓๙} ต.สพ. ๑๘/๔๘๓/๓๐๓.

^{๔๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๖, อ่างแก้ว, หน้า ๔๕๒.

(๑) เว้นจากการฆ่าสัตว์

การพิจารณาถึงโทษของปาณาติบาตนั้น พิจารณาได้จากองค์ประกอบทั้ง ๓ คือ

ก. วัตถุ ได้แก่ สัตว์ที่ถูฆ่า ถ้าเป็นสัตว์ที่ใหญ่มีคุณมาก มีศีลมาก เช่น บิคา มารคา หรือ พระอรหันต์ และคำว่า “สัตว์” ในที่นี้มาจากบาลีว่า “ปาณ” ซึ่งหมายถึงสิ่งที่มีปราณ คือ มีลมหายใจ ทุกชนิด ซึ่งมีความหมายครอบคลุมทั้งมนุษย์และสัตว์ดิรัจฉาน^{๔๐} ย่อมมีโทษมากกว่าบุคคลทั่วไป หรือฆ่ามนุษย์ย่อมมีโทษกว่าฆ่าสัตว์ดิรัจฉาน ฆ่าสัตว์ดิรัจฉานขนาดใหญ่ที่มีคุณมากย่อมมีโทษมากกว่า ฆ่าสัตว์เล็กที่มีคุณน้อย เป็นต้น ซึ่งลดหลั่นกันลงไปตามลำดับ

ข. เจตนา ได้แก่ ความตั้งใจ ความมุ่งมั่นของใจ ถ้ามีเจตนาที่แรงกล้ามีอำนาจกิเลสที่รุนแรงก็ย่อมมีโทษมาก

ค. ปโยคะ ได้แก่ ความพยายามและวิธีการฆ่า ถ้าใช้ความเพียรพยายามสูงใช้วิธีการฆ่าที่โหดร้ายทารุณมาก ก็มีโทษมาก

ส่วนองค์ประกอบของการล่วงละเมิดปาณาติบาตนั้น จะต้องครบองค์ประกอบทั้ง ๕ ประการ ดังนี้ คือ

๑. ปาโณ สัตว์นั้นมีชีวิตอยู่
๒. ปาณตณฺณุตตา ผู้ฆ่าหรือสั่งให้คนอื่นฆ่า รู้ว่าสัตว์ยังมีชีวิตอยู่
๓. วชกจิตฺตํ มีเจตนาหรือจิตคิดจะฆ่า
๔. อุปกุกโม มีความพยายาม (หาวิธีการฆ่า)
๕. เตน มรณํ สัตว์ตายด้วยความพยายาม (ตามวิธีการ) นั้น

(๒) เว้นจากการลักทรัพย์

การพิจารณาถึงโทษของอทินนาทาน ก็พิจารณาจากองค์ประกอบทั้ง ๓ คือ

ก. วัตถุ ได้แก่ สิ่งที่มีโทษหรือล่วงละเมิดลิขสิทธิ์นั้น หากมีค่ามาก มีความงดงาม ปราณีตมาก เข้าของรักและหวงแหนมาก ฯลฯ ก็มีโทษมาก

ข. เจตนา ได้แก่ เถยฺยจิต ถ้ามีเถยฺยจิตที่แรงกล้ารุนแรง ก็มีโทษมาก

ค. ปโยคะ ได้แก่ ความพยายามและอาหาร หากมีความพยายามมาก มีวิธีการที่โหดร้ายทารุณมาก ก็มีโทษมาก

ส่วนองค์ประกอบของการล่วงละเมิดอทินนาทานนั้น ประกอบด้วยองค์ ๕ ประการ คือ

๑. ปรปริคฺคหิตํ ของหรือทรัพย์สินนั้นมีเจ้าของครอบครอง หวงแหน

^{๔๐} มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ธรรมบท เล่มที่ ๑ ภาคที่ ๒ ตอนที่ ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๒๑๒.

๒. ประปรุกคหิตตลัญญิตา เถยขบุคคลนั้นรู้ว่าของนั้นมีเจ้าของครอบครอง

๓. เถยขจิตตัม มีจิตเจตนาที่จะขโมย

๔. อุปกุกโม มีความพยายาม

๕. เตน ทรัพย์ สามารถขโมยหรือนำมาได้ด้วยความพยายามนั้น

(๓) เว้นจากการประพฤติกผิดในกามทั้งหลาย

คำว่า “มิจฉาจาร” ในศีลข้อนี้ หมายถึง การล่วงละเมิดทางเพศกับสามีภรรยาของคนอื่น และสตรีอื่นที่อยู่ในความปกครองดูแลของผู้ปกครอง หรือสตรีที่ไม่ยินยอมพร้อมใจ ตลอดถึงบุคคล ต้องห้ามทุกจำพวก เช่น ญาติพี่น้อง หรือนักบวช เป็นต้น โทษของกามสุมิฉาจาร พิจารณาได้จาก องค์ประกอบทั้ง ๓ คือ

ก. วัตถุ ได้แก่ บุคคลที่ตนล่วงละเมิดมีความสัมพันธ์ด้วย ถ้าผู้นั้นเป็นผู้มีศีลมีคุณมาก ก็มีโทษมาก เช่น อุบลวันฉนาเถรีที่เป็นพระอรหันต์แต่ถูกนันทมานพลักปล้ำข่มขืน^{๔๒}

ข. เจตนา ได้แก่ เสวนจิต ถ้ามีเจตนาจงใจแรงกล้า มีกิเลสแรงกล้า ก็จะมีโทษมาก

ค. ปโยคะ ได้แก่ ความพยายามและวิธีการ ถ้ามีความพยายามมากใช้วิธีการอันโหดร้ายทารุณ และป่าเถื่อน ก็มีโทษมาก

องค์ประกอบของการล่วงละเมิดกามสุมิฉาจาร มี ๔ ประการ คือ

๑. อคมนียวคฺคฺช บุคคลต้องห้ามที่ไม่พึงมีความสัมพันธ์ทางเพศด้วย

๒. ตลฺหมี เสวนจิตตัม มีจิตเจตนาที่จะมีเพศสัมพันธ์กับบุคคลต้องห้ามนั้น

๓. เสวนปฺปโยโค มีความพยายามที่จะล่วงละเมิดทางเพศด้วยวิธีการต่าง ๆ

๔. มคฺเคน มคฺคปฺปฏิคฺคตอิธวาสนํ ได้มีความสัมพันธ์ทางเพศจนสำเร็จกิจสมประสงค์

(๔) เว้นจากการโกหก

การโกหกนั้นสามารถทำได้ทั้งทางกายและวาจา แต่คำอธิบายในมงคลสูตรนั้นท่านมุ่งหมายเฉพาะการมุสาอันเป็นไปทางวจีกรรม ดังนั้นจึงได้พูดถึงเฉพาะการโกหกทางวาจาอย่างเดียว ศีลข้อ เว้นจากมุสาวาทนี้ ถ้ามุ่งถึงเนื้อหาความแล้วท่านอนุโลมวจีทุจริตอื่น ๆ เข้าไว้ด้วย คือ ปิสุณวาท (พูดส่อเสียด) ผรุสวาท (พูดคำหยาบ) สัมผัสปลลาป (พูดเพื่อเจ้าไว้สาระ)

โทษของมุสาวาท พิจารณาจากองค์ประกอบทั้ง ๓ ประการ คือ

ก. วัตถุ ได้แก่ เรื่องที่โกหก ถ้าเป็นเรื่องที่หักรานประโยชน์ผู้อื่นได้มาก ก่อความเสียหายได้มาก มุสาวาทเช่นนั้นย่อมมีโทษมาก

^{๔๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๓-๒๑๔.

๓. คชขณฺจ วายามิ อปฺชฺชติ มีความพยายามอันเกิดจากเจตนาอัน

๔. ปิตฺถุ จ ปวิตติ ได้ดื่มเข้าสู่ร่างกาย^{๔๕}

ศีล ๕ ที่เรียกว่าพรหมจรรย์ที่ท่านอ้างถึงนั้นเป็นเพียงการอ้างถึงความประพฤติกของสัตว์ ๓ ชนิด ซึ่งเป็นสหายนัน คือ นกกระทา ลิง และช้าง ซึ่งจุดประสงค์หลักในตอนแรกสัตว์ทั้ง ๓ ชนิดนั้นเพียงต้องการแสดงความเคารพกันตามอายุ และให้ความเคารพเชื่อฟังผู้ใหญ่กว่า ส่วนศีล ๕ นั้นเพื่อใช้เป็นแนวทางประพฤติกในทางกุศลกรรมเหมือนกันเท่านั้น ซึ่งหากไม่มีแนวทางยึดถือเหมือนกันย่อมสร้างความสมัคคีกันยาก ฟังทราบวาสัตว์ทั้ง ๓ ชนิดนั้นย่อมมีนิสัยที่แตกต่างกันมากทีเดียว เนื่องจากต่างชนิดกันหากไม่มีกติกากันเช่นนั้นย่อมมีความสัมพันธ์กันฉันเพื่อนได้ยาก ขอให้สังเกตพระบาลีตรงนี้ว่า

ตํ คโย สหยา อุปฺนิสฺสาย วิหริสฺสุ ติตฺติโร จ มกฺกญฺจ จ หตฺถินาโค จ ฯ

เต อญฺญมญฺญ อคารวา อุปฺปติสฺสา อสทาควุตฺติกา วิหริสฺสุ...อถ โข ภิกฺขเว ติตฺติโร มกฺกญฺจ หตฺถินาคญฺจ ปณฺจสุ สึเลสุ สมาทเปลิ อคฺคณาจ ปณฺจสุ สึเลสุ สมหาทาย วตฺตติฯ อญฺญมญฺญ สคารวา สปฺปติสฺสา สทาควุตฺติกา วิหริสฺวา กายสฺส เกทา ปรมฺมรณา สุกฺคิ สุกฺคิ โลกํ อุปฺชฺชิสฺสุฯ เอตํ โข ภิกฺขเว ติตฺติริยํ นาม พุรฺหมจฺริยํ อโหสิตี ฯ^{๔๖}

จะเห็นได้ว่าในตอนแรกนั้นสัตว์ทั้ง ๓ ชนิดไม่ได้ให้ความเคารพหรือจะมีความสมัคคีกลมเกลียวกันก็หาไม่ ต่อเมื่อทราบอายุของกันและสมาทานรักษาศีล ๕ ร่วมกันแล้วเท่านั้นจึงมีความเคารพสมัคคีกัน และมีสิ่งนำสังเกตอีกอย่างหนึ่งว่า สัตว์ที่มีแนวคิดเอาวิธีการดังกล่าวมาใช้ นั่นคือ นกกระทา ซึ่งตัวเล็กกว่าเขาและอาจถูกรังแกได้ง่ายกว่าสัตว์อีก ๒ ชนิดนั้น

นอกจากนี้สัพพัตถ์ คือ พรหมจรรย์ที่ท่านอ้างเอาไว้ในมหาหมัปปาลชาดกนั้นโดยใจความก็คือการเว้นจากกามสุขุมิจจาจารณ์เอง ขอให้สังเกตและพิจารณาข้อความต่อไปนี้ คือ

“พวกเราไม่นอกใจภรรยา และภรรยาทั้งหลายก็ไม่นอกใจพวกเรา พวกเราประพฤติกพรหมจรรย์ในหญิงอื่นนอกจากภรรยาของเราเหล่านั้น เพราะเหตุนั้นแล พวกเราจึงไม่มีใครตายตั้งแต่หนุ่มสาว”

^{๔๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๒.

^{๔๖} วิ.ญ. ๗/๒๖๒/๑๑๖-๑๑๗.

จากข้อความที่ว่า “พวกเราประพฤติพรหมจรรย์ในหญิงอื่นนอกจากภรรยาของเรา เหล่านั้น” ย่อมมีความหมายว่า “พวกเราประพฤติพรหมจรรย์เฉพาะกับหญิงอื่น แต่กับภรรยาของคน พวกเราไม่ประพฤติพรหมจรรย์” ซึ่งข้อความดังกล่าวนี้ นอกจากบ่งบอกให้ทราบว่า สทหารสัน โคช และการเว้นจากกามสมุิจฉาจาร มีอรรถที่ใช้แทนกันได้แล้ว ยังสะท้อนให้เห็นทัศนะว่า พรหมจรรย์นั้น ท่านหมายถึง เมถุนวิริติโดยตรง ส่วนสทหารสัน โคชจะกล่าวถึงโดยละเอียดในบทต่อไป

ศีล ๕ และสทหารสัน โคชชื่อว่า พรหมจรรย์ เพราะท่านเอาแบบแผนชีวิตที่เป็นไปเพื่อความสงบสุขของสังคม เพื่อความสามัคคีกลมเกลียวกัน และเพราะศีล ๕ เป็นคุณธรรมขั้นพื้นฐานที่ทำให้มนุษย์แตกต่างจากสัตว์เดรัจฉานทั่วไป ดังที่นักปราชญ์ทางศาสนาฝ่ายตะวันออกได้กล่าวเอาไว้ว่า

อาหารนิททา ภัยเมถุนญ	การกิน การนอน การกลัวภัย และการสืบพันธุ์
สามัญญเมตปสุกิ สมานา	ทั้งสี่อย่างนี้มีเสมอกันในหมู่มนุษย์และสัตว์เดรัจฉาน
ชมโม หิ เตส อธิโก วิเสโส	ธรรมเท่านั้นที่ทำให้มนุษย์ต่างจากสัตว์เดรัจฉาน
ชมนวินา ปสุกิ สมานา	เมื่อปราศจากธรรม มนุษย์ก็เสมอกับสัตว์เดรัจฉาน ^{๔๑}

จะเห็นได้ว่าศีลนั้น เป็นสิ่งที่ได้มีบัญญัติไว้ในทุกศาสนา โดยเฉพาะศีลในเบื้องต้นที่จะมีลักษณะที่ใกล้เคียงกัน และในเรื่องของพรหมจรรย์ ดังที่กล่าวมานี้ จึงได้มีการกล่าวถึงไว้ในพุทธปรัชญาหลายเรื่องด้วยกัน เพื่อชี้ให้เห็นว่า พรหมจรรย์คือ เบญจศีลและสทหารสัน โคช

๒.๔.๒ พรหมจรรย์สำหรับนักบวช

นักบวช ในงานวิจัยนี้ หมายถึง ผู้ที่มีวิถีชีวิตแตกต่างจากคฤหัสถ์ หรือผู้ครองเรือนทั่วไป โดยการสมาทานศีล ประพฤติตามความเชื่อตามลัทธิคำสอนของศาสดาของตน สังคมอินเดียได้กำเนิดมีนักบวชก่อนพระพุทธศาสนา และยุคร่วมพระพุทธศาสนา มีหลายประเภทมีชื่อเรียกต่างกันไป ออกไป เช่น คาบส, ฤาษี, สมณ, อเจลก, มุนี, ภิกษุ, ภิกษุณี ฯลฯ นักบวชเหล่านี้โดยส่วนมากคือ ผู้ที่สละเหย้าเรือนออกถือเพศนักบวชหรือนักพรต ไม่มีคู่ครองหรือเมถุนวิริติ คือคำว่า เป็นหลักปฏิบัติที่สำคัญเหมือนกันหมด^{๔๒} ยกเว้นนักบวชประเภทคาบส ซึ่งพระอรธกถากล่าวว่ามี ๘ จำพวก

^{๔๑} พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), การควบคุมสัญชาติญาณ, (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, ๒๕๓๕), หน้า ๗.

^{๔๒} มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระสูตรและอรรถกถาแปล ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค เล่มที่ ๑ ภาคที่ ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๕๗๓.

คือ ๑. พวกที่ยังมีลูกเมีย ๒. พวกที่ขวยขอเขาเลี้ยงชีพ ๓. พวกอนัคนคิปักกะ (ผู้ที่รับของไม่ได้หุงต้มด้วยไฟ) ๔. พวกอสามปากะ (ผู้ไม่หุงต้มเอง) ๕. พวกอขมภูฏิกะ (ผู้มีกำปั้นเหมือนเหล็ก) ๖. พวกทันตวัคคิกะ (ผู้ใช้ฟันแทะ) ๗. พวกปวัตตผลโกชนะ (ผู้ฉันทผลไม้เฉพาะที่หล่นลงมา) ๘. พวกปัทมพลาตีกะ (ผู้ฉันทใบไม้เหลือง) นอกจากนี้ยังมีอีกคำหนึ่งที่ท่านใช้เรียกนักบวชและผู้ถือเมถุนวิริติ คือคำว่า “พรหมจารี” มีใช้ในพระไตรปิฎกและอรรถกถามากพอ ๆ กับคำว่า “พुरुหมจริย” และ คำว่า “พรหมจารี พรหมจารินี” หมายถึงตัวบุคคลผู้ประพฤติปฏิบัติ หรือดำเนินชีวิตตามแบบแผนที่กำหนดเป็นหลักการนั้น ๆ ส่วนคำว่า “พुरुหมจริย” หมายถึงตัวหลักการ, ข้อปฏิบัติ, ตัวกฎระเบียบ ข้อบังคับ หรือแบบแผนในการดำเนินชีวิต^{๔๕}

ดังนั้นในทางพระพุทธศาสนา การประพฤติพรหมจรรย์สำหรับนักบวช ผู้วิจัยหมายถึงบุคคลผู้ถือเมถุนวิริติทั้งหมด ซึ่งอาจเป็นนักบวชหรือคฤหัสถ์ก็ได้ ดังจะกล่าวถึงเป็นลำดับไป

๑) พรหมจรรย์คืออัปมัญญา

คำว่า อัปมัญญา แปลว่า ธรรมคำที่แผ่ไปไม่มีประมาณ ซึ่งโดยเนื้อหาของธรรมก็คือ พรหมวิหาร ๔ นั่นเอง คือ

ก. เมตตา ได้แก่ ความรัก ความปรารถนาดีต่อผู้อื่น อยากระหว่างผู้อื่นมีแต่ความสุขความเจริญในชีวิต

ข. กรุณา ได้แก่ ความสงสาร ความเอ็นดู คิดช่วยเหลือผู้อื่นเมื่อเขาประสบความทุกข์เดือดร้อน

ค. มุทิตา ได้แก่ ความพลอยชื่นชมยินดี เมื่อเห็นผู้อื่นได้ดีหรือประสบ ความสำเร็จ ไม่มีความอิจฉาริษยา

ง. อุเบกขา ได้แก่ ความวางใจเป็นกลาง ยอมรับความจริงที่เกิดขึ้นกับคนอื่นโดยไม่มีใจลำเอียง^{๔๖}

คุณธรรมทั้ง ๔ อย่างนี้ ท่านเรียกว่า “อัปมัญญา” ก็ต่อเมื่อผู้มีคุณธรรมเหล่านี้แต่เมตตาจิตเป็นต้น ออกไปซึ่งผู้อื่นอย่างไม่มีขอบเขตจำกัด ไม่มีประมาณ ไม่มีเลือกบุคคล หรือสถานที่ เป็นต้น ซึ่งผู้ที่จะทำอย่างนั้น โดยไม่มีอคติหรือความเคลือบแคลงในจิตต้องเป็นผู้มีจิตใจสูงส่งมีจิตใจที่ประเสริฐ ไม่มีความอาฆาตพยาบาทเป็นปกติวิสัย

^{๔๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๗๗.

^{๔๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๗๘.

และผู้นำเพ็ญอุปัฏฐาธรรมย่อมได้บังเกิดในพรหมโลกเป็นอานิสงส์หลังจากสิ้นชีวิต เพราะเหตุนี้อุปัฏฐาธรรมท่านจึงจัดว่าเป็นพรหมจรรย์อย่างหนึ่ง ดังที่ศรีสเอาไว้ในมหาโควินทสูตรว่า

มหาโควินทพราหมณ์ มีใจสหระคด้วยเมตตา มีเมตตา ไม่มีเวร ไม่มี ความพยายามแผ่ไปตลอดทิศหนึ่งอยู่ ทิศที่ ๒ ก็อย่างนั้น ทิศที่ ๓ ก็อย่างนั้น ทิศที่ ๔ ก็อย่างนั้น มีใจ สหระคด้วยเมตตา ไม่มีเวร ไม่มี ความพยายาม กว้างขวาง ถึงความเป็นใหญ่ ไม่มีจำกัด แผ่ไปตลอดทิศทั้ง ๔ ทิศเบื้องบน เบื้องล่าง เบื้องขวา ทุกแห่งตลอดโลก อย่างทั่วถึงอยู่ มีใจ สหระคด้วยกรุณา ฯลฯ มีใจสหระคมุทิตา ฯลฯ มีใจ สหระคด้วย อุเบกขา ฯลฯ ก็โดยนัยนั้น หมู่สาวกของมหาโควินทพราหมณ์เหล่าใดและรู้ทั่วถึงคำสอนทั้งหมดโดยประการทั้งปวง หมู่สาวกเหล่านั้น เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก ย่อมเข้าสู่คติพรหมโลก ก็แต่ว่า ปัญจะสิจะ พรหมจรรย์นั้นแล เป็นไปเพื่อความเบียดหน่ายก็เปล่าเพื่อคลายกำหนด ก็เปล่า เพื่อดับโดยไม่เหลือก็เปล่า เพื่อพระนิพพานก็เปล่า เพียงเพื่อการเกิดขึ้นในพรหมโลกเท่านั้นเอง ^{๕๑}

ส่วนพรหมวิหารนั้นคือ คุณธรรมเครื่องอยู่สำหรับพรหม โดยถือกันว่าพระพรหมนั้นจะต้องประกอบด้วยคุณธรรมเหล่านี้เป็นปกติวิสัยอยู่แล้ว และอุเบกขา เป็นองค์คุณธรรมทางจิตของผู้ที่กำลังอยู่ในจิตตถณาน มีความหมายว่าจิตไม่เสวยอารมณ์ ทุกข์หรือสุข (อุทกขมสุขเวทนา) และมักจะแปลอุเบกขาว่า “ความวางเฉย” จึงทำให้มีผู้เข้าใจคลาดเคลื่อนว่าอุเบกขาทำให้คนเย็นชาวางเฉย ไม่รู้สึกทุกข์ร้อนในความเดือดร้อนของคนอื่น ซึ่งเป็นการเข้าใจผิดจุดประสงค์และใช้ผิดหลักการอย่างมาก

๒) พรหมจรรย์คือ วิริยะ

คำว่า “วิริยะ” หมายถึง ความเพียร ความบากบั่น ความเพียรเพื่อจะละความชั่ว ความพยายามทำกิจไม่หือถอย ^{๕๒} วิริยะ ที่เรียกว่า พรหมจรรย์นั้นมาใน มหาสีหนาสสูตรหรือโถมหังสนสูตร และพระพุทธองค์ตรัสแก่พระสารีบุตรว่า

“ดูก่อนสารีบุตร เราข่อมเข้าใจประพจน์พรหมจรรย์ประกอบด้วยองค์ ๔ คือ เราเป็นผู้บำเพ็ญตบะ และเป็นเยี่ยมกว่าผู้บำเพ็ญตบะทั้งหลาย, เราประพจน์ไม่เศร้าหมองและเป็นเยี่ยมกว่าผู้ประพจน์ไม่เศร้าหมองทั้งหลาย,

^{๕๑} ที.ม. ๑๐/๒๓๔/๒๘๔-๒๘๕.

^{๕๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๘, อ่างแก้ว, หน้า ๒๘๑.

เราเป็นผู้เกลียดบาปและเป็นเยี่ยงกว่าผู้เกลียดบาปทั้งหลาย, เราเป็นผู้ศักดิ์และเป็นเยี่ยงกว่า กว่าผู้ศักดิ์ทั้งหลาย^{๕๓}

พุทธคำรัสตังกล่าว ทำให้ทราบว่ ความเพียรที่ประกอบด้วยองค์ ๔ นั้น หมายถึงการออกบวชและบำเพ็ญเพียรตามลัทธิคำสอนของลัทธิต่าง ๆ นอกพระพุทธศาสนานั้นเอง พระพุทธองค์รัสตขยายความดังนี้

๑. การบำเพ็ญตบะ โดยบวชเป็นอเจลกคนเปลือยไร้มารยาท

๒. การประพฤติในความเศร้าหมองโดยปล่อยให้ละของฝุ่นจับตามเนื้อตัว ไม่ยอมอาบน้ำเป็นเวลาหลายปี

๓. การประพฤติวัตรในการรังเกียจบาป โดยระมัดระวังทุกอย่างก้าวไม่ทำลาชสัตว์มีชีวิต

๔. การประพฤติวัตรในความสงัด โดยอาศัยอยู่ในที่สงบคนเดียว ไม่ยอมพบใคร และไม่ใ้ใครเห็น

ดังนั้น การบำเพ็ญเพียร (วิริยะ) ทั้ง ๔ นั้น คือการบำเพ็ญทุกกรกิริยาอุกฤษฏ์ หรือบำเพ็ญอึดติกลมณูโยคตามความเชื่อของนักบวชสมัยนั้น ถือเป็นคติตถิยพรหมจรรย์ พรหมจรรย์นอกพระพุทธศาสนานั้นเอง

๓) พรหมจรรย์คือ อุโปสถังคะและเมถุนวิริติ

คำว่า อุโปสถังคะ แปลว่าองค์อุโบสถ และคำว่าอุโบสถในงานวิจยนี้ หมายถึง การรักษาศีลเป็นกรณีพิเศษสำหรับคฤหัสถ์ ส่วนคำว่า “อังคะหรือองค์” นั้นคือองค์ประกอบซึ่งโดยใจความแล้วหมายถึงศีล ๘ ข้อ นั้นเอง ดังนั้น อุโบสถหมายถึงการรักษาศีล ๘ ข้อเป็นกรณีพิเศษ ที่ว่าเป็นกรณีพิเศษก็เพราะไม่ได้รักษาตลอดไปแต่รักษาบางครั้งบางคราวคือ วันขึ้นหรือแรม ๘ ค่ำ, ๑๔ ค่ำ, ๑๕ ค่ำ^{๕๔} เพราะเหตุนี้บางครั้งท่านจึงเรียกว่า อุโบสถศีลซึ่งมีทั้งหมด ๘ ประการ คือ

๑. ปาณาติปาตา เวรมณี เจตนาเป็นเครื่องเว้นจากการทำชีวิตสัตว์ให้ตกลงไป

๒. อทินนาทานา เวรมณี เจตนาเป็นเครื่องเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เขาไม่ได้ให้

๓. อพหุมจริยา เวรมณี เจตนาเป็นเครื่องเว้นจากการกระทำอันมิใช่พรหมจรรย์ (คือ เว้นจากเมถุนธรรม หรือถือในเมถุนวิริติ)

๔. มุสาวทา เวรมณี เจตนาเป็นเครื่องเว้นจากการพูดโกหก

^{๕๓} ม.ม. ๑๒/๑๗๗/๑๕๕-๑๕๖.

^{๕๔} กรมการศาสนา, ศาสนพิธี เล่ม ๑, อ้างแล้ว, หน้า ๔๑.

๕. สุราเมรยมุขปมาทภูฐานา เวมณี เจตนาเป็นเครื่องเว้นจากการดื่มสุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งของความประมาท

๖. วิกาลโภชนา เวมณี เจตนาเป็นเครื่องเว้นจากการบริโภคอาหารในยามวิกาล

๗. นัจจตีตวาทิวีสูกทสฺสนมาลาคนฺขวิเลปนธารณมณฺชนวิภูสณฺฐานา เวมณี เจตนาเป็นเครื่องเว้นจากการฟ้อนรำ, การขับเพลง, การดนตรี, การดูการละเล่นชนิดที่เป็นข้าศึกต่อกุศลการทัตทรงสวมใส่, การประดับ การตกแต่งคนด้วยพวงมาลา ด้วยเครื่องกลั่น และเครื่องพิศพา (ตลอดถึงเครื่องดูใบ้ประทีนพิฆนิกต่าง ๆ)

๘. อุจฺจาตยณมหาตยนา เวมณี เจตนาเป็นเครื่องเว้นจากการนั่งนอนบนที่นอนสูง และที่นอนใหญ่

ในบรรดาอุโบสถศีลทั้ง ๘ นี้ อุโบสถศีล ๔ ข้อคือเว้นจากปาณาติบาต, เว้นจากอทินนาทาน เว้นจากมุสาวาท และเว้นจากสุราเมรยมุขปมาทภูฐาน ผู้วิชัยได้อธิบายไว้แล้วในหัวข้อเรื่องพรหมจรรย์คือ เบญจศีลอีกและสทาร์ตันโคช ดังนั้นจะไม่กล่าวถึงอีกในหัวข้อนี้จะอธิบายเฉพาะอุโบสถศีลอีก ๔ ข้อที่เหลือซึ่งยังไม่ได้พูดถึง ดังนี้ คือ

(๑) เว้นจากอพรหมจรรย์

สิกขาบทนี้เป็นอุโบสถศีลข้อที่ ๑ และมีอรรถคำเดียวกับคำว่า เมถุนวิริตฺตมตัง พระพุทธพจน์ในอุโบสถสูตรว่า

“พระอรหันต์ทั้งหลาย ละอพรหมจรรย์แล้ว เป็นพรหมจรรย์ มีความประพฤติห่างไกล (จากอพรหมจรรย์หรือเมถุนธรรม) เว้นจากเมถุนอันเป็นของชาวบ้านตลอดชีพ แม้เราในวันนี้ก็ละอพรหมจรรย์ เป็นพรหมจรรย์มีความประพฤติห่างไกล (จากอพรหมจรรย์หรือเมถุนธรรม) เว้นจากเมถุนอันเป็นธรรมของชาวบ้านตลอดคืนและวันนี้ ด้วยองค์นี้ เราชื่อว่าปฏิบัติตามพระอรหันต์ทั้งหลายอย่างหนึ่ง และอุโบสถก็จักเป็นอันเรารักษาแล้ว...”^{๕๕}

การถือเมถุนธรรมวิริตต์นี้ถ้าเป็นทศนะทางพระพุทธศาสนาแล้ว มีความหมายที่กว้างครอบคลุมถึงการเกี่ยวข้องกับเมถุนในลักษณะอื่นด้วย ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสกับชานุสโสณิพราหมณ์ว่า เหตุที่ทำให้พรหมจรรย์ค้างพร้อย ไม่บริสุทธี นอกจากการเสพเมถุนธรรมแล้วยังรวมถึงเมถุนสังโยคเหล่านี้ คือ

๑. พรหมจรรย์บุคคล แม้ไม่ได้ประกอบในธรรมของคนคู่ แต่พรหมจรรย์ย่อมชื่อว่า ขาดทะลุค้างพร้อย เพราะยังมีความยินดี พอใจ ชอบใจ ปลาบปลื้มใจ ในการขัดสี ดูบได้ ในการอาบน้ำให้ และการนวดเฟ้นของมาตุคาม

^{๕๕} อจ.ศิก. ๒๐/๕๑๐/๒๗๑-๒๗๒.

๒. ไม่ถึงขนาดข้อ ๑ แต่ยังกระซิกกระซี้เล่นหัว สัพยอกกับมาตุคามและพอใจ ชอบใจ ปลาบปลื้มใจด้วยการเสถรวลนั้น

๓. ไม่ถึงขนาดข้อ ๑ และ ๒ แต่ยังเพ่งดู จ้องดูจักษุแห่งมาตุคามด้วยจักษุตน และพอใจ ชอบใจ ปลาบปลื้มใจด้วยการเพ่งนั้น

๔. ไม่ถึงขนาดข้อ ๑-๓ แต่เมื่อได้ฟังเสียงการหัวเราะ เสียงพูด เสียงขบร้อง เสียงร้องไห้ของ มาตุคาม จะเป็นนอกฝาหรือนอกกำแพงก็ตาม ก็เกิดความพึงพอใจ ชอบใจ ปลาบปลื้มใจด้วยเสียงนั้น

๕. ไม่ถึงขนาดข้อ ๑-๔ แต่เมื่อระลึกถึงการหัวเราะ การพูดเล่นหัวกับมาตุคามในกาลก่อน แล้วเกิดความพอใจ ชอบใจ ปลาบปลื้มใจด้วยการระลึกถึงความหลังนั้น

๖. ไม่ถึงขนาดข้อ ๑-๕ แต่ได้เห็นคฤหบดีหรือบุตรคฤหบดีก็ตาม ซึ่งเป็นผู้่อมอับพร้อมด้วย เเบญจกามคุณ บำรุงบำเรอตนเองอยู่ เกิดความพอใจชอบใจ ปลาบปลื้มใจด้วยการบำรุงบำเรอนั้น

๗. ไม่ถึงขนาดข้อ ๑-๖ แต่ประพาศิพรหมจรรย์เพียงเพราะตั้งความปรารถนาเพื่อจะได้เกิด เป็นเทพเจ้าองค์ใดองค์หนึ่งว่า เราจะได้เป็นเทพเจ้า ด้วยศีลพรต คบะ หรือพรหมจรรย์นี้ แล้วเกิดความพอใจ ชอบใจ ปลาบปลื้มใจ กับความปรารถนานั้น^{๕๖}

สิกขานี้เป็นอุโบสถศีลข้อที่ ๖ ในบทวิภังค์แห่งวิกาลโภชนสิกขาบทท่านได้ให้ความหมายของ คำว่า วิกาลไว้ดังนี้

(๒) เว้นจากการบริโภคอาหารในเวลาวิกาล

ที่ชื่อว่า เวล่าวิกาล หมายถึงตั้งแต่เวลาที่เที่ยงวันล่วงแล้วไปจนถึงอรุณขึ้น^{๕๗} ส่วนคำว่าอาหารใน สิกขาบทนี้ หมายถึงเอา ขาหนียะ คือ ของที่พึงขบเคี้ยว เช่น ผลไม้และเหง้าต่าง ๆ เช่น เผือกมัน เป็นต้น และโภชนียะ คือ ของสำหรับรับประทานหรือบริโภค ได้แก่ ข้าวสุก ขนมสด ขนมห้าง ปลา เนื้อ ในอรรถกถาพรหมชาลสูตรท่านได้พูดถึงเรื่องภัต เอาไว้ว่า ภัตมี ๒ มื้อ คือ ภัตที่พึงกินเวลาเช้า, ภัตที่พึงกินในเวลาเย็น ในภัต ๒ มื้อนั้น ภัตที่พึงกินเวลาเช้า กำหนดด้วยเวลาภายในเที่ยงวัน ภัตที่พึงกินในเวลาเย็นนอกนี้ กำหนดด้วยเวลากินเที่ยงวันภายในอรุณขึ้น เพราะ ฉะนั้น แม้จะฉัน สัก ๑๐ ครั้ง ในเวลาภายในเที่ยงวันก็เป็นผู้ชื่อว่าฉันหนเดียวนั่นเอง ที่ตรัสว่ามีภัตเดี๋ยวนี้ ทรงหมายถึง ภัตที่พึงฉันในเวลาเช้าเท่านั้น^{๕๘}

^{๕๖} อัง.สตุตถ. ๒๓/๔๗/๕๖-๕๗.

^{๕๗} วิ.มหา. ๒/๕๐๕/๓๓๖.

^{๕๘} มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระสูตรและอรรถกถาแปล ทีฆนิกาย ลีลขันธวรรค เล่มที่ ๑ ภาคที่ ๑, อ่างแก้ว, หน้า ๑๕๕.

ในอรรถกถาอุโบสถสูตรก็ได้มีข้อความในลักษณะเดียวกันนี้ และมีคำอธิบายเพิ่มเติมอีกว่า การรับประทานอาหารในเวลาเลขที่ข้งวันไปจนถึงพระอาทิตย์ตกดินชื่อว่ารับประทานอาหารในเวลาวิกาล ผู้ชื่อว่าเว้นขาดจากวิกาลโภชน เพราะเว้นจากการรับประทานอาหารในเวลาวิกาลนั้น^{๖๐}

ในสิกขาบทนี้สรุปได้ว่า ได้แก่ เว้นจากการบริโภค รับประทานอาหารหรือขบเคี้ยวอาหาร หนักอาหารเบาทุกชนิด ยกเว้นสำหรับคิม ตั้งแต่หลังเที่ยงเป็นต้น ไปจนถึงรุ่งอรุณของวันใหม่

(๓) เว้นจากการพ้อนรำ, ขับร้อง, ประโคมดนตรี การละเล่นชนิดที่เป็นข้าศึกต่อกุศล, การประดับตกแต่งร่างกายด้วยดอกไม้ของหอมและเครื่องประทีปผิวนิตต่าง ๆ

สิกขาบทนี้เป็นอุโบสถศีลข้อที่ ๗ และเนื้อความในสิกขาบทนี้มีความชัดเจนอยู่ในตัวอยู่แล้ว จึงไม่มีคำอธิบายอะไรมาแม้ในอรรถกถาเองก็กล่าวไว้ทีเดียว แต่พึงทราบว่าในสิกขาบทนี้ท่านมีจุดประสงค์เพื่อต้องการให้สำรวมกิริยามารยาท ไม่หลงเพลินเพลินมัวเมาไปกับสิ่งสวยงามและสิ่งข้อยู่ต่าง ๆ อันจะก่อให้เกิดระคะกำริบขึ้นได้ โดยที่สุดแม้เพียงคุณกยुरำแพน ท่านว่าก็ผิดศีลข้อนี้เหมือน ดังนั้นจึงสรุปได้ว่าในสิกขาบทนี้ ท่านห้ามการดู การฟัง และการกระทำทุกชนิดที่ก่อให้เกิดความ หลงใหล เพลิดเพลิน สนุกสนาน ติดอกติดใจ ซึ่งเป็นปฏิปักษ์ต่อการขัดเกลาจิตใจ

(๔) เว้นจากการนั่งนอนบนที่นั่งนอนสูงและที่นั่งนอนใหญ่

สิกขาบทนี้เป็นอุโบสถศีลข้อที่ ๘ จุดประสงค์ของศีลข้อนี้ก็คือ ไม่ให้คิดในเสนาสนะที่นั่งที่นอนตลอดถึงที่อยู่อาศัยอันวิจิตรสวยงามใหญ่โตเกินความจำเป็นในการดำรงชีวิตแบบนักบวชและผู้ขัดเกลาจิตใจ ในสิกขาบทนี้ มีความหมายครอบคลุมที่นั่งที่นอนอันอ่อนนุ่มหรือที่ที่สะดวกสบายทุกชนิดซึ่งเป็นเหตุให้เกิดความขี้เกียจในการทำความเพียร เพราะจะเกิดการมัวเมาและหลงในการหลับนอนแสวงหาความสุขจากการหลับนอนอันมิใช่วิสัยของผู้ทำความเพียร เพื่อเอาชนะกิเลสตั้งที่ตรัสเอาไว้ในกถิงครสูตรว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ในปัจจุบันพวกภิกษุผู้เข้าไปทรงไว้ซึ่งหมอนไม้หนุน สีระ และทำข้อมเป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียรในการเริ่มตั้งความเพียรอยู่ มารผู้มีบาปข้อมไม้ได้ข้อมข้อมไม้ได้โอกาส แต่ภิกษุเหล่านั้นในอนาคตกาล พวกภิกษุจักเป็นสุขุมลชาติ มีมือเท้าอันอ่อนนุ่มจักสำเร็จการนอนบนที่นั่งนอน มีพูกและหมอนอันหนาอันอ่อนนุ่มจนกว่าพระอาทิตย์ขึ้น มารผู้มีบาปข้อมไม้ได้ข้อม ได้โอกาส...^{๖๑}

^{๖๐} มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระสูตรและอรรถกถาแปล อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต เล่มที่ ๑ ภาคที่ ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๔๐๒.

^{๖๑} ตี.นิ. ๑๖/๖๗๔/๒๗๐.

จากอุโบสถศีลทั้ง ๘ ที่กล่าวมานั้น จะเห็นได้ว่าสิกขาบท ๔ ข้อที่แยกจากเบญจศีลคือ สิกขาบทที่ ๓, ๖, ๗, และ ๘ เป็นแบบแผนและข้อปฏิบัติสำหรับชีวิตนักบวชโดยตรง ดังนั้นหากฆราวาสหรือคฤหัสถ์คนใดที่สมาทานรักษากุโบสถศีลอันประกอบด้วยองค์ ๘ นี้ ท่านจึงเรียกว่าเป็นพรหมจรรย์ คือผู้ประพฤติพรหมจรรย์ เพราะมีวิถีชีวิตแบบเดียวกับนักบวช

แต่มีข้อพึงสังเกตว่าในคัมภีร์มังคลัตถปิณี พระสิริมังคลาจารย์ แสดงทัศนะเอาไว้ ตอนหนึ่งว่า “...นัยว่าในครั้งนั้นการเข้าจำอุโบสถ กล่าวคือการไม่รับประทานอาหารนั้นแหละเขาเรียกว่า “อุโบสถ” หากไม่แท้จริงองค์ ๘ นั้นย่อมหาได้ในสมัยที่พระพุทธเจ้าอุบัติขึ้นเท่านั้น”^{๖๒}

๔) พรหมจรรย์คือ อริยมรรค

อริยมรรค คือ หนทางอันประเสริฐ ในที่นี้หมายถึงอริยัญ्ञังคิกมรรค คือ มรรคมืองค์แปดอันประเสริฐเป็นแนวทางไปสู่ความหมดกิเลส สงบเย็น ดังที่พระองค์ตรัสไว้ในนครสูตรว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราได้พบมรรคเก้า หนทางเก้าที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์ก่อนเคยเสด็จไป มรรคเก้า หนทางเก้า ที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าองค์ก่อนๆ เคยเสด็จไปนั้น เป็น โฉน คือ มรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อันประเสริฐนี้แล ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ...สัมมาสมาธิ ฯลฯ”^{๖๓}

๕) พรหมจรรย์คือ ศาสนา

ศาสนา ในภาษาไทยเป็นศัพท์ที่นำมาจากภาษาสันสกฤต ซึ่งแปลว่า คำสอน, ข้อบังคับ และในภาษาบาลีว่า ศาสนา แปลว่า คำสอน เช่น ปราภฏาในพระไตรปิฎกว่า “น จ โวกกมม สตฺถุ ศาสนาวคฺคตฺตนิ”^{๖๔}

พรหมจรรย์ คือ ศาสนา ในงานวิจัยนี้ หมายถึง หลักการทางพระพุทธศาสนาหรือตัวพระพุทธศาสนาทั้งหมดเท่านั้น โดยยึดเอาตามความหมายที่พระอรรถกถาจารย์และพระฎีกาจารย์เป็นต้น ให้ความหมายเอาไว้ว่า

“กลศาสนาที่สงเคราะห์ด้วยสิกขา ๓ ท่านเรียกว่า พรหมจรรย์ ในคำนี้ พรหมจรรย์ปกาสติ ดังนี้ เพราะฉะนั้นท่านจึงเรียกว่า ทรงประกาศพรหมจรรย์ ในคำว่า โส เทเสติ อาทิกลุยาณํ ฯลฯ ปริสุทฺธํ นี้ พึงเห็นเนื้อความอย่างนี้ว่า

^{๖๒} มหามกุฏราชวิทยาลัย, มังคลัตถปิณี แปล เล่ม ๓, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕), หน้า ๑๒๕.

^{๖๓} ตี.นิ. ๑๖/๒๕๓/๑๒๕.

^{๖๔} ที.ที. ๕/๓๖๑/๒๕๒.

พระผู้มีพระภาคเมื่อแสดงอย่างนี้ ชื่อว่า ทรงประกาศพรหมจรรย์ คือ สกทศาสนาที่
สงเคราะห์ด้วยสิกขา ๓^{๖๕}

จากคำอธิบายของอรรถกถาจารย์ดังกล่าวนี้ ศาสนาก็คือ หลักคำสอนทั้งหมดที่สงเคราะห์
ลงในสิกขา ๓ คือ สีล สมาธิ ปัญญา และข้อความในพระไตรปิฎกเองก็บ่งชี้อย่างชัดเจนว่า ท่านใช้
คำว่า พรหมจรรย์ หมายถึง หลักปฏิบัติและหลักการดำรงชีพทั้งหมด หรือองค์รวมทั้งหมดของ
พระพุทธศาสนา เช่น

พวกเธอจงเที่ยวจาริกไป เพื่อประโยชน์และความสุขแก่ชนหมู่มาก เพื่อ
อนุเคราะห์โลก เพื่อประโยชน์แก่อุทลและความสุขแก่พวกเทพและมนุษย์ พวกเธอ
อย่าได้ไปร่วมทางเดียวกันสองรูป จงแสดงธรรมงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งาม
ในที่สุด จงประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ ครบบริบูรณ์ บริสุทธิ์^{๖๖}

ดังนั้นการดำรงแบบพระพุทธศาสนานั้นเป็นแบบอย่างของความประพฤติกี่ประเสริฐ เพราะ
พระอรียเจ้าทั้งหลายมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น ทรงประพฤติปฏิบัติเป็นตัวอย่างมาแล้ว เหตุนี้จึงเรียก
แนวทางความประพฤติตามหลักการทางพระพุทธศาสนาว่าเป็นพรหมจรรย์ จากพรหมจรรย์ทั้ง ๑๐
อย่าง ซึ่งผู้วิจัยได้ตั้งข้อสังเกตตอนแรกแล้วว่ามี ๒ ลักษณะ คือ เป็นข้อปฏิบัตินอกพุทธศาสนามาก่อน
และเป็นพรหมจรรย์ในพระพุทธศาสนาเท่านั้น สำหรับพรหมจรรย์อย่างหลังนั้นไม่เป็นปัญหาในการ
วิเคราะห์ แต่พรหมจรรย์ในลักษณะแรกนั้น มีข้อสังเกตอยู่หลายประการ คือ

๑. พรหมจรรย์ คือ ปัญจศีล, อัปมัญญา และวิริยะ อันประกอบด้วยองค์ ๔ ที่อ้างถึงใน
พระไตรปิฎกนั้น เป็นการอ้างถึงข้อปฏิบัติในอศิศชาติของพระพุทธเจ้าโดยตรงและพระองค์ครีตเรียก
คุณธรรมทั้ง ๓ ประการนั้นว่า พรหมจรรย์ ด้วยพระองค์เอง ไม่ได้อ้างถึงคำพูดในอศิศชาติ

๒. พรหมจรรย์ คือ เมถุนวิรัต เป็นข้อปฏิบัติของนักบวชทั่วไป ซึ่งมีทุกยุคทุกสมัยเพียงแต่ถ้า
พูดถึงหลักการในพระพุทธศาสนาสำหรับนักบวชแล้ว ถือเป็นข้อปฏิบัติอย่างอุกฤษฏ์ที่จะล่วงละเมิด
มิได้โดยเด็ดขาด ดังหลักฐานปรากฏในพระไตรปิฎกรวมทั้งอรรถกถาต่าง ๆ ที่กล่าวว่า เมถุนวิรัต คือ
พรหมจรรย์นั้น จึงมีทั้งการอ้างถึงคำพูดในอศิศชาติ, นักบวชนอกพระพุทธศาสนา และพระพุทธเจ้า
ครีตโดยตรง

^{๖๕} มหาหมกุฎราชวิทยาลัย, พระสูตรและอรรถกถา แปล มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก เล่มที่ ๑
ภาคที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาหมกุฎราชวิทยาลัย, ๒๕๒๗), หน้า ๔๕๗.

^{๖๖} ที.ที.อ. ๑/๑๖๒.

๓. พรหมจรรย์ คือ ทาน, เวชยาวัจจะ และสทวารสันโดษ จากหลักฐานต่าง ๆ ในพระไตรปิฎก ที่กล่าวว่า เป็นพรหมจรรย์นั้น ล้วนแต่เป็นการอ้างถึงคำพูดในอศิศชาติทั้งสิ้น พระพุทธองค์ไม่ได้ตรัสถึงคำนี้โดยตรง และทัศนะของนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาในชั้นหลังก็มักเรียกการกระทำดังกล่าวนี้ว่าเป็นการทำบุญ ไม่ใช่พรหมจรรย์ (ดูเทียบเคียงศัพท์ว่า ทานมัย, เวชยาวัจจมัย) ส่วนสทวารสันโดษนั้น อนุโลมเข้าในศีลข้อ ๓ แล้ว

การเรียกทานก็ดี เวชยาวัจจะก็ดี สทวารสันโดษก็ดี ว่าเป็นพรหมจรรย์ นั้น เนื่องจากผู้ถามถึงสาเหตุของการได้เสวยทิพยสมบัติ ตามที่อ้างในชาดกนั้น ยังเป็นเพียงบุรุษ หรือบุคคลทั่วไป ภายนอกพระพุทธศาสนาที่ถาม เพราะความอยากรู้ เนื่องจากคนไม่ทราบจริง ๆ ว่าเป็นเพราะเหตุอะไรกันแน่ ดังนั้นจึงเริ่มต้นใช้คำถามรวม ๆ ว่าเพราะวัตรอะไร, เพราะพรหมจรรย์อะไร เพราะเหตุนี้ เมื่อผู้ถามถามจะตอบจึงนิยมใช้คำตอบแบบเดียวกันว่า เพราะวัตรนี้, เพราะพรหมจรรย์นี้ ซึ่งลักษณะการตอบแบบนี้นอกจากความนิยมตามภาษาแล้ว ยังเป็นข้อจำกัดของภาษาอีกด้วย

เมื่อก้าวโดยสรุปแล้ว พรหมจรรย์ในพุทธปรัชญาเถรวาท เป็นหลักคำสอนทั่ว ๆ ไปที่มีอยู่ในพุทธศาสนาอยู่แล้ว เช่น หลักคำสอนในเรื่องการให้ทาน, การยึดมั่นในศีลธรรมอันดีงาม, ตั้งแต่การรักษาศีลในเบื้องต้นขึ้นไป ได้แก่ ศีล ๕ และการไม่ข้องเกี่ยวกับเมถุนกรรม ประพฤติตนอยู่ในคลองธรรมที่เป็นไปเพื่อการรักษาคุณสมบัติของตนเองให้สูงยิ่งขึ้นเรื่อย ๆ โดยเรียกผู้ที่ปฏิบัติความดีต่าง ๆ เหล่านั้นว่า เป็นผู้ที่รักษาพรหมจรรย์ ซึ่งมีทั้งที่เป็นนักบวชและเป็นผู้ครองเรือน เช่น ผู้ครองเรือน เมื่อตั้งตนอยู่ในศีลธรรมที่ดีงาม มีการให้ทาน การขวนขวายในการสร้างความดีงามให้แก่ตนเอง หรือแก่ผู้อื่นและละเว้นการเสพเมถุน หรือนักบวชเมื่อตั้งมั่นอยู่ในพรหมวิหาร ๔ มีความ پاکเพียร มีการเว้นจากการเสพเมถุน ดำเนินตามมรรคที่มีองค์ ๘ ประการ และปฏิบัติตามหลักคำสอนอื่น ๆ ที่มีอยู่ในพระพุทธศาสนาที่เป็นไปเพื่อการละชั่ว ทำความดี และทำจิตใจให้ผ่องใสบริสุทธิ์แล้ว ก็เรียกว่าเป็นหลักคำสอนในเรื่องพรหมจรรย์ที่มีอยู่ในพุทธปรัชญาเถรวาททั้งสิ้น โดยถือเอาการไม่เสพเมถุน และการรักษาศีลในเบื้องต้นตั้งแต่ศีล ๕ ข้อ ขึ้นไป

บทที่ ๓

สถาบันครอบครัวในพุทธปรัชญาเถรวาท

๓.๑ ความหมายของสถาบันครอบครัว

สถาบันครอบครัวในพุทธปรัชญาเถรวาท ได้มีกล่าวทั้งในหลักของการดำเนินชีวิต และแทรกอยู่ในหลักคำสอนบางส่วนของพระไตรปิฎกเสมอ เพราะเหตุว่า คำสอนในพุทธปรัชญาเองก็ยอมรับสถาบันครอบครัว อันเนื่องมาจากครอบครัวเป็นสถาบันแรกของคนเราที่เกิดขึ้นมาสู่โลกนี้ แล้วจึงสั่งสมเพิ่มพูนความรู้โดยอาศัยพื้นฐานการเรียนรู้ต่าง ๆ จากชีวิตในครอบครัว ฉะนั้น ครอบครัวจึงเป็นพื้นฐานที่สำคัญทุก ๆ อย่างของชีวิต และเป็นจุดเริ่มต้นของการทำให้เกิดการเรียนรู้ต่าง ๆ ได้มากที่สุด เช่น “พระสารีบุตร เมื่อได้ยินพระอัสสชิแสดงธรรมโดยย่อให้แก่อุปติสสะที่เป็นชื่อเดิมของพระสารีบุตรในครั้งนั้น แล้วเกิดดวงตาเห็นธรรมขึ้น”^๑ และธรรมที่กล่าวถึงในพุทธปรัชญามี ๒ ระดับคือ ส่วนที่เป็นขั้นสมมุติสังขะ และขั้นปรมัตถธรรม ได้แก่ การกล่าวถึงธรรมที่เป็นของผู้ครองเรือนที่เกี่ยวข้องกับสถาบันครอบครัว และธรรมที่เป็นของผู้ประพาศธรรมโดยตรงเพื่อต้องการความหลุดพ้น เช่น พระภิกษุและสามเณรในพระพุทธศาสนา

เป็นความจริงอย่างหนึ่งที่พุทธปรัชญายอมรับว่า สถาบันครอบครัวมีส่วนในการสร้างเสริมและเป็นพื้นฐานที่ดีของบุคคลผู้อยู่ในศาสนา เพราะทุกคนในครอบครัวล้วนมีอิทธิพลต่อความเชื่อถือซึ่งกันและกัน โดยเฉพาะผู้ที่ป็นหัวหน้าของครอบครัว และผู้สืบทอดพระศาสนาเอง คือพระสงฆ์นั้นก็ยังคงอาศัยการดำรงชีวิตอยู่ด้วยจตุปัจจัย ๔ จากผู้ครองเรือนที่มาจากสถาบันครอบครัว ด้วยเหตุนี้ในพุทธปรัชญาจึงมีหลักการปฏิบัติที่กล่าวถึงสถาบันครอบครัวไว้หลายเรื่องด้วยกัน เช่น ในทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค สิงคาลกสูตร ว่า

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระวิหารเวฬุวัน สิงคาลกคฤหบดี บุตร ลูกขึ้นแต่เช้า ออกจากกรุงราชคฤห์มีผ้าห่ม มีผมเปียกประคองอัญชติ นอบน้อม ทิศทั้งหลาย คือ ทิศเบื้องหน้า ทิศเบื้องขวา ทิศเบื้องหลัง ทิศเบื้องซ้าย ทิศเบื้องต่ำ ทิศเบื้องบนฯ...แล้วพระพุทธเจ้าก็ทรงแนะนำให้ปฏิบัติกับหลักของทิศทั้ง ๖ ใหม่ โดยแนะนำให้ปฏิบัติต่อบุคคลในครอบครัว คือ บิดา มารดา บุตรธิดา ฯ

^๑ วิ.มหา. ๔/๖๗/๕๗.

และบุคคลภายนอก เช่น มิตร ครู อาจารย์ ฯลฯ^๒

ทิศ ๖ เป็นเรื่องเกี่ยวกับบุคคลประเภทต่าง ๆ ที่เราต้องเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์ทางสังคม อันประกอบด้วยสถาบันทางครอบครัว คู่จตุรทิศที่อยู่รอบตัว ปัญหาส่วนตัว ปัญหาระหว่างบุคคล ครอบครัวหรือชุมชน ย่อมเกิดขึ้นได้ตลอดเวลาและโอกาส เมื่อคนไม่ทำตามหน้าที่

ดังนั้น..สังคมในระดับครอบครัวจึงต้องมีหน้าที่ ที่จะต้องปฏิบัติต่อกันดังนี้ คือ บิดา มารดา สามี ภรรยา บุตร ธิดา...ทำหน้าที่ของคนให้สมบูรณ์ คือ มีหน้าที่ ที่รับผิดชอบต่อสิ่งใด ก็ทำหน้าที่รับผิดชอบต่อสิ่งที่ได้รับนั้นด้วยดี และเกิดผลสมบูรณ์...ทำหน้าที่ร่วมกับครอบครัวให้สมบูรณ์ คือ ทำหน้าที่ระหว่างกันและกัน เช่นหน้าที่ระหว่างภรรยา กับสามี บิดามารดา กับบุตร ต่าง ๆ เหล่านี้ด้วยดี และเกิดผลสมบูรณ์^๓

โดยความหมายแล้ว “สถาบันครอบครัว” ได้มีผู้ให้ความหมายไว้หลายท่านด้วยกัน ทั้งในแง่ของการศึกษาด้านสังคมศาสตร์และพุทธปรัชญา เช่น

สถาบันครอบครัว หมายถึง “ความสัมพันธ์ของคนที่เกี่ยวข้องกันมากที่สุด เป็นหน่วยย่อยที่เล็กที่สุดของสังคม ที่ประกอบด้วย พ่อ แม่ พี่ น้อง ปู่ ย่า ตา ยาย ป้า น้า อา ลูก หลาน เหลน โหลน ฯลฯ ซึ่งเกิดขึ้นตามความจำเป็นของมนุษย์ตามวิถีแห่งธรรมชาติ”^๔

“สถาบันครอบครัว เป็นสิ่งจำเป็นและมีความสำคัญต่อสังคม “สถาบัน” หมายถึง สิ่งซึ่งคนในส่วนรวมจัดตั้งขึ้นเพราะเป็นประโยชน์และมีความจำเป็น ส่วน “ครอบครัว” หมายถึง บุคคลที่มีความสัมพันธ์ต่อกัน อยู่ร่วมกัน และอาศัยอยู่ร่วมกัน มีความสัมพันธ์ต่อ เช่น สามีภรรยา บิดา มารดา บุตรธิดา พี่น้อง ลุงป้า น้าอา ปู่ย่า ตายาย ฯลฯ เมื่อก้าวโดยสรุปแล้ว สถาบันครอบครัวจึงหมายถึง ความสัมพันธ์ของบุคคลในระดับต่าง ๆ ที่อยู่ร่วมกันในครอบครัว”^๕

^๒ ที.ป้า. ๑๑/๑๗๒-๒๐๖/๑๓๘-๑๔๗.

^๓ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๘), หน้า ๒๒๔.

^๔ สนธยา พลศรี, หลักสังคมวิทยา, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๕), หน้า ๒๑๘.

^๕ ปุรชัย เปี่ยมสมบูรณ์, เป้าหมายชีวิต, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุภาพจิต, ๒๕๔๖), หน้า ๒๖.

ฮอร์ตัน และ ฮันต์ ได้ให้ความหมายของครอบครัวว่า “ครอบครัว คือระบบเครือญาติกลุ่มหนึ่งซึ่งจัดเตรียม และสนองความต้องการต่าง ๆ ของมนุษย์”^๖

“ ครอบครัวเป็นสถาบันมูลฐานและสถาบันอันแรกในประวัติศาสตร์ของวิวัฒนาการของมนุษยชาติ กลุ่มคนที่ประกอบเป็นสมาชิกของครอบครัวนั้นมีลักษณะเป็นกลุ่มปฐมภูมิ (primary group)^๗

“ครอบครัวได้แก่กลุ่มญาติสนิทกลุ่มหนึ่งซึ่งอยู่รวมหลังคาบ้านเดียวกันหรืออยู่ในบริเวณรั้วบ้านเดียวกัน...”^๘

สถาบันครอบครัว หมายถึง แบบแผนพฤติกรรมของคนในครอบครัว เช่นสามี ภรรยา และบุตร ฯลฯ ที่ถูกกำหนดขึ้นโดยสังคม เพื่อให้สมาชิกได้ปฏิบัติตามและสืบต่อ ๆ กันมา โดยถือว่าเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับสังคม...

สถาบันครอบครัว คือ องค์กรที่สำคัญ เป็นแบบแผนความประพฤติของคนในครอบครัว...และทุกคนสามารถที่จะเข้าถึงธรรมในระดับต่าง ๆ ได้ทุกสถานะ เช่นนางวิสาขา อนาถปิณฑิกเศรษฐี, นางสุชาดา ฯลฯ และมีกล่าวไว้ในเรื่องของทศทั้งหก, อัคคละ ๓ ที่เป็นหลักในการดำเนินชีวิตในส่วนที่เกี่ยวข้องกับผู้ครองเรือน ฯลฯ^๙

^๖ พระมหาบุญเพียร ปุณฺณวิริโย (แก้ววงศ์น้อย), “แนวคิดและวิธีการขัดเกลาสังคมในสถาบันครอบครัวตามแนวพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๔, หน้า ๑๔๕.

^๗ วาริญา ภวภูตานนท์ ณ มหาสารคาม, จิตวิทยาพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชีวภาวิวัฒน์, ๒๕๔๑), หน้า ๕๒.

^๘ บุญมี แทนแก้ว, ความจริงของชีวิต, (กรุงเทพมหานคร : โอเคียนสโตร์, ๒๕๔๒), หน้า ๒๕.

^๙ มหาวิทยาลัยรามคำแหง, การเปลี่ยนแปลงสังคมและวัฒนธรรม, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๘), หน้า ๖๓-๖๕.

^{๑๐} วสิน อินทสระ, ธรรมและชีวิต, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : กมลการพิมพ์, ๒๕๒๓), หน้า ๑-๔๒.

จากความหมายต่าง ๆ ของคำว่า “สถาบันครอบครัว” ตามที่ได้นำเสนอมาเพื่อพิจารณานี้สรุปได้ว่า สถาบันครอบครัว คือ สถาบันที่เล็กที่สุดในทางสังคม ที่เริ่มต้นด้วยสามีภรรยาใช้ชีวิตร่วมกันและปฏิบัติต่อกันตามหลักของสังคมหรือหลักของศาสนา ทำให้เกิดความสัมพันธ์ของสมาชิกภายในครอบครัวและอาศัยความรักความปรารถนาดีต่อกัน ความจริงใจและความบริสุทธิ์ใจ ความห่วงใยซึ่งกันและกันเป็นพื้นฐานตามวัฒนธรรมประเพณีที่สืบทอดกันมา

๓.๒ ชีวิตและการครองเรือนในการพัฒนาสถาบันครอบครัว

๓.๒.๑ ความหมายของชีวิต

ชีวิต คือ ความเป็นอยู่ ความมีอยู่^{๑๑} เริ่มต้นตั้งแต่ปฐมจิต ที่ปรากฏขึ้นว่ามีทารกอยู่ในครรภ์ และเมื่อยังมีลมหายใจอยู่ตรงใด ท่านนับว่ามีชีวิตตรงนั้น ชีวิตมนุษย์มีอาการสืบต่อ ๆ กันแม้แต่ความคิดก็สืบเนื่องกันไปตามลำดับ^{๑๒}

ตามคติทางพระพุทธศาสนาชีวิตเป็นกระบวนการ (process) ทางกายและจิตซึ่งเกิดขึ้นและดำเนินไปตามเหตุตามปัจจัย คราบใดที่มีเหตุปัจจัยกระบวนการชีวิตก็ดำเนินการต่อไป เมื่อมีเหตุปัจจัยสิ้นลง กระบวนการชีวิตก็ดับลง^{๑๓}

ชีวิตมีองค์ประกอบสำคัญ ๕ ประการ เรียกว่า ขันธ์ ๕ (the five aggregates) คือ

๑. รูปขันธ์ (corporeality) กองแห่งรูป หมายถึง ส่วนประกอบของชีวิตที่เป็นสสาร (matter) เช่น ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ โลหิต ฯลฯ ลมตามช่องว่างในกาย ความร้อนในกายเป็นต้น ส่วนประกอบที่เป็นรูปเช่นนี้ ท่านสรุปลงเป็นธาตุสำคัญ ๔ ธาตุ คือ

- ธาตุดิน ได้แก่ สิ่งที่มีลักษณะข้นแข็ง
- ธาตุน้ำ ได้แก่ สิ่งที่มีลักษณะเหลวเอิบอาบ
- ธาตุไฟ ได้แก่ สิ่งที่มีลักษณะเผาพัดไปมา
- ธาตุไฟ ได้แก่ ความร้อนภายในกาย

๒. เวทนาขันธ์ (feeling) หมายถึง ความรู้สึกดีใจ เสียใจหรือเฉย ๆ ซึ่งเกิดจากการสัมผัสด้วยประสาททั้ง ๕ และทางใจ

^{๑๑} บุญพฤกษ์ จาฎามระ, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์, ๒๕๔๖), หน้า ๒๗๓.

^{๑๒} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, สารานุกรมพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕), หน้า ๑๖๘.

^{๑๓} แสง จันทร์งาม, พุทธศาสนวิทยา, (กรุงเทพมหานคร : อมรการพิมพ์, ๒๕๓๘), หน้า ๑๖๕.

๓. สัญญาขั้น (perception) หมายถึง ความจำได้ เช่น เมื่อตาเห็นรูปคน จำได้ว่าคน ๆ นั้น
ชื่อนั้น นามสกุลนั้น ทำงานนั้น ตลอดถึงจำอาการเครื่องหมายสัญลักษณ์ต่าง ๆ อันเป็นเหตุให้จำ
อารมณ์ 6 คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ได้

๔. สังขารขั้น (mental formation) หมายถึง การคิดซึ่งเป็นการทำงานทางใจ (มโนกรรม)
จิตปรุงแต่งให้คิดดี คิดชั่ว หรือคิดกลาง ๆ ไม่ดี ไม่ชั่ว โดยมีเจตนาเป็นตัวบังคับ

๕. วิญญาณขั้น (consciousness) หมายถึง ความรู้อารมณ์ สิ่งของ เรื่องราวที่ผ่านเข้ามาทาง
ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ เช่น ตาเห็นสีแดง รู้ว่าเป็นสีแดง หูได้ยินเสียงนกร้อง รู้ว่าเป็นเสียงนกร
ร้อง ฯลฯ^{๑๔}

เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ๔ ประการนี้ ท่านเรียกว่า นามขั้น แปลว่า กองนาม คือ
สิ่งที่เป็นจิตใจไม่มีรูปร่างตัวตน เหมือนรูปขั้น

การเกิดของชีวิตมนุษย์ ในมหาคัดมหาสังขยสูตร^{๑๕} พระพุทธเจ้าตรัสว่า เพราะมีปัจจัย ๓
ประการ ดังนี้

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อโคบิดามารดาอยู่ร่วมกัน มารดามีระดูด้วย และทารกที่จะมาเกิด
(ปฏิสนธิวิญญาณ) ก็มีปรากฏด้วย เพราะความประชุมพร้อมแห่งปัจจัยทั้ง ๓ ประการ ความเกิดขึ้น
แห่งทารกจึงมี”

สรุปแล้ว การเกิดของมนุษย์นั้น จะต้องมีอาศัย บิดา มารดา อยู่ร่วมกัน อาศัยธรรมชาติ อาศัย
อาหาร อาศัยสิ่งที่เป็นวัตถุต่าง ๆ มีน้ำหนัก มีขนาด กินเนื้อที่ร่างกายตายแล้วมีซากศพเหลืออยู่
เมื่อมนุษย์ ได้คลอดออกจากครรภ์มารดา มีชีวิต มีร่างกายที่จะต้องดำรงอยู่ ตรงจุดนี้ปัญหาก็คือ
มนุษย์ไม่อาจจะเจริญเติบโตและอยู่เพียงลำพังได้ จะอยู่อย่างไรให้มีชีวิตต่อไป เมื่อมีชีวิตต่อไปได้
แล้ว จะให้ชีวิตเป็นชีวิตที่มีความสุขจะทำอย่างไร แต่ละวัน แต่ละเดือน แต่ละปีย่างก้าวไปข้างหน้า
ตามลำดับ เรากำลังเดินทางไปสู่จุดไหนกัน อะไรคือเป้าหมายของชีวิต สิ่งที่ประจักษ์ชัดแล้วในขณะนี้
ก็คือมนุษย์เป็นสัตว์สังคม จะต้องอยู่ร่วมกันกับเพื่อนมนุษย์คนอื่น ๆ เกือบจะตลอดชีวิต เริ่มตั้งแต่
คลอดออกมาที่อยู่ความดูแลของพ่อแม่ และญาติมิตรรอบ ๆข้าง แต่เมื่อเติบโตขึ้นก็ต้องมาใช้ชีวิตเป็น
คนอิสระ หรือ ครอบเรือน มีคู่เป็นสามีภรรยาและบุตร สืบสกุลต่อไป ซึ่งการใช้ชีวิตนั้นก็มิใช่ธรรม
ประจำอยู่ เรียกว่า ฆราวาสธรรมจะได้นำมาอภิปรายต่อไป ถึงความหมาย อุดมคติ ของการครอง
เรือนที่ประเสริฐ หรือพรหมจรรย์

^{๑๔} ต.บ. ๑๑/๕๕/๕๘.

^{๑๕} ม.ม. ๑๒/๔๕๒/๓๔๒.

๓.๒.๒ การครองเรือน และสถาบันครอบครัว

คำว่า “การครองเรือน” หรือ “ผู้ครองเรือน” ในทางพระพุทธศาสนาใช้ศัพท์ภาษาบาลีว่า “ฆราวาส” หมายถึง ชาวบ้านโดยทั่วไป ที่ไม่ใช่ชนกบวช หรือ ในภาษาไทยนิยมใช้คำว่า “คฤหัสถ์”^{๑๖}

พุทธทาสภิกขุ ได้อธิบายว่า ทั้ง “ฆราวาส” และ “คฤหัสถ์” ต่างก็มีความหมายเหมือนกัน คือผู้ที่อยู่บ้านเรือนมีหลักบัญญัติเฉพาะในทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า ฆราวาสธรรม คือ หลักปฏิบัติไปตามความมุ่งหมายที่จะไปให้ถึงที่สุดของธรรมนั่นเอง^{๑๗}

ความหมายของการครองเรือนนั้น เป็นความหมายโดยรวมที่กล่าวถึงลักษณะโดยทั่วไปของผู้ที่อยู่ในพระพุทธศาสนา ซึ่งมีอยู่ ๒ ประเภท คือ ผู้ครองเรือน และนักบวช ในส่วนของการครองเรือนนี้เป็นเรื่องที่รวมถึงการดำเนินชีวิตตามหลักพุทธปรัชญาด้วย เพราะเหตุว่า การครองเรือนต้องมีการดำเนินชีวิตควบคู่กันไปด้วย ในหลักของพุทธปรัชญาได้มีหลักคำสอนที่เกี่ยวกับการดำเนินชีวิตเรียกว่า อุดมคติ ๓ และในส่วนของผู้ครองเรือน จะมุ่งเน้นไปที่ประโยชน์ในปัจจุบัน คือ วัตถุประสงค์ที่ยังมีความต้องการในชื่อเสียง เงินทอง เกียรติ ไม้ตรี และคู่ครองที่เป็นสุข และผู้วิจัยจะได้กล่าวถึงเฉพาะส่วนที่จำเป็นและเกี่ยวข้องกับเรื่องนี้เท่านั้น

ในเรื่องของการครองเรือนหรือการดำเนินชีวิตนี้ เคยมีนักปราชญ์บางท่านได้ให้ความเห็นว่าพระพุทธศาสนา ไม่ใช่ศาสนา แต่เป็นทางดำเนินชีวิตแบบหนึ่ง (A way of Life)^{๑๘} ซึ่งเป็นประเด็นที่เคยได้รับความสนใจมาแล้วในระยาะหนึ่ง ซึ่งเรื่องนี้ ได้มีผู้อธิบายว่า “ที่เป็นเช่นนี้ เพราะศาสนาตรงกับคำว่า “Religion” ซึ่งมีความหมายจำกัดเฉพาะศาสนาประเภทเทวนิยมที่มีการนับถือพระเจ้าเท่านั้น...ไม่ได้ครอบคลุมถึง พุทธศาสนาที่เป็นศาสนาประเภทอเทวนิยมและปฏิเสธการมีอยู่จริงของพระเจ้าในฐานะที่เป็นบุคคล...”^{๑๙}

จะอย่างไรก็ตาม ประเด็นการตีความของคำว่าศาสนานั้น ไม่ใช่สาระที่สำคัญของการพิจารณาในส่วนนี้ แต่สาระที่สำคัญของหลักคำสอนในการดำเนินชีวิตหรือการครองเรือนของพุทธปรัชญานั้น เป็นที่น่าสนใจแก่บุคคลทั่วทั้งโลกที่ควรพิจารณาคือ คุณค่าและประโยชน์ที่เกิดแก่โลกและชีวิตทั่วไป

^{๑๖} บุญฤกษ์ จาตุมาระ, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, พิมพ์ครั้งที่ ๕, อ้างแล้ว, หน้า ๑๗๑.

^{๑๗} พุทธทาสภิกขุ, ผู้ครองเรือน, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๑๖), หน้า ๒๕-๒๖.

^{๑๘} แสง จันทร์งาม, ประทีปธรรม, (กรุงเทพมหานคร : อมรการพิมพ์, ๒๕๑๓), หน้า ๖๘.

^{๑๙} สุจิตรา วรรณ, ศาสนาเปรียบเทียบ, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๐), หน้า ๑.

“การครองเรือน” หรือ “การดำเนินชีวิต” นั้น ได้มีผู้ให้ความเห็นไว้หลายแนวทาง แต่จะขอยกมากล่าวในที่นี้เพียงเท่าที่จำเป็นเพื่อการพิจารณาเท่านั้น ดังนี้ คือ

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕ ได้ให้ความหมายเอาไว้ว่า “คำว่า “ดำเนิน” มีความหมายว่า “ให้เข้าไป” ^{๒๐}

ส่วนคำว่า “ชีวิต” คือ กายกับจิต อันได้แก่ ธาตุที่สามารถรับรู้สิ่งต่าง ๆ และธาตุทั้ง ๔ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม ที่ประกอบขึ้นเป็นชีวิต และชีวิตที่มีความสัมพันธ์กับโลก หรือชีวิตที่ดำเนินอยู่เป็นประจำในแต่ละวัน ซึ่งได้แก่การติดต่อเกี่ยวข้องกับโลก

“การดำเนินชีวิต” จึงหมายถึง ความเป็นไปของชีวิต คือ การประพฤติกและการปฏิบัติต่อชีวิต อันประกอบด้วยความประพฤติกและการปฏิบัติทั้งในทางกาย ทางวาจา และทางใจ ต่อตนเอง และผู้อื่น หรือต่อความสัมพันธ์กับส่วนอื่น ๆ ที่ชีวิตเข้าไปเกี่ยวข้องกับผูกพันด้วย

ในการดำเนินชีวิตนั้นก็เพื่อที่จะมุ่งในการแก้ปัญหาต่าง ๆ ของชีวิตนั้น มีผู้ได้กล่าวถึงความหมายของการแก้ปัญหาของชีวิตไว้ สามารถสรุปได้ดังนี้

ในการดำเนินชีวิตเพื่อการแก้ปัญหาของมนุษย์นั้น ไม่ว่าจะเป็นการดำเนินชีวิตเพื่อการแก้ปัญหาในระดับใดก็ตาม เช่น ปัญหาขั้นพื้นฐาน คือ ปัญหาความทุกข์ยาก เพราะขาดแคลนทรัพย์ ปัญหาความทุกข์เพราะกิเลสเผดเผา หรือปัญหาความทุกข์เพราะเกิดมีแนวทางการปฏิบัติเป็นไป ๒ ทาง คือ ผู้ดำเนินชีวิตด้วยการประกอบกุศลกรรม และผู้ที่ดำเนินชีวิตด้วยการประกอบอกุศลกรรม ^{๒๑}

จากข้อความดังกล่าวนี้ จะพบว่า การดำเนินชีวิตทั้งหลายนั้น เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้ว จะแยกได้ ๒ ความหมาย คือ การดำเนินชีวิตไปในทางที่ดีและการดำเนินชีวิตไปในทางที่ไม่ดี และความหมายของการดำเนินชีวิตในหัวข้อนี้จะได้แยกพิจารณาเป็น ๒ ส่วน คือ การดำเนินชีวิตในทางที่ดี หรือเรียกว่า การดำเนินชีวิตในทางกุศลกรรม และการดำเนินชีวิตในทางที่ไม่ดี เรียกว่า การดำเนินชีวิตในทางอกุศลกรรม ดังนี้

- ๑) การดำเนินชีวิตในทางกุศลกรรม
- ๒) การดำเนินชีวิตในทางอกุศลกรรม

^{๒๐} บุญพฤกษ์ จาฎามระ, พจนานุกรมฉบับบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, อ้างแล้ว, หน้า ๒๗๑-๓๐๒.

^{๒๑} ปิ่น มุฑกันต์, มงคลชีวิต ภาค ๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๖๘.

๑) การดำเนินชีวิตในทางกุศลกรรม

การดำเนินชีวิตของผู้ที่ประกอบไปด้วยกรรมในทางกาย วาจา และใจที่ดี สิ่งเหล่านี้จะเกิดขึ้นมาได้ โดยอาศัยจิตสำนึกที่ดีภายใน ดังเช่นที่มีกล่าวไว้ในเรื่องของจริยธรรมในพุทธศาสนาสรุปได้ว่า

การดำเนินชีวิต ต้องอาศัยจริยธรรมที่สอดคล้องกับความเป็นธรรมชาติ ๓ ระดับ คือ ระดับต้น ได้แก่ สีล ๕ ระดับกลาง ได้แก่ กุศลกรรมบถ ๑๐ และระดับสูง ได้แก่ อริยมรรคที่มีองค์ ๘ ประการ การดำเนินชีวิตที่เป็นกุศลกรรมจึงคือ การสร้างกรรมดีในระดับต่าง ๆ เหล่านี้ ในทางกาย วาจา และใจ ที่ดีคือ เป็นไปด้วยความสุจริตและชอบธรรม ที่มีกุศล ๓ อย่างภายในเป็นสิ่งสำคัญคือ ความ ไม่โลภ ไม่โกรธ และไม่หลง ส่วนการดำเนินชีวิตที่ตรงกันข้ามนี้ เรียกว่า การดำเนินชีวิตในทางอกุศลกรรม^{๒๒}

จากข้อความข้างต้นนั้น เป็นการสรุปรวมให้เห็นว่า พุทธปรัชญา อาศัยธรรมชาติเป็นตัวกำหนดบทบาทในการดำเนินชีวิตของมนุษย์ ก็ด้วยเพราะเหตุว่า มนุษย์กับธรรมชาตินั้นเป็นสิ่งที่จะต้องอาศัยซึ่งกันและกัน คือ มนุษย์สร้างสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติที่ดี และธรรมชาติก็สร้างเสริมชีวิตที่ดีให้แก่มนุษย์ การเป็นเช่นนี้ก็เพราะว่า มนุษย์สร้างเหตุไว้ดี ผลจึงเกิดมาดีตามคือ เหตุผลของกรรมนั้น ย่อมให้ผลตามจริง ไม่ว่าจะเป็นกรรมระหว่างมนุษย์ต่อมนุษย์ด้วยกัน หรือกรรมระหว่างมนุษย์ต่อธรรมชาติ เช่น เมื่อเราโค่นต้นไม้ที่ปลูกไว้หน้าบ้าน อากาศที่เคยเย็นสดชื่นในยามเช้า ก็จะเปลี่ยนเป็นร้อนอบอ้าว ไม่มีความร่มเย็นอีกต่อไป และสิ่งที่เป็นคุณสมบัติภายใน ที่เป็นสิ่งสำคัญอีกอย่างของการดำเนินชีวิตไปในทางที่ดีนั้น ก็ได้แก่ การมีกุศล หรือ ความดีภายในเป็นพื้นฐานคือ ไม่โลภ สำนึกในสิทธิมนุษยชน ไม่เห็นแก่ได้มีน้ำใจโอบอ้อมอารี ไม่โกรธ รู้จักข่มอารมณ์ไม่วู่วาม รู้จักให้อภัย ไม่ถือโทษ มีน้ำใจ และไม่หลง มีปัญญาครอบรอบ เข้าใจเหตุผล และเฉลียวฉลาดทันต่อเหตุการณ์ และเมื่อมีคุณลักษณะทั้ง ๓ ประการนี้แล้ว ก็ขึ้นอยู่กับ การดำเนินชีวิตที่จะเป็นไปตามกำลังของความสามารถที่จะรักษาจริยธรรมในการดำเนินชีวิตได้ในขั้นใด คือ ขั้นพื้นฐาน คือ การรักษาศีล ๕ ข้อ อันได้แก่ การไม่ฆ่าสัตว์ การไม่ลักทรัพย์ผู้อื่น และการไม่ประพฤติผิดในกามฯ

ในขั้นระดับกลาง ได้แก่ การรักษากุศลกรรมบถ ๑๐ คือ กายไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ผู้อื่น ไม่ผิดในกาม วชิรสุจริต ๓ อย่าง ได้แก่

^{๒๒} วศิน อินทสระ, พุทธจริยศาสตร์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๑๑.

พูดเท็จ พูดคำหยาบ พูดต่อเสียด พูดเพื่อเจ้อและมโนทุจริต ๓ อย่าง ได้แก่ โลกอยากได้ของ จิตหมาย จะเอาสมบัติของผู้อื่นมาครองปองร้ายเขา ผูกใจเจ็บแค้นแค้นต่อชีวิตและทรัพย์สินของผู้อื่น เห็นผิดจากคลองธรรม ชัดแจ้งกฎธรรมชาติ

ส่วนการดำเนินชีวิตในขั้นสูงนั้น ได้แก่การดำเนินชีวิตตามมรรคที่มีองค์ ๘ ประการ คือ มีความเห็นชอบ มีความดำริชอบ มีวาจาชอบ มีการกระทำที่ชอบ มีการเลี้ยงชีวิตที่ชอบ มีความเพียรพยายามชอบ มีสติชอบ และมีสมาธิที่ชอบ และกุศลต่าง ๆ ที่กล่าวมานี้ บางครั้งเรียกว่า “บุญ” คำว่า “บุญ” นี้ เป็นคำที่เรียกแทนความดีทั้งหมด และให้ผลในทางที่ดีทั้งในโลกนี้และโลกหน้า

๒) การดำเนินชีวิตในทางอกุศลกรรม

การดำเนินชีวิตที่เป็นไปในทางที่เป็นตรงกันข้ามกับการดำเนินชีวิตในประเภทแรก กล่าวคือ มีการดำเนินชีวิตที่ประกอบไปด้วยการทุจริตทั้งในทางกาย ทางวาจา และในทางใจ ที่เกิดจากความ โลก อยากได้ เห็นแก่ได้ คึ้นรนเพื่อมีสิทธิเหนือสิ่งของผู้อื่น มีความโกรธ คิดประทุษร้ายเขา จิตเดือดพล่าน โหดร้าย หมายประหารผู้อื่นให้ถึงเจ็บและตาย และมีความหลง ไม่รู้จริง หลงผิด ไม่รู้แจ้งเห็นจริงตามข้อมูลหรือข้อเท็จจริง และเมื่อมีลักษณะของภายในจิตทั้ง ๓

ประการ นี้มีการตั้งสมเพ็พพูนจนมากขึ้นแล้ว ก็จะแสดงพฤติกรรมออกมาในทางความประพฤติหรือปฏิบัติที่ชั่วช้า ไม่ดีงามต่าง ๆ คือ ชั่วในทางกาย ชั่วในทางวาจา และ ชั่วในทางใจ มีการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ผู้อื่น ประพฤติผิดในกาม ชอบกล่าวคำเท็จ พูดต่อเสียด พูดคำหยาบ พูดเพื่อเจ้อ เพ่งเล็งอยากได้ของเขา มีจิตพยาบาท มีความเห็นเป็นมิถนาทิปฏิบัติ ผิดคลองธรรม

กล่าวโดยสรุปได้ว่า การดำเนินชีวิตในทางอกุศลกรรมนี้ จึงประกอบไปด้วยความประพฤติที่เป็นทุจริตทั้ง ๓ ทาง คือ ในทางกาย ทางวาจา และในทางใจ ซึ่งการดำเนินชีวิตในลักษณะที่เป็นไปในทางอกุศลกรรม ก็หมายถึง ความประพฤติที่ไม่ดีงามต่าง ๆ ในชีวิตโดยทั่วไป เช่น การหาเลี้ยงชีพโดยผิดศีลธรรม มี ลักทรัพย์ ว่างราวเอาทรัพย์ ชิงเอาทรัพย์ ปล้นเอาทรัพย์ เป็นต้น และการดำเนินวิถีชีวิตที่เป็นไปในทางอกุศลกรรมต่าง ๆ นี้ รวมแล้วเรียกว่า “บาป” คือการกระทำความชั่วในลักษณะอื่น ๆ อีกมากมาย ที่เราเห็นกันอยู่ในสังคมของปัจจุบันนี้ ซึ่ง คำว่า “อกุศลกรรม” หรือคำว่า “บาป” นี้ มีผลที่ได้รับ คือ ความทุกข์ ทั้งในโลกนี้และในโลกหน้า และคำว่า “บาป” นี้ มีความหมายกว้าง และครอบคลุมถึง จริยธรรมและศีลธรรมอื่น ๆ ตามที่มีกล่าวไว้ในพุทธปรัชญาด้วย เช่น การไม่รับผิดชอบในสถานะของคนี่ควรพึงจะกระทำ ต่อครอบครัว ต่อสังคม อันได้แก่ การไม่รับผิดชอบเลี้ยงดูบิดามารดา บุตร ภรรยา หรือหน้าที่อื่นเช่นนั้นที่พึงกระทำ แต่ละเว้นเสีย ตามที่ได้มีกล่าวไว้ในหลักของการปฏิบัติตนต่อตนเอง และต่อสังคมในเรื่องของทศทั้ง ๖

เพราะในลักษณะของการที่ได้ปฏิบัติตนเช่นนั้น ก็ย่อมถือได้ว่าเป็นการปฏิบัติตนในทางที่ไม่สมควร ไม่ดีงาม เป็นนิสัยที่คนดีปกติธรรมดาจะไม่ประพฤติปฏิบัติเช่นนั้น จึงเรียกว่าเป็นการดำเนินชีวิตที่เป็นไปในลักษณะของอกุศลกรรม คือดำเนินชีวิตไปในทางที่เรียกว่า ชั่ว ในเรื่องของการดำเนินชีวิตนี้พระพุทธองค์จึงทรงตรัสว่า

“กรรมที่มีมูลเหตุมาจากอกุศลทั้ง ๓ เหล่านี้ ย่อมนำไปสู่ การก่อให้เกิดกรรมที่ให้ผลใหม่ โดยไม่มีที่สิ้นสุด มิใช่ นำไปสู่ความหมดสิ้นของกรรม...”^{๒๓}

นอกจากนี้แล้วยังมีผู้ที่ได้กล่าวถึงการดำเนินชีวิตในทางที่เป็นสัมมาทิฐิ ในระดับพื้นฐานของชีวิต ที่จะได้ยกมาเพื่อประกอบการพิจารณาในหัวข้อนี้ คือ

การดำเนินชีวิต คือการปฏิบัติงานใหญ่ของชีวิตที่มีความสำคัญ เป็นวิถีทางที่นำชีวิตไปสู่เป้าหมาย ตามทัศนะความเชื่อ หรือตามอุดมคติของตน โดยอาศัยปัจจัยอื่น ๆ ที่มีส่วนร่วมและการที่จะพิจารณาถึงความประสบความสำเร็จจากตัวบุคคลได้คือสติปัญญา ความเที่ยงธรรม ความเมตตา ความกล้าหาญ และความเข้มงวดเด็ดขาด...^{๒๔}

และนอกจากนี้แล้วยังได้มีผู้กล่าวถึงเรื่องการดำเนินชีวิตตามหลักของพุทธศาสนาเอาไว้อีกว่าการดำเนินชีวิตตามหลักของพระพุทธศาสนา ตามหลักของการพัฒนาชีวิตประกอบไปด้วย ๒ ส่วนที่มีความสัมพันธ์กันตามหลักคำสอน คือ

๑. เป็นหลักความจริง ซึ่งถือว่าเป็นหลักคำสอนที่สำคัญของพุทธศาสนา
๒. เป็นจริยธรรม ซึ่งหมายความว่า เป็นธรรมที่ควรประพฤติและปฏิบัติ...^{๒๕}

จากข้อความต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับหลักในการดำเนินของชีวิต ตามที่ได้ยกมาพิจารณานี้ จะเห็นได้ว่า การแก้ไขปัญหาคือการดำเนินชีวิต เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับดี-ชั่ว หรือดี-ร้าย ของชีวิตทั้งสิ้น ถ้ากล่าวโดยรวบรัดลงไปอีก ก็รวมลงใน เรื่องของ สุขและทุกข์ การดำเนินไปของชีวิตจึงเป็นไปเพื่อที่จะแก้ปัญหาคือทุกข์ที่เกิดขึ้นต่าง ๆ กับชีวิตให้เบาบางลง และเรียกความทุกข์ที่เบาบางลงนั้นว่า “สุข” ที่เป็นเช่นนั้นก็เพราะว่า ในหลักของพุทธปรัชญาถือว่า สุขจริง ๆ ของชีวิตนั้นไม่มี เพราะทันทีที่ได้เกิดขึ้นมาแล้ว ก็มีทุกข์เกิดขึ้นติดตามมาในทันทีเช่นกัน คือ ทุกข์เพราะความไม่เที่ยง

^{๒๓} อัง.ต.ก. ๒๐/๕๕๑/๒๕๕-๒๕๖.

^{๒๔} เฉลียว เอี่ยมตระกูล, ปรัชญาชีวิต, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : โอ.เอส.พริ้นติ้งเฮาส์, ๒๕๔๑), หน้า ๓๓.

^{๒๕} วศิน อินทสระ, พุทธจริยศาสตร์, อ่างแก้ว, หน้า ๑.

เพราะความเสื่อม เพราะความตายของสังขาร เพราะการดำเนินชีวิตอยู่ ก็คือการทำคนเราจะต้องแก้ไข ปัญหาต่าง ๆ ของชีวิตไปจนกว่าจะตาย จึงเรียกชีวิตในขั้นนี้ ๕ ว่า เป็นกองทุกข์

จากการพิจารณาในประเด็นต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับการดำเนินชีวิตตามแนวทางของพุทธปรัชญา พบว่า ความหมายของการดำเนินชีวิตตามแนวของพุทธปรัชญานั้น สามารถที่จะสรุปสาระ ความสำคัญต่าง ๆ ที่มีอยู่นั้นได้ดังนี้ คือ

การดำเนินชีวิตตามแนวทางของพุทธปรัชญา คือ การแก้ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นขณะที่ ดำเนินชีวิตอยู่ โดยพิจารณาจากความประพฤติกี่แสดงออกในทางกาย วาจา และทางใจ เป็นสำคัญ ถ้าประกอบด้วยความดีงามต่าง ๆ ที่เป็นสุจริตไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น ถือเอาศีลและธรรมเป็น เครื่องพิจารณาตัดสินใจ เรียกว่าเป็นการดำเนินชีวิตที่เป็นกุศลกรรม มีผลที่ได้รับคือ ความสุข ทั้งใน โลกนี้ และในโลภหน้า

ส่วนผู้ที่ประพฤติในทางตรงกันข้าม คือ ดำเนินชีวิตไปด้วยกาย วาจา และใจที่เป็นทุจริต เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น อยู่นอกกรอบของศีลและธรรม เรียกว่าเป็นการดำเนินชีวิตที่เป็น ออกุศลกรรม คือการดำเนินชีวิตในทางที่ชั่ว มีผลที่ได้รับคือ ทุกข์ ทั้งในโลภนี้ และในโลภหน้า

ในการดำเนินชีวิตทั้งที่เป็นกุศลและอกุศลนี้ หากกล่าวโดยลักษณะแล้วจะมีอยู่ ๓ ลักษณะ ดังที่สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ได้ทรงกล่าวไว้ว่า

ดำเนินชีวิตตามแนวพุทธปรัชญาของฝ่ายเถรวาท เมื่อก้าวสรุปแล้ว มีเพียง ๓ ชั้น หรือ ๓ ระดับ คือ ชั้นพื้นฐาน คือ ระดับศีล ชั้นกลาง คือ การฝึกสมาธิขั้นสูง คือ การฝึกปัญญาให้แก่กล้า จนหลุดพ้นอวิชชา ตัณหาและอุปาทานดังนั้น การดำเนิน ชีวิตตามหลักของพุทธปรัชญาเถรวาทจึงหมายถึง การดำเนินชีวิตให้บรรลุประโยชน์ ที่เป็นจุดหมายปลายทางของการดำรงชีวิตอยู่ในโลกนี้ด้วยกัน ๓ ลักษณะ เรียกว่า การบรรลุอรรถะ ๓ คือ...ทิฐฐิธัมมิกัตถะ คือประโยชน์ในปัจจุบันที่เป็นขั้นพื้นฐานของ ชีวิต อันได้แก่ การมุ่งแสวงหาทรัพย์ภายนอก และทรัพย์ภายใน คือ ทรัพย์สินเงิน ทอง และทานบารมีธรรมต่าง ๆ...สัมปรายิกัตถะ คือ ประโยชน์ในภพหน้า หรือ ประโยชน์ขั้นสูงอย่างหนึ่งอันได้แก่ การแสวงหาความเจริญก้าวหน้าของจิตใจด้วย คุณธรรม มีศรัทธา ศีล จาคะ และปัญญา เป็นต้น...ปรมัตถะ คือประโยชน์อย่างยิ่ง หรือประโยชน์ขั้นสูงสุดอันได้แก่ จุดมุ่งหมายขั้นสุดท้ายที่ชีวิตควรจะเข้าถึง คือรู้ว่า ชาติ ชรา พยาธิ มรณะ เป็นทุกข์และทุกข์นี้เป็นสิ่งที่เวียนว่ายไม่รู้จบที่สิ้นสุด เช่น

กฎของไตรลักษณ์, ชั้นที่ ๕, ปฏิจจนุปบาท, อริยสัจ ๔...^{๒๖}

จากข้อความของสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ตามที่ท่านได้ทรงกล่าวไว้นี้ จึงสามารถที่จะแยกพิจารณาลักษณะของการดำเนินชีวิต ตามแนวทางของพุทธปรัชญาได้ ๓ ลักษณะดังนี้

๑) ลักษณะการดำเนินชีวิตเพื่อประโยชน์ปัจจุบัน (ทิฏฐิธัมมิกัตถะ)

หมายถึง ประโยชน์ปัจจุบันหรือประโยชน์ที่เกี่ยวกับชีวิตประจำวัน ซึ่งเป็นขั้นต้น คือ ธรรมดาสามัญที่มุ่งหมายกันอยู่ในโลกนี้ มียศทรัพย์ เกียรติ ไม้ตรี ชีวิตคู่ครองที่เป็นสุข อันเกิดมีขึ้นด้วยกำลังความเพียร สติปัญญาของคนโดยทางชอบธรรม และรู้จักปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านั้นในทางที่เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขโดยชอบ ทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น พระพุทธองค์ทรงสั่งสอนไว้หลายปริยาย สำหรับให้รู้จักพึ่งตนเอง ช่วยตัวเอง และสร้างตัวเองให้เป็นคนมั่นคงและเป็นคนดี ตลอดจนการมีชีวิตอยู่ร่วมกับคนอื่นได้อย่างมีความสุข โดยเริ่มตั้งแต่สุขของคฤหัสถ์ เรียกว่า กามโกตีสุข หรือคิหิสุข อันหมายถึงสุขของชาวบ้าน คือ

๑) การแสวงหาทรัพย์ภายนอก ได้แก่ การรู้จักแสวงหาทรัพย์ต่าง ๆ ที่ใช้ในการหล่อเลี้ยงบำรุงชีวิต คือ ร่างกาย และบำรุงส่วนอื่น ๆ เช่น บิณฑา มารดา ฯลฯ โดยปฏิบัติตนดังนี้

(๑) มีความขยันหมั่นเพียรในการประกอบอาชีพทำงาน มีความชำนาญ มีปัญญาสอดส่องตรวจตราหาวิธีการที่เหมาะสมจัดการและดำเนินงานได้อย่างดี

(๒) รู้จักการรักษาทรัพย์สมบัติที่หามาได้ให้ปลอดภัย

(๓) คบหาคนดีเป็นมิตร เพื่อที่จะทำให้ชีวิตของคนมีความเจริญรุ่งเรือง เป็นการป้องกันทรัพย์สมบัติได้คืออีกทางหนึ่ง และมีความเกื้อกูลแก่อาชีพการงาน

(๔) เลี้ยงชีวิตด้วยความพอดี รู้จักการใช้จ่ายและประหยัดเก็บไว้ใช้ในคราวจำเป็น ไม่ฝืดเคืองหรือฟุ่มเฟือยจนเกินไป ใช้จ่ายดำเนินชีวิตตามฐานะแห่งสภาพของความเป็นอยู่ในชีวิตของตนเองอย่างเหมาะสม คือรู้จักกำหนดรายได้และรายจ่ายที่สำหรับใช้เลี้ยงชีวิตแต่พอดี มิให้ฝืดเคืองหรือฟุ่มเฟือยจนเกินกำลังความสามารถของตนเอง รู้จักประหยัดและเก็บออมไว้ รู้จักใช้จ่าย คือ ใช้ในการเลี้ยงชีพ ๑ ส่วน ใช้ดำเนินในกิจการงาน ๒ ส่วน และเหลือเก็บไว้ ๑ ส่วน

นอกจากนั้นก็ยังต้องรู้จักเลือกสิ่งที่จะเกื้อกูลต่างๆในการที่จะให้ทรัพย์ตั้งอยู่ได้ นาน เช่น หาเพิ่มเติม ซ่อมแซม ไม่สร้างหนี้สิน ประกอบการงานที่ไม่มีโทษ

^{๒๖} สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก, *ธรรมคุณฎี*, พิมพ์ครั้งแรก, (กรุงเทพมหานคร : เรือนแก้วการพิมพ์, ๒๕๓๗), หน้า ๖๑-๖๒.

และนำทรัพย์ที่หามาได้โดยสุจริตเหล่านั้น เลี้ยงตัว มารดา บิดา บุตรภรรยา และคนในปกครองทั้งหลาย ให้เป็นสุข, บำรุงมิตรสหายและผู้ร่วมกิจการงานให้เป็นสุข รู้จักทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้แก่บรรพบุรุษ ผู้ล่วงลับไปแล้ว หรือเพื่อบำรุงพระสงฆ์ เพื่อเป็นการรักษาพระศาสนาไว้

๒) การแสวงหาทรัพย์ภายใน ได้แก่ การรู้จักแสวงหาบุญกุศลต่าง ๆ การรักษาศีล ประพฤติธรรมเพื่อความก้าวหน้าในคุณค่าภายในที่จะยกระดับของจิตใจให้สูงขึ้น เช่น

(๑) มีมรवासธรรม ๔ ได้แก่ สัจจะ ความจริงใจ ความซื่อสัตย์จริงใจต่อกัน, ทมะ คือ การบังคับตน ปรับปรุงตน การข่มใจตน, ขันติ ความอดทน อดกลั้น, จาคะ คือ การเสียสละ แบ่งปัน ช่วยเหลือกัน

(๒) ศีล ๕ คือ เว้นจากฆ่าสัตว์, เว้นจากการลักทรัพย์, เว้นจากประพฤตินอกใจ, เว้นจากกล่าวคำเท็จ คำหยาบ คำส่อเสียด คำพ้อเจ้อ, เว้นจากดื่มสุรามรยาเสพติดให้โทษ

(๓) มีอิทธิบาท ๔ ได้แก่ ฉันทะ มีใจรัก พอใจในสิ่งที่ทำด้วยความเข้มแข็งและอดทน, วิริยะ พากเพียร ขยันมั่นประกอบ, จิตตะ เอาใจฝักใฝ่ ตั้งจิตรับรู้ในสิ่งที่ทำ, วิมังสา การใช้ปัญญาพิจารณาใคร่ครวญ

(๔) มีธรรมที่ควรงดเว้น คือ ความเป็นนักเลงผู้หญิง, ความเป็นนักเลงสุรา, ความเป็นนักเลงการพนัน, การคบคนชั่วเป็นมิตร เสพสุราของมีนเมา, เที่ยวกลางคืน, เที่ยวดูการละเล่น, เล่นการพนัน, คบคนชั่วเป็นมิตร, เกียจคร้านไม่ทำงาน

จะเห็นได้ว่า กระบวนการด้านการพัฒนาชีวิตของมนุษย์ในปัจจุบันตามที่ได้กล่าวไปแล้วนั้น พุทธปรัชญาได้วางหลักการปฏิบัติไว้อย่างแยบยล ทั้งในฐานะต่อตนเอง และผู้อื่น มีความสอดคล้องสัมพันธ์กันกับหลักความจริงที่มีตามธรรมชาติ จึงถือถูกกันทั้งสองฝ่าย ระหว่างหลักในการปฏิบัติกับผลที่เกิดขึ้น บังเกิดความร่วมมืออันดีสุข คือ มีลักษณะที่เป็นไปโดยความชอบธรรมตามความจริงของธรรมชาติ อันได้แก่ การประพฤติดี ทางกาย วาจา และใจ เรียกว่า เป็นกุศลกรรม คือ กรรมดี และจะให้ผลที่ดีในปัจจุบันได้ และไม่ซับซ้อนจนเกินกำลังสติปัญญาของคนธรรมดาสามัญ ที่จะตรึกตรองเอาตามเหตุผลของความเป็นจริงที่มีอยู่ได้

๒) ลักษณะการดำเนินชีวิตเพื่อประโยชน์เบื้องต้น (สัมปรายภคตะ)

หมายถึง ประโยชน์ในภายหน้าหรือประโยชน์ขั้นสูงอย่างหนึ่งในด้านคุณค่าของชีวิตภายใน เพื่อเป็นหลักประกันของชีวิตในอนาคตและภพหน้า คือความเจริญก้าวหน้าของจิตใจด้วยคุณธรรม มีศรัทธา ศีล จาคะ และปัญญา เป็นผู้ดำรงตนอยู่ในศีลธรรมอันดีงาม มุ่งแสวงหาอริยทรัพย์ เพื่อความก้าวหน้า และเรียนรู้ศึกษาในกฎของธรรมชาติที่เป็นจริง เช่น กฎของไตรลักษณ์ กฎของกรรม อริยสัจ ๔ เพื่อปลูกฝังให้จิตใจเข้มแข็งมั่นคง และประโยชน์จากการที่ได้เรียนรู้ความจริง นำไปเสริมสร้างปัญญาให้เข้มชัดในความจริงของชีวิตยิ่งขึ้น โดยเฉพาะกฎของความเป็นจริงตามธรรมชาติ คือ

พุทธปรัชญาชี้เอาการกระทำ หรือความประพฤติเป็นเครื่องแบ่งแยกมนุษย์ คือ กรรมย่อมจำแนกสัตว์ให้ทราบและประณีต^{๒๖}

...ในบางครั้งพระพุทธเจ้าก็ทรงตรัสว่า เจตนาอันนั้นแหละคือกรรม คือ บุคคลตั้งใจ แล้ว หรือคิดแล้วย่อมกระทำกรรมทางกาย ทางวาจา หรือทางใจ กรรมทางกาย เรียก กายกรรม ทางวาจา เรียก วจีกรรม ทางใจ เรียกว่า มโนกรรม^{๒๗}

...และกฎของกรรมนั้นคือ บุคคลหว่านพืชเช่นใดย่อมได้รับผลเช่นนั้น ผู้กระทำดี ย่อมได้รับผลดี ผู้กระทำกรรมชั่วย่อมได้รับผลชั่ว...^{๒๘}

ในเรื่องกรรม ผลของกรรม และกฎของกรรม ตามหลักของพุทธปรัชญาเชื่อว่า กรรมนั้น เป็นกฎของธรรมชาติ ไม่ใช่เพราะศาสนาหรือใครเป็นผู้ที่แต่งตั้งกรรมขึ้นมา ซึ่งผลของกรรมดีและ กรรมชั่วก็มีจริง และให้ผลตามกฎนั้นเสมอมา ไม่มีวันแก้ไขหรือเปลี่ยนแปลงไปเป็นอย่างอื่นได้โดย เด็ดขาด เพราะว่าเป็นธรรมชาติของกรรมที่เป็นอย่างนั่นเอง

คำว่า “กรรม” จึงหมายถึง การกระทำ ที่ประกอบด้วยเจตนา หรือความตั้งใจ กรรม หรือ การกระทำนี้ มีความหมายเป็นกลาง ๆ ซึ่งไม่ถือว่าเป็นดีหรือชั่ว แต่อาศัยเอาเจตนาตั้งที่กล่าวมาแล้ว นั้นเป็นเครื่องชี้ว่า จะเป็นกุศลกรรมคือกรรมที่ดี หรือเป็นอกุศลกรรมคือกรรมชั่ว เพราะฉะนั้น เจตนาจึงถือว่าเป็นสิ่งที่สำคัญมาก สามารถที่จะพิจารณาลักษณะของเจตนาได้ดังนี้

กุศลเจตนา	ก่อให้เกิด	กุศลกรรม	คือ	กรรมดี
อกุศลเจตนา	ก่อให้เกิด	อกุศลกรรม	คือ	กรรมชั่ว
อัพยากตเจตนา	ก่อให้เกิด	อัพยากตกรรม	คือ	กรรมกลาง ๆ

กรรมนี้ยังเป็นเครื่องบอกทิศทางในภายภาคหน้าว่า เมื่อหลังจากที่ตายแล้วจะมีทิศทางใน เบื้องหน้าเป็นไปอย่างไร คือ หมายความว่า กรรมนั้นให้ผลในชาตินี้ และชาติต่อ ๆ ไป ดังพุทธพจน์ ในวัฏฏปมสูตรว่า

“จิตเต สงฺกิลฺลฺหฺเต ทฺกคฺคิ ปาฏิกงฺขา จิตฺเต อสงฺกิลฺลฺหฺเต สฺกคฺคิ ปาฏิกงฺขา” คือ เมื่อ จิตเศร้าหมองแล้วทุกติเป็นอันต้องหวัง เมื่อจิตไม่เศร้าหมองแล้ว สุกติเป็นอัน หวังได้^{๒๙}

^{๒๖} ม.อ. ๑๔/๘๕๑/๒๘๖.

^{๒๗} อภ.น.ก. ๒๒/๓๓๔/๔๖.

^{๒๘} ส.ส. ๑๕/๕๐๓/๓๓๓.

^{๒๙} ม.ม. ๑๒/๕๒/๔๘.

...และจิตที่เศร้าหมองนั้น ได้แก่ จิตที่เกิดจากกรรม ๒ อย่าง ตามที่มีกล่าว
ในทุกนิบาต อังคุตตรนิกาย คือ กุศลกรรม และ อกุศลกรรม...^{๑๑}

ในส่วนนี้สามารถที่จะอธิบายได้ว่า กรรมนั้นให้ผลตามชนิดของกรรม คือ ถ้าเป็นกุศลกรรม
หรือกรรมฝ่ายที่ดี จะทำให้ไปเกิดในที่ดี คือ สுகตัพพ และถ้าเป็นอกุศลกรรม หรือกรรมฝ่ายที่ชั่ว จะทำ
ให้ไปเกิดในที่ไม่ดีคือ ทุกตัพพ และกรรมนั้นที่จำแนกตามคุณภาพได้ ๒ ประการ นั่นก็คือ

กุศลกรรม กรรมที่เป็นกุศล การกระทำที่ดี การกระทำทางกาย วาจา ใจ ที่เกิดจากคุณธรรม
เช่น เมตตา กรุณา จาคะ หิริ โอตตัมปะ เป็นต้น เกิดจากเจตนาดีมีผลสำเร็จเป็นประโยชน์ และสันติ
สุขแก่ตนและผู้อื่น กล่าวคือ มีเจตนาเป็นกุศล ไม่ประกอบไปด้วยความโลภ โกรธ หลง

อกุศลกรรม กรรมที่เป็นอกุศล การกระทำที่ไม่ดี การกระทำทางกาย วาจา ใจ ที่เกิดจาก
เจตนาชั่ว เกิดจากจิตที่ประกอบไปด้วยโลภ โกรธ หลง กระทำไปแล้วก่อให้เกิดทุกข์ เกิดโทษอื่น ๆ
อีกมากมายติดตามมาทั้งแก่ตนและแก่ผู้อื่น

และกรรมจึงเป็นกฎของธรรมชาติอย่างหนึ่งดังนี้

กรรมกับกฎธรรมชาติตามกฎธรรมชาตินั้น กิริยาทุกชนิด (Action) ย่อม
ก่อให้เกิดปฏิกิริยา (Reaction) ที่พอเหมาะพอดีกันเสมอ ปฏิกิริยาอาจจะเกิดขึ้น
ทันทีทันใดก็ได้ เหมือนคนขโมยของเขา ถ้ามีตำรวจ อยู่ใกล้เคียงเขาจะถูกตำรวจจับ
ในทันที แต่ถ้าไม่มีตำรวจอยู่บริเวณนั้น เขาอาจถูกจับภายหลัง ถ้าตำรวจจับเขาไม่ได้
เลยจนหมดอายุความ เขาก็พ้นโทษไปเป็นอโหสิกรรม^{๑๒}

ข้อความดังกล่าวข้างต้นนี้ ทำให้สามารถเข้าใจได้ว่า กรรม มีลักษณะที่เป็นกฎในทางธรรมชาติ
เช่นเดียวกับกับกฎของความ เป็นเรื่องเฉพาะที่ไม่สามารถทำแทนกันได้ และพุทธปรัชญาถือว่าเป็นเรื่อง ๑
ใน ๔ ของอิน ๓๒๕ ที่พระพุทธองค์ไม่ให้นักธรรมศาสตร์ศึกษา เพราะอาจจะทำให้เป็นคนบ้าได้

สัมปราชยิกัตถะ หรือ การดำเนินชีวิตเพื่อมุ่งแสวงหาประโยชน์ในอนาคตของพุทธปรัชญา
จึงเริ่มปลูกฝังที่ความเชื่อมั่นภายในอันเป็นนามธรรม เน้นในเรื่องเหตุและผลของความจริงที่มีอยู่ตาม
ธรรมชาติ คือ เหตุและผลของการกระทำที่จะเกิดขึ้นจากกาย วาจา และใจในอนาคต ด้วยการยก
คุณธรรมภายในให้สูงขึ้น มีศรัทธา สីล จาคะ และปัญญา การรู้จักเสียละ

^{๑๑} อัง.ติก. ๒๐/๔๔๕/๑๓๑.

^{๑๒} แสง จันทร์งาม, พุทธศาสนวิทยา, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บรรณาคาร, ๒๕๒๑),
หน้า ๑๕๔-๑๕๖.

เพื่อให้มนุษย์รู้จัก และยอมรับกฎกติกาของธรรมชาติที่มีอยู่ ที่เราเรียกว่า “ธรรมะ” เสียก่อน จึงจะสามารถพัฒนาคุณธรรมอื่น ๆ ให้งอกงามเจริญขึ้นมาได้

๓) ลักษณะการดำเนินชีวิตเพื่อประโยชน์สูงสุด(ปรมาตมะ)

หมายถึง ประโยชน์สูงสุด หรือ ประโยชน์ที่เป็นสาระแท้ของชีวิต ซึ่งเป็นจุดมุ่งหมายขั้นสุดท้ายที่ชีวิตควรจะต้องเข้าถึง พระพุทธองค์ทรงชี้ให้เห็นว่า ชาติ ชรา พยาธิ มรณะ เป็นทุกข์ และทุกข์นี้เป็นสิ่งที่เวียนว่ายไม่รู้จบที่สิ้นสุด ทำให้เกิดเบื่อหน่ายในทุกข์แล้วหาทางหนีจากทุกข์นั้น ระดับนี้พระองค์ทรงสอนปรมาตธรรม อันประกอบด้วยธรรมะต่าง ๆ เช่น กฎของไตรลักษณ์ ชั้น ๕ ปฏิจจนุปบาท อริยสัจ ๔ ซึ่งมีรายละเอียดที่จะได้นำมากล่าวถึงเฉพาะเพียงบางส่วนเท่าที่จำเป็นต่อการพิจารณา คือ

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ตถาคคทั้งหลายจะอุบัติขึ้นก็ตาม ไม่อุบัติขึ้นก็ตาม ชาติุนั้น (ธรรมชาติ) คือ ความตั้งอยู่ตามธรรมชาติ (ธรรมธติ) ความเป็นไปตามธรรม ชาติ (ธรรมนิยาม) ก็คงตั้งอยู่อย่างนั้น ตถาคคตรัสรู้เข้าถึงชาติุนั้นว่า สังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งหลายทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งหลายทั้งปวงเป็นอนัตตา...

อิมสมิ สติ อิทํ โหติ	เพราะสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี
อิมสุปปาธา อิทํ อุปฺปชฺชติ	เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น
อิมสสมิ อสติ อิทํ โหติ	เพราะสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี
อิมสฺส นิโรธา อิทํ นิรุชฺชติ	เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับ...
...สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตาคิ	ธรรมทั้งหลายทั้งปวงเป็นอนัตตา... ^{๓๓}

จากในพุทธพจน์ดังกล่าวข้างต้น จะพบว่าพุทธปรัชญา มี ๒ ส่วน คือ หลักคำสอนที่เกี่ยวกับความจริง (สังขาร) และหลักปฏิบัติ (จริยธรรม) และคำว่า “ธรรม” หรือ “ธรรมชาติ” สามารถที่จะรวมความหมายได้ถึง ๔ ประการ คือ

- ๑) หมายถึงสิ่งที่มีอยู่ในธรรมชาติ และอยู่เหนือธรรมชาติ
- ๒) กฎของธรรมชาติ หรือกฎของเหตุผล
- ๓) หมายถึงความดี ความถูกต้อง หรือความชอบธรรม
- ๔) หมายถึงคำสอนของพระพุทธเจ้าที่รวบรวมไว้ในพระไตรปิฎก

^{๓๓} สุนทร ณ รังษี, พุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎก, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๘๒.

ความหมายต่าง ๆ เหล่านี้ เรียกว่า มีความเป็น “ธรรมดา” หรือ ความเป็นปกติธรรมดาของธรรม, ความเป็นปกติธรรมดาของธรรมชาติ บอกให้รู้ว่า “ธรรม” หรือ “ธรรมชาติ” นั้น มีความเป็น “ธรรมดา” เช่นนั่นเอง

คำว่า “ธรรม” จึงมีความหมายที่กว้างขวางมาก และในพุทธปรัชญา ถือเอาสิ่งทั้งปวงในทั่วสากลจักรวาลนี้มีเพียง ๒ สิ่งเท่านั้น คือ

สังขตธรรม คือสิ่งที่มีอยู่ทั่วไปในสากลจักรวาล ได้แก่ สิ่งที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจการปรุงแต่งของเหตุปัจจัยที่มีอยู่ตามธรรมชาติ เช่น คน พืช สัตว์ แม่น้ำ ทะเล ภูเขา และอื่น ๆ คนและสัตว์เท่านั้นเป็นสังขตธรรมที่มีวิญญาณครอง ส่วนพืช และสิ่งที่ไม่มีชีวิตอื่น ๆ เป็นสังขตธรรมประเภทที่ไม่มีจิตวิญญาณครอง

อสังขตธรรม คือสิ่งที่ไม่ต้องอาศัยเหตุปัจจัยในการปรุงแต่ง มีอยู่อย่างเดียว คือ พระนิพพาน

ในทั่วสากลจักรวาลก็เป็นไปตามกฎของความเป็นจริง ๓ ประการ ซึ่งพระพุทธองค์ตรัสถึงเรื่องของกฎทั้ง ๓ ไว้ว่า

สังขารทั้งมีใจครองและไม่มีใจครอง ส่วนตกอยู่ในลักษณะที่เสมอเหมือนกันหมด ภายใต้กฎธรรมชาติที่เรียกว่า “ไตรลักษณ์” เพราะเหตุว่าเป็น “ธรรมธาตุ” คือ ธาตุแท้ของธรรมทั้งปวงย่อมเป็นเช่นนั้น เป็น “ธรรมฐิติ” คือ ตั้งอยู่ ดำรงอยู่ตามธรรมชาติอย่างนั้น “ธรรมนิยาม” คือ “เป็นกฎของธรรมชาติ”

ในปรมัตถะ ที่กล่าวถึงในพุทธปรัชญา จึงเป็นเรื่องของความจริงแท้และแน่นอน ที่ไม่อาจเปลี่ยนแปลงหรือแก้ไขได้ คือ เป็นเรื่องของกฎเกณฑ์ธรรมชาติที่คงความเป็นจริงอยู่อย่างนั้นตลอดไป และกฎของความเป็นจริงทั้งหลายต่าง ๆ นี้ สามารถที่จะสรุปเป็นประเด็นที่สำคัญ ๆ ได้ ดังนี้ คือ

(๑) ไตรลักษณ์ ๓ ประการ

ความจริงของธรรมชาติที่มีความเสมอเหมือนกันทั้งคนและสัตว์ทุกประการ ได้แก่

ก. อนิจจตา คือ ความไม่เที่ยง ความไม่คงที่ ความไม่ยั่งยืน ภาวะที่เกิดขึ้นแล้วเสื่อมและสลายไป และมีสิ่งที่คอยบีบคั้นไว้คือ “สันตติ” คือ การต่อเนื่องทำให้มนุษย์มองไม่เห็นความเปลี่ยนแปลง ลักษณะของอนิจจตา เพราะเกิดและเสื่อม, แปรปรวน ติดต่อกันอย่างรวดเร็ว

ข. ทุกขตา ความเป็นทุกข์คือ ภาวะที่ถูกบีบคั้นด้วยการเกิดขึ้นและสลายตัว ภาวะที่กดคั้น ผื่นและขัดแย้งอยู่ในตัว เพราะปัจจัยปรุงแต่งให้มีสภาพเป็นอย่างนั้นและมีสิ่งที่คอยบีบคั้นทุกข์ตาไว้คือ อริยาบทต่างๆ ที่ต้องเคลื่อนไหวไปมาตลอดเวลา เพราะทนได้ยาก, เพราะแย้งต่อสุข

ค. อนัตตตา ความเป็นอนัตตา ความไม่ใช่ตัวตน ความไม่มีตัวตนที่แท้จริงของ
 มันเอง สิ่งที่ยึดบังอนัตตาไว้คือ ฆนัตถัญญา ความสำคัญว่าเป็นก้อนหรือแห่ง จึงหมายว่าเป็นตัวเป็น
 ตน และมีลักษณะเป็นอนัตตตาเพราะ ไม่อยู่ในอำนาจ, เพราะเป็นข้าศึกแก่อัตตา, เพราะไม่มีเจ้าของ

(๒) ชั้นที่ ๕

องค์ประกอบของชีวิตที่แยกพิจารณาได้เป็น ๒ ส่วนใหญ่ๆ คือ

ก. ลักษณะของโครงสร้างภายใน คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ

ข. ลักษณะของโครงสร้างภายนอก คือ สิ่งมีชีวิตเข้าไปเกี่ยวข้องด้วย

ความหมายของชั้นที่ ๕ คือ ลักษณะกองทุกข์ ๕ กอง มี รูป เวทนา สัญญาสังขาร และ
 วิญญาณ ทั้ง ๕ อย่างนี้ ท่านเรียกว่าคือชีวิต แต่ความหมายของชีวิตในโลกของความเป็นจริงแล้วนั้น
 ทั้ง ๕ ส่วนนี้ก็ยังไม่สามารถที่จะทำให้ชีวิตตั้งอยู่ได้ ถ้าขาดสิ่งจำเป็นอื่น ๆ เช่น ปัจจัย ๔ ที่ใช้หล่อ
 เลี้ยงในการดำรงชีวิต และสภาพแวดล้อมอื่น ๆ อีกมากที่จะทำให้ชีวิตอยู่ได้ จึงเรียกรวมสิ่งต่าง ๆ
 เหล่านี้ว่าหมายถึงชีวิตด้วย

(๓) ปฏิจจสมุปบาท

ท่าน เสถียร พันธรั้งมี ได้ให้ความหมายของปฏิจจสมุปบาทเอาไว้ดังนี้ ว่า

“ปฏิจจสมุปบาท หมายถึง...การที่สิ่งทั้งหลายอาศัยกันจึงเกิดขึ้น” ขององค์ ๑๒ คือ สังขาร
 ทั้งหลาย มีเพราะปัจจัยคือ อวิชชา, วิญญาณ, สังขาร, นามรูป, สฬายตนะ, ผัสสะ, เวทนา, ตัณหา,
 อุปาทาน, ภพ, ชาติ, ขรามรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส และอุปายาส...”^{๓๔}

และทั้งหมดนี้สามารถอธิบายได้ว่า เป็นความสัมพันธ์ระหว่างธรรมที่อาศัยกันเกิดขึ้น เป็น
 ปัจจัยซึ่งกันและกัน ชาติ คือ กองทุกข์ทั้งหมดนี้จึงย่อมเกิดขึ้นตามมา ปฏิจจสมุปบาท เป็นเรื่องของ
 การเกิดและการดับ ไม่มีอะไรเกิดขึ้นลอยๆ เป็นการแสดงถึงกฎของธรรมชาติตามที่มีอยู่ คือวงจรการ
 เกิดและการตายของสิ่งที่มีชีวิต ไม่ได้เกี่ยวข้องกับการที่จะมีพระพุทธเจ้าเกิดขึ้นมาหรือไม่ เพราะความ
 จริงของธรรมชาตีก็นั้นมีอยู่ และจะเป็นอยู่เช่นนั้นตลอดไป

(๔) อริยสัจ ๔

อริยสัจ แปลว่า ความจริงอันประเสริฐ คือ สัจจะที่พระอริยะตรัสรู้ สัจจะของพระอริยะ
 สัจจะที่ทำให้เป็นอริยะ สัจจะอย่างอริยะ คือ จริงแท้แน่นอน

ความจริงอันประเสริฐดังกล่าวมี ๔ ประการ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค

^{๓๔} เสถียร พันธรั้งมี, ศาสนาเปรียบเทียบ, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุภาพใจ,
 ๒๕๔๖), หน้า ๓๒๕-๓๓๕.

ก. ทุภข์ ได้แก่ ความทุกข์หรือสภาพที่ทนได้ยาก มี ทุภข์ในสังขาร, ทุภข์ที่จรเข้ามา

ข. ทุภขสมุทัย คือ เหตุแห่งทุกข์ ได้แก่ กามตัณหา ภวตัณหา และวิภวตัณหา

ค. ทุภขนิโรธ คือ ความดับทุกข์ ได้แก่ ภาวะที่เข้าถึงเมื่อกำจัดอวิชชา สාරอกตัณหา
สิ้นแล้ว เรียกว่า “นิพพาน” การดับทุกข์ต้องดับที่ต้นตอ คือ ดับตัณหาได้ เรียกว่า “พระอริยบุคคล”

ง. ทุภขนิโรธคามินีปฏิปทา เรียกสั้นๆ ว่า “มรรค” แปลว่า ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับ
ทุกข์ ซึ่งในเรื่องนี้ มีกล่าวไว้เป็นแนวทางในการพิจารณาร่วมกันกับส่วนอื่น ๆ ของพุทธปรัชญา ที่ได้
กล่าวเอาไว้ดังนี้ คือ

ตถาคตได้ตรัสรู้แล้วซึ่งทางสายกลางที่ไม่ข้องแวะที่สุดสองอย่างนั้น อันเป็น
ทางที่สร้างจักขุ (การเห็น) สร้างญาณ (การรู้) เป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง
เพื่อความตรัสรู้เพื่อนิพพาน...ก็ทางสายกลางนั้นเป็นไหน? ทางนั้นคือ มรรค อันเป็น
อริยะ มีองค์ประกอบ ๘ ประการ ได้แก่

๑) ความเห็นชอบ ๒) คำริชชอบ ๓) เจรจาชอบ ๔) การงานชอบ ๕) เลี้ยงชีพชอบ
๖) พยายามชอบ ๗) ระลึกชอบ ๘) ตั้งจิตชอบ...

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้แหละคือ ปฏิปทาสายกลางนั้น ที่ตถาคตได้ตรัสรู้แล้ว
ด้วยปัญญาอันยิ่งแล้วทำดวงตาให้เกิด ย่อมเป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อความรู้อันยิ่ง
เพื่อความตรัสรู้เพื่อนิพพาน...อริยมรรค อันประกอบด้วยองค์ ๘ ประการนี้แหละ คือ
สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ...สัมมาสมาธิเป็นปฏิปทาให้ถึงความดับกรรม^{๓๕}

จากข้อความนี้ จะพบว่า การจะหยุดการให้ผลของกรรมได้ก็คือ จะต้องหนีกรรมที่เป็นทั้งกุศล
และอกุศลได้แล้วเท่านั้น คือต้องเดินทางสายกลาง อันได้แก่ อริยมรรคที่มีองค์ ๘ คือ ความเห็นชอบ
คำริชชอบ วาจาชอบ กระทำชอบ เลี้ยงชีพชอบ เพียรพยายามชอบ สติชอบ และตั้งใจชอบ การเวียน
ว้ายตายเกิดจึงจะหยุดลงได้ นั่นแสดงว่าอริยมรรคที่มีองค์ ๘ ประการ จึงเป็นเรื่องที่มีรวมทั้งหมดอยู่
ในพุทธปรัชญาด้วยเช่นเดียวกันกับเรื่อง ไตรสิกขา

เพราะฉะนั้นทั้งอริยมรรคที่มีองค์ ๘ ประการ และไตรสิกขา ๓ ประการ จึงเป็นเรื่องที่รวมอยู่
ในเรื่องเดียวกันดังนี้ คือ

- อธิศีลสิกขา คือ อบรมความประพฤติทางกายทางวาจา
- อธิจิตตสิกขา คือ การฝึกอบรมทางจิตหรือกระบวนการทางสมาธิ
- อธิปัญญาสิกขา คือ การฝึกอบรมปัญญาขั้นสูง

^{๓๕} อ.อุฏฐก. ๒๒/๓๓๔/๓๖๘.

ไตรสิกขา เมื่อนำมาแสดงเป็นคำสอนในรูปปฏิบัติ คือ โอวาทปาฏิโมกข์ ได้แก่

- สัพพปาปสฺส อภินิหาร การละชั่วทั้งปวง (ศีล)
- กุสลสุตฺตสมปทา การบำเพ็ญความดีให้เพียงพร้อม (สมาธิ)
- สจฺจิตฺตปริโยทปนํ การทำจิตของตนให้ผ่องใส (ปัญญา)

ไตรสิกขาเมื่อนำมากล่าวในเรื่องของมรรคที่มีองค์ ๘ ประการ แล้ว ได้แก่

- ศีล คือ วาจาชอบ, กระทำชอบ, และเลี้ยงชีพชอบ
- สมาธิ คือ ความเพียรพยายามชอบ, ระลึกรู้ใจชอบ, และตั้งใจชอบ
- ปัญญา คือ ความเห็นชอบ, ความดำริชอบ

จากที่กล่าวมาแล้วทั้งหมดนี้ จะพบว่า การครองเรือน หรือการดำเนินชีวิต มีความสัมพันธ์แบบต่อเนื่องและเกี่ยวข้องกับหลักคำสอนของพุทธปรัชญาหลายส่วนดังกล่าวมาแล้ว หรือ กล่าวโดยสรุปว่า ในการดำเนินชีวิตขั้นปรมาตมะนั้น คือการดำเนินชีวิตเพื่อการเข้าถึงธรรมชาติ คือ นิพพานนั่นเอง

และการครองเรือนหรือการดำเนินชีวิตของมนุษย์ในโลกนี้ แม้ว่าจะมีหลากหลาย ซึ่งเป็นไปตามวัฒนธรรมในประเทศที่ตนได้อยู่อาศัย และพื้นฐานทางความรู้และความเชื่อทางศาสนาที่ตนเองนับถืออยู่ก็ตาม แต่เมื่อก้าวถึงชีวิตในการดำเนินไปของทุก ๆ ชีวิตแล้ว ย่อมมีพื้นฐานในความปรารถนาที่ไม่แตกต่างกัน นั่นคือ ปรารถนาสุข และไม่ต้องการทุกข์ ดังนั้นวิถีการดำเนินชีวิตของมนุษย์เราทุก ๆ คนในโลกนี้ จึงมีอยู่ ๒ ประเภทใหญ่ ๆ คือ ชั้นพื้นฐานธรรมดา กับชั้นสูงสุด และในแนวทางของพุทธปรัชญาสามารถแบ่งการดำเนินชีวิตของบุคคลออกเป็น ๒ ประเภทใหญ่ ๆ คือ การดำเนินชีวิตในขั้นธรรมดา อันได้แก่ ผู้ครองเรือนหรือฆราวาส และผู้ดำเนินชีวิตในขั้นสูงคือนักบวช หรือ บรรพชิตผู้สืบทอดศาสนา พระมหาภิกษุ สุภาสิต(สุขวรรณดี) ได้กล่าวถึงการดำเนินชีวิตตามทัศนะของพุทธปรัชญาเถรวาท ซึ่งกล่าวเอาไว้ โดยความสรุปได้ว่า

อุดมคติของพุทธศาสนิกเมื่อแยกกล่าวตามสถานภาพของศาสนิกสามารถจัดได้เป็น ๒ ระดับ คือ เป้าหมายขั้นธรรมดาสามัญที่เป็นอุดมคติขั้นโลกียภาพ...ยังปรารถนาความสุขอันเกิดจากอามิสต่าง ๆ คือฆราวาสผู้ครองเรือนกับเป้าหมายขั้นสูงสุด เป็นอุดมคติขั้นโลกุตรภาพ...ต้องการหลุดพ้นจากวัฏฏทุกข์ คือ บรรพชิต^{๓๖}

^{๓๖} พระมหาภิกษุ สุภาสิต (สุขวรรณดี), "ชีวิตในอุดมคติตามพระคัมภีร์ของพุทธปรัชญาเถรวาท", วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย), ๒๕๔๒, หน้า ๔๐-๔๑.

จากแนวทางของการดำเนินชีวิตของพุทธปรัชญา ตามที่ได้มีผู้ให้ไว้แล้วนั้น จึงสามารถที่จะจัดแบ่งบุคคลผู้ดำเนินชีวิตออกเป็น ๒ ประเภทใหญ่ ๆ ได้ คือ

๑) การดำเนินชีวิตของผู้ครองเรือน

การดำเนินชีวิตของผู้ครองเรือน ของคฤหัสถ์ หรือ ของฆราวาสนั้น มีความหมายอย่างเดียวกันคือ ผู้ที่ยังต้องการข้องเกี่ยวอยู่ในโลก ยังต้องการแสวงหาความสุขที่เป็นของชาวโลก คือ ชื่อเสียงเงินทอง ลาภ ยศ และสรรเสริญอยู่

ในเมื่อความจริงของโลกก็ยังมีบุคคลเช่นนี้อยู่ เพราะเป็นธรรมชาติของโลกมนุษย์ ซึ่งมนุษย์ส่วนใหญ่เมื่อเกิดมาแล้วผู้โลกนี้ ต่างก็มีความต้องการที่จะมีสิ่งเหล่านี้ คือ ปรรณาคความ สุข ความรื่นรมย์ยินดีใน รูป รส กลิ่น เสียง โภกฐิพพะ และธรรมารมณั อันเป็นที่พึงปรารถนา เมื่อความจริงของโลกอีกด้านหนึ่งยังเป็นเช่นนี้ พุทธปรัชญา ก็มีหลักปฏิบัติที่ควร และเหมาะสมแก่บุคคลประเภทนี้ เพื่อดำเนินชีวิตได้อย่างปกติสุข เพราะว่าความจริงของโลกอีกมุมหนึ่งยังเป็นเช่นนั้นอยู่จริง

การปรารถนาในสิ่งที่เรียกว่า ความสุขชาวโลก หรือผู้ที่ครองเรือนนั้น ไม่ได้สมหวังแก่ทุกคนเพียงแค่นี้หรือปรารถนาเอา แต่ต้องดิ้นรนแสวงหา จึงจะสามารถมีตามที่ตนเองปรารถนาได้ แม้คืนแล้วก็ยังไม่อาจที่จะสมหวังตั้งใจได้ในทุกรายไป ดังนั้นมุมกลับของความจริงที่กล่าวถึงนั้นก็คือ ความสมหวัง กับความผิดหวัง หรือ ความสุข กับความทุกข์ นั่นเอง

วสิน อินทสระ ได้แบ่งการพิจารณาในเรื่องของหลักการดำเนินชีวิตทั้งหมดที่มีอยู่ ตามสภาพของสังคมที่สามารถเห็นได้ชัดเจนเช่นในปัจจุบันไว้ ดังนี้ คือ

การดำเนินชีวิตตามหลักของพุทธปรัชญา สามารถที่จะแยกพิจารณาองได้ เป็น ๒ ระดับตามหลักของคำสอนที่เกี่ยวกับการดำเนินชีวิต คือ

๑. การดำเนินชีวิตในระดับครอบครัว ได้แก่ ความสัมพันธ์ในระดับที่บุคคลมีต่อกันภายในครอบครัว เช่น บิดา มารดา สามี ภรรยาและบุตร

๒. การดำเนินชีวิตเพื่อความสัมพันธ์ในสังคม ได้แก่ ความสัมพันธ์ของบุคคลที่มีต่อสังคมของบุคคลภายนอก อันได้แก่ บุคคลในสถานที่ทำงาน เพื่อนฝูง และผู้บังคับบัญชา ^{๓๑}

พุทธปรัชญาจึงกล่าวถึงระดับของบุคคลทั้ง ๒ ประเภท ดังกล่าวแล้วข้างต้น เพื่อแยกกลุ่มสำหรับปฏิบัติคน เพื่อให้เหมาะสมกับการปฏิบัติตนตามประเภทนั้น ๆ ซึ่งในส่วนนี้จะกล่าวถึงประเภทของผู้ดำเนินชีวิตของผู้ที่ครองเรือนดังนี้ คือ

^{๓๑} วสิน อินทสระ, ธรรมและชีวิต, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : กมลการพิมพ์, ๒๕๒๗), หน้า ๑-๔๒.

(๑) การดำเนินชีวิตในระดับครอบครัว ได้แก่ การดำเนินชีวิตของผู้ครองเรือนที่จะต้องปฏิบัติตนต่อสมาชิกในสถานะต่าง ๆ ที่ตนเป็นอยู่ เช่น ในฐานะบิดา มารดา สามี ภรรยา หรือ บุตรธิดา เป็นต้น บุคคลต่าง ๆ เหล่านี้ต้องมีวิธีการดำเนินชีวิตที่มีสัมพันธ์ภาพที่ดีต่อกัน ชีวิตในส่วน ของครอบครัวจึงจะมีความสุขและความเจริญได้ คือ มีการรักษาธรรมสำหรับภรรยาธรรม หรือ ธรรมของผู้ที่ครองเรือนเสียก่อนเป็นอันดับแรก ซึ่งได้แก่ ความซื่อสัตย์จริงใจ การรู้จักข่มใจตนเอง และต่อความชั่วต่าง ๆ มีความอดทน และมีการเสียสละ

สิ่งเหล่านี้จะเป็นพื้นฐานของผู้ครองเรือนที่ดี และจะเกื้อหนุนธรรมอื่น ๆ ให้เจริญออกมา ติดตามมาได้ เช่น การเป็นบิดา มารดา สามี ภรรยา หรือเป็นบุตรเป็นธิดาที่ดี ก็รู้จักบุญคุณบิดาและ มารดา และตอบแทนท่าน รู้จักเป็นคนขยันหมั่นเพียรในการแสวงหาทรัพย์โดยซื่อสัตย์และสุจริต และสร้างฐานะที่ดีเป็นปรักแผ่นแก้วศัสทุก มีศรัทธา มีศีล มีจาคะ มีปัญญา ฯลฯ

(๒) การดำเนินชีวิต เพื่อความสัมพันธ์ในสังคม ได้แก่ การดำเนินชีวิตที่ต้อง เกี่ยวข้องกับบุคคลภายนอก ในสถานะต่าง ๆ เช่น เป็นนักปกครอง เป็นผู้บริหารงาน เป็นมิตรกัน หรือเป็นเพื่อนร่วมงานกัน การดำเนินชีวิตของผู้ครองเรือนในส่วนนี้ จึงต้องเป็นผู้รู้จักประมาณตนเอง ในการแสดงออก ประมาณในการใช้วาจา เพื่อให้เหมาะสมแก่บุคคลในสถานะต่าง ๆ และรู้จักการ เลือกรับมิตรที่ดี รู้จักหลีกเลี่ยงอบายมุข และหลีกเลี่ยงการคบคนพาล คนชั่วทั้งหลาย ซึ่งถือว่าเป็น อันตรายมากสำหรับการดำเนินชีวิตของผู้ครองเรือน หรือ การดำเนินชีวิตที่เป็นทางเดินไปสู่ อกุศลกรรม คือ มีการปฏิบัติในทางกาย วาจา และใจ ที่เป็นการสร้างกรรมกิเลสในทางโจทก์ เช่น การตัดรอนชีวิตสัตว์ให้ล่วงไป การลักขโมย ประพฤติผิดในกาม พุคเท็จ พุคคำหยาบ พุคเพื่อเจ้า พุคต่อเสียด ต่าง ๆ หรือการประพฤติตนเป็นมิตรที่ไม่ดีต่อผู้อื่น คือ คิดเอาแต่ได้ฝ่ายเดียว ขอมเสีย น้อยโดยหวังจะเอาให้มาก ตัวมีภัยจึงมาช่วยทำกิจของเพื่อน หรือการคบเพื่อนเพราะเห็นแก่ ผลประโยชน์อย่างใดอย่างหนึ่งจึงขอมคบค้าสมาคมด้วย

นอกจากนี้แล้วยังจะต้องทำตนให้เป็นคนเที่ยงตรงไม่มีอคติลำเอียง คือ ลำเอียงเพราะชอบ บ้าง ลำเอียงเพราะชังบ้าง ลำเอียงเพราะหลงบ้าง ลำเอียงเพราะกลัวบ้าง สิ่งเหล่านี้จะเป็นเครื่องบั่น ทอนความเจริญและบั่นทอนสติปัญญาของตนเองได้ และที่สำคัญยิ่งสิ่งหนึ่งที่ควรละเว้นหรือหลีกเลี่ยง อีกประการก็คือ บรรดาพวกอบายมุขต่าง ๆ เช่น การประพฤติตนเป็นนักเลงผู้หญิง เป็นนักเลงสุรา ก่อการทะเลาะวิวาท ชอบเที่ยวดูการละเล่น เป็นนักเลงการพนัน คบคนชั่วเป็นมิตรสหาย เกียจคร้าน ในการทำงาน ฯลฯ

การดำเนินชีวิตของผู้ครองเรือนในส่วนนี้ ยังต้องเกี่ยวข้องกับ ระบบเศรษฐกิจของคน คือ ต้องรู้จัก หรือเชี่ยวชาญในเศรษฐกิจที่ดูแลอยู่นั้นให้ดี เพราะว่าต้องเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับบุคคลภายนอก

อีกหลายฝ่าย จึงต้องทำตนให้เป็นที่น่าเชื่อถือ นำไว้วางใจ ไม่มีัวเมาหมกมุ่นบริโภคโภคะเหล่านั้น จึงจะสามารถทำตนให้เป็นอิสระหลุดพ้นเป็นนายเหนือโรคทรัพย์ต่าง ๆ ทั้งหลายเหล่านั้นได้

๒) การดำเนินชีวิตของนักบวชในศาสนา

การดำเนินชีวิตอีกประเภทหนึ่ง คือ นักบวชในพุทธศาสนา ได้แก่ พระภิกษุสงฆ์ และสามเณร ผู้มุ่งหวังความหลุดพ้น มีวิธีการดำเนินชีวิต และประพฤติกปฏิบัติต่อตนเองและผู้อื่น ตามที่ได้มีผู้กล่าวไว้ คือ พระธรรมปิฎก(ป.อ. ปยุตฺโต) ซึ่งท่านได้กล่าวเอาไว้ว่าดังนี้

การดำเนินชีวิตของพระสงฆ์มีแบบและวิธีการปฏิบัติต่าง ๆ คือ การดำเนินชีวิต เพื่อความดีงามในฐานะที่เป็นภิกษุ ในฐานะสมาชิกแห่งสงฆ์และในฐานะเป็นผู้สั่งสอน โดยต้องอาศัยหลักของปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ เป็นเครื่องดำเนินชีวิตตามธรรมนั้น ๆ จึงจะอำนวยผลให้ได้^{๑๘}

จากคำที่กล่าวข้างต้นเป็นการแสดงให้เห็นว่า การดำเนินชีวิตของพระภิกษุสงฆ์ หรือชีวิตของนักบวชที่อยู่ในศาสนานั้น มีวิธีการที่เป็นรูปแบบเฉพาะที่ใช้ในการดำเนินชีวิต คือ การปฏิบัติตนเองให้ดีงามในฐานะที่เป็นพระภิกษุ การปฏิบัติตนในฐานะที่เป็นสมาชิกของหมู่คณะสงฆ์ด้วยกัน และการปฏิบัติตนในฐานะที่เป็นผู้สั่งสอนศาสนธรรมต่าง ๆ โดยมีหลักการปฏิบัติเพื่อการเข้าถึงธรรมตามอุดมคติ คือ หลักการปฏิบัติที่เรียกว่า ปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ คือ

(๑) การดำเนินชีวิตเพื่อความดีงามในฐานะเป็นภิกษุ ได้แก่ การดำเนินชีวิตของผู้ประพฤติพรหมจรรย์ มีจุดหมายของชีวิตที่สูงกว่าการดำเนินชีวิตของผู้ครองเรือน ซึ่งโดยความหมายของคำว่า “พรหมจรรย์” นี้ มีความหมายว่า “การประพฤติสิ่งที่ดีงามอันประเสริฐ” ฉะนั้นการดำเนินชีวิตของบุคคลประเภทนี้ จึงเป็นการดำเนินชีวิตที่มีจุดมุ่งหมายอยู่นอกเหนือจากความสุขในโลก หรือความสุขในทางโลกียภาพ และจุดมุ่งหมายของนักบวชในพุทธศาสนานั้นคือ มุ่งหวังความหลุดพ้นจากทุกข์ คือการเวียนว่ายตายเกิด หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “พระนิพพาน” และการที่จะเข้าสู่กระแสแห่งนิพพานได้นั้น จะต้องมีวิธีการเข้าถึง โดยเรียกหนทางการเข้าถึงนี้ว่า ทางสายกลางหรือมัชฌิมปฏิปทา

ตามหลักของพุทธปรัชญานั้น เมื่อเข้าสู่การเป็นนักบวช ที่เรียกว่า “บรรพชิต” “พระภิกษุ” หรือ “พระภิกษุสงฆ์” ในศาสนาแล้ว ก็ยังถือว่าอยู่ในระหว่างการปฏิบัติตนอยู่ เมื่อยังไม่เกิดรู้แจ้งเห็นจริงในธรรมใด ๆ ได้ ก็ยังเรียกว่า เป็นสมมุติสงฆ์อยู่ ยังไม่เข้าสู่ความเป็นพระสงฆ์จริง ๆ ซึ่งการถือเอาพระสงฆ์ผู้เดินเข้าสู่กระแสแห่งนิพพาน หรือผู้ที่อยู่ใกล้จนสามารถล่วงรู้ได้แน่ชัดแล้วเท่านั้น

^{๑๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๘, อ่างแก้ว, หน้า ๒๑.

จึงจะเรียกว่า “พระอริยสงฆ์” ซึ่งมีอยู่ด้วยกัน ๘ จำพวก คือ พระโศคาบันปัตติมรรค พระโศคาบันปัตติผล, พระสททาคามิมรรค พระสททาคามีผล, พระอนาคามิมรรค พระอนาคามีผล และพระอรหันตมรรค พระอรหันตผล

การดำเนินชีวิตเพื่อความดีงามในฐานะเป็นภิกษุ นั่นคือ การศึกษาเล่าเรียนเพื่อเป็นแนวทางในการที่จะนำไปปฏิบัติที่ทำให้แจ้งโลก คือ วิปัสสนากรรมฐาน และนอกจากนั้นยังหมายถึงการบริหารดูแลปัจจัย ๔ คือ จีวร, บิณฑบาต, เสนาสนะ, คิลานปัจจัย หรือ เกดซ์ และยังต้องมีการเข้าร่วมในพระปาฏิโมกข์ เข้าร่วมในอินทรีย์ มีความบริสุทธิ์ในการเลี้ยงชีวิต บริโภคปัจจัยที่มีด้วยการพิจารณาไม่มัวเมาประมาณด้วยคตหา ไม่มีความเห็นคลาดเคลื่อน ไม่ประกอบมิจฉาชีพ หรือกล่าวโดยรวบรัดแล้วก็คือ ระวังเข้าร่วมในอากัปกริยาของการเป็นนักบวชในศาสนานั้นเอง

(๒) การดำเนินชีวิตเพื่อความดีงามในฐานะเป็นสมาชิกแห่งสงฆ์ ได้แก่ การดำเนินชีวิตของนักบวชในศาสนาถึงพร้อมด้วยมารยาทและวัตร เป็นพหุสุตตรงความรู้ เป็นผู้ประพฤติขัดเกลา มีวาจางาม รู้จักเจรจา มีปัญญาเฉลียวฉลาด มีศีลที่มั่นคง นั้นหมายถึงการที่รู้จักการปฏิบัติตามธรรมและวินัย โดยมีวัตถุประสงค์ เพื่อการปฏิบัติตนต่อหมู่คณะที่เป็นภิกษุสงฆ์ด้วยกัน ด้วยความสมัครสมานสามัคคี เนื่องจากว่า เป็นการอยู่ร่วมกันของบุคคลหลากหลายความคิดเห็นนั่นเอง

(๓) การดำเนินชีวิตเพื่อความดีงามความสำเร็จในฐานะเป็นผู้สั่งสอน ได้แก่ การดำเนินชีวิตของนักบวชในศาสนา คือ เทศนามีบุคคลเป็นที่ตั้ง เทศนามีธรรมเป็นที่ตั้ง แดกฉานในอรรถ แดกฉานในธรรม แดกฉานในนิรุกติ แดกฉานในปฏิภาณ ซึ่ง โดยสรุปแล้ว การปฏิบัติตนของนักบวชในหัวข้อนี้ ก็คือการเป็นผู้มีความสามารถในการอธิบายธรรมต่าง ๆ ได้ในฐานะที่เป็นผู้รักษาหรือผู้สืบทอดพระศาสนานั้นเอง

เมื่อก้าวโดยสรุปแล้ว การดำเนินชีวิตของผู้ที่เป็นนักบวชในศาสนานั้น สามารถกล่าวโดยสรุปได้ว่า เป็นการดำเนินชีวิตเพื่อแสวงหาความหลุดพ้น จึงมีวิธีการดำเนินชีวิตเพื่อให้เกิดความดีงามในฐานะเป็นนักบวชในศาสนา ดังนี้ คือ ด้านปริยัติ ด้านปฏิบัติ และด้านปฏิเวธ ซึ่งกระบวนการเรียนรู้ทั้ง ๓ ประการนี้ จะเป็นหนทางในวิธีการฝึกตน เพื่อให้ก้าวเข้าไปสู่ความเป็นพระอริยบุคคลหรือเป็นบัณฑิตในโอกาสต่อ ๆ ไปได้ คือ

ก. ด้านพระปริยัติ ได้แก่ ด้านการศึกษาหาความรู้ในทางทฤษฎี ตามหลักธรรมคำสั่งสอนที่มีอยู่จากครูอาจารย์ สำนักวิปัสสนากัมมัฏฐานในด้านการปฏิบัติโดยตรง สำนักเรียนปริยัติในด้านที่เกี่ยวกับหลักคำสอนต่าง ๆ หรือศึกษาจากผู้รู้ที่น่าเชื่อถือ ได้ตามกาลสมัย หรือศึกษาจากคัมภีร์ทางพุทธศาสนาที่เรียกว่า “พระไตรปิฎก”

ในแนวทางของพระปริยัตินี้ อาจมีความหมายที่คาบเกี่ยวถึงการปฏิบัติตนในขณะที่อาศัยอยู่
ยังสำนักของครูอาจารย์ หรือ พระอุปัชฌาย์ตามหลักธรรมวินัย เพื่อให้รู้ในสิ่งที่ควรรู้อย่างแจ่มแจ้ง
ชัดเจน แม้การศึกษาเล่าเรียนนี้ ก็ต้องผ่านขั้นตอนต่าง ๆ ดังต่อไปนี้ คือ

การเรียนรู้ด้วยสัญญา

๑. การฟัง หมายถึง การรับเอา หรือรับรู้ข้อเท็จจริงต่าง ๆ จากแหล่งความรู้ในสมัยปัจจุบัน
ต้องรวมถึงการอ่านหนังสือ และการใช้สื่อต่าง ๆ ในการที่จะเข้าถึงความรู้ ในสมัยพุทธกาล การใช้
หนังสือยังไม่เจริญแพร่หลาย คนเรียนรู้โดยวิธีการ “ฟัง” เป็นพื้นฐาน ท่านจึงเรียกว่า “สุตะ” แทน
การรับเอาความรู้ คนที่มีความรู้มากท่านก็ใช้คำว่า “พหูสุต” แปลว่า ผู้ที่ได้ยินได้ฟังมามาก

๒. ทรงจำไว้ได้ หมายความว่า เมื่อได้ยินได้ฟังมาแล้วต้องพยายามที่จะจดจำให้ได้

๓. เมื่อจำได้แล้ว ต้องท่องจำด้วยปาก จนสามารถท่องจำด้วยปากเปล่าได้ จนถึงเมื่อ
ประมาณ ๕๐๐ ปี หลังพุทธปรินิพพานแล้ว จึงได้มีการถ่ายทอดจารึกเป็นตัวอักษรลงในใบลาน

การเรียนรู้ด้วยทฤษฎี

๑. การเพ่งด้วยใจ หมายถึง การพิจารณาใคร่ครวญความรู้ ที่จำไว้ได้นั้นอีกครั้งหนึ่ง

๒. แทะตลอดด้วยทฤษฎี หมายถึง การเรียนรู้เห็นความจริง ของความรู้ที่จดจำได้นั้น อย่าง
แจ่มแจ้ง ชัดเจน กว้างขวางยิ่งขึ้น

ข. ด้านปฏิบัติ หมายถึง การนำเอาสิ่งที่จดจำไว้ได้แล้ว เข้าใจแจ่มแจ้งแล้วนั้น
มาประยุกต์กับกาย วาจา ใจของคน เช่น เมื่อเรียนรู้ศีล ๕ แล้ว ก็ปฏิบัติตามศีล ๕ นั้นจริงๆ เมื่อ
เรียนรู้เรื่องพรหมวิหาร ๔ แล้ว ก็สร้างพรหมวิหาร ๔ ให้เกิดขึ้นในคนจนได้

ค. ด้านปฏิเวธ หมายถึง การเรียนรู้แจ้งแทงตลอดด้วยอำนาจญาณอันเป็นผลของ
การปฏิบัติ หมายถึง ผลอันเกิดจากการปฏิบัติ เช่น เว้นจากการฆ่าสัตว์ ทำให้จิตใจสงบ ไม่มีเวรภัย
และสิ่งต่าง ๆ ทั้ง ๓ ประการนี้ สงเคราะห์ลงในประเภทของการศึกษาได้ ๓ ทาง คือ สิล สมาธิ
และปัญญา

จากการศึกษาประเภทของการดำเนินชีวิต หรือการครองเรือนตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท
พบว่า การดำเนินชีวิตทั้ง ๒ ประเภทนั้น ถือได้ว่าเป็นสิ่งที่สำคัญของพุทธปรัชญา คือ ถ้าเป็นผู้ครอง
เรือน ก็จะเป็นคนดีมีความสามารถ ประกอบชีวิตอยู่ในกรอบของศีลธรรมอันดีงาม ไม่เป็นโทษต่อ
บุคคลในสังคม เพราะรู้จักและสามารถแยกแยะดีชั่วออกจากกันได้ในระดับหนึ่ง และอาจพัฒนาให้ดี
ยิ่งขึ้นได้ในภายหลังเป็นเป้าอรอง ส่วนการดำเนินชีวิตของนักบวชนั้น เป็นไปเพื่อสลัดทุกข์โดยสิ้นเชิง
อันเป็นเป้าหมายขั้นสูงสุด หรือเป้าหมายของพุทธปรัชญา มีข้อปฏิบัติที่เป็นแบบเฉพาะ คือ การฝึกฝน
พัฒนาร่วมกันระหว่างกายและจิต จนสามารถพัฒนาให้เกิดปัญญาและบรรลุนิพพานถึงขั้นสูงสุดได้

๓.๒.๓ สถาบันครอบครัว

การครองเรือนที่ใช้กันในความหมายทั่ว ๆ ไปในทางสังคม ก็คือ การมีครอบครัว ซึ่งจัดเป็นสถาบัน (institution) หนึ่งของสังคม (เป็นที่รวมของความสัมพันธ์ทางสังคมซึ่งคนส่วนใหญ่ยอมรับและปฏิบัติกันในสังคม) ครอบครัวจึงเป็นสถาบันที่มีความผูกพันกันอย่างแน่นแฟ้นในทางสายโลหิตระหว่างสมาชิกเป็นสถาบันแรกของวิวัฒนาการของมนุษย์ เป็นสถาบันเดียวที่ให้กำเนิดและทำหน้าที่วางรากฐานอันสำคัญให้แก่สถาบันอื่น ๆ ไม่มีสถาบันใด ๆ ในสังคมที่จะทำหน้าที่ได้ดีแทนสถาบันครอบครัวใด ครอบครัวจึงได้ปฏิบัติหน้าที่อันสำคัญหลายอย่างเพื่อสังคมเป็นต้นว่า

เป็นผู้กำหนดบุคลิกลักษณะเฉพาะให้กับสมาชิกในครอบครัว สร้างความรู้สึกให้มีความรัก ความผูกพันกันในระหว่างสมาชิก ถ่ายทอดความรู้ในเรื่องขนบธรรมเนียมประเพณีการนับถือศาสนา ความมีค่านิยมที่เหมาะสม ความรู้สึกรับผิดชอบ รู้จักทำการงานอันเป็นพื้นฐานอาชีพ และสิ่งสำคัญอื่นอีกหลายอย่างนักมนุษยวิทยาและนักสังคมวิทยา ได้ให้ความหมายของ “ครอบครัว” ไว้ต่าง ๆ กันดังนี้

เบอร์เจส และลอก ได้ให้ความหมายของครอบครัวว่าจะต้องมีลักษณะสำคัญ ๔ ประการ คือ

๑. ครอบครัวประกอบด้วยบุคคลที่มาร่วมกัน โดยการสมรส หรือความผูกพันทางสายเลือด หรือการมีบุตรบุญธรรม การแต่งงานแสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างสามีภรรยา เป็นความสัมพันธ์ต่อเนื่องทางสายเลือด หรือทางชีววิทยา ทำให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่าง พ่อ แม่ และลูก ส่วนบุตรบุญธรรมนั้นมิได้เกิดจากความสัมพันธ์ทางชีววิทยา หากเกิดจากความสัมพันธ์ตามกฎหมายหรือกฎเกณฑ์ที่สังคมกำหนดขึ้น

๒. สมาชิกของครอบครัวเหล่านี้อยู่รวมกันภายในครัวเรือนเดียวกัน หรือในบางครั้งก็แยกกันไปอยู่ต่างหาก สมัยโบราณครอบครัวหนึ่งจะมีสมาชิก ๓-๕ ชั่วอายุคน ปัจจุบันขนาดของครอบครัวเล็กลงมาก จะประกอบด้วยสมาชิกคือ สามี ภรรยา และบุตรสัก ๑-๓ คน หรือบางครอบครัวไม่มีบุตรเลยขนาดของครอบครัวในสังคมปัจจุบันจะเล็กหรือใหญ่ขึ้นอยู่กับนโยบายการวางแผนครอบครัวของสังคมนั้น ๆ เช่น สังคมไทยมีนโยบายให้มีบุตร ๒-๓ คน สิงคโปร์ ๒ คน และสาธารณรัฐประชาชนจีน ๑ คน ฯลฯ

๓. ครอบครัวเป็นหน่วยของการติดต่อโต้ตอบระหว่างบุคคล เช่น พ่อ แม่ ลูก พี่ น้อง ญาติ โดยสังคมกำหนดหน้าที่ บทบาทของสมาชิกแต่ละครอบครัวไว้ ซึ่งขึ้นอยู่กับประเพณีวัฒนธรรม ของสังคมนั้น ๆ ซึ่งหมายความว่า ไม่ใช่เพียงแค่ต่างคนต่างอยู่ ต่างคนต่างทำ^{๑๕}

^{๑๕} จีวรรณ วรณประเสริฐ, สังคมไทย, (กรุงเทพมหานคร : แพร์พิทยา, ๒๕๒๒), หน้า ๕๕-๖๐.

แต่ต่างคนจะต้องมีปฏิกิริยาโต้ตอบสัมพันธ์ เป็นต้นว่า การเอาใจใส่ต่อกัน รักกันจิตใจผูกพันกันเห็นอกเห็นใจซึ่งกันและกัน อมรมสั่งสอนกัน

๔. ครอบครัวถ่ายทอดค่านิยมวัฒนธรรม สมาชิกในครอบครัวจะถ่ายทอดและรักษารูปแบบของการประพฤติปฏิบัติต่อกันระหว่าง พ่อ แม่ ลูก และญาติพี่น้อง ครอบครัวเป็นสถาบันที่สำคัญยิ่งในการสร้างคนให้เป็นมนุษย์ที่ประกอบด้วยวัฒนธรรมประจำชาตินั้น ๆ มรดกของสังคมจะอยู่รอดได้ก็ต่ออาศัยพลังจากพ่อแม่ช่วยอบรมสั่งสอนลูก โดยถ่ายทอดวัฒนธรรมทางด้านจิตใจและวัตถุให้แก่สมาชิกในครอบครัว

ครอบครัวจึงเป็นสถาบันมูลฐานและสถาบันอันแรกในประวัติศาสตร์ของวิวัฒนาการของมนุษยชาติ กลุ่มชนที่ประกอบเป็นสมาชิกของครอบครัวนั้นมีลักษณะเป็นกลุ่มปฐมภูมิ (primary group) ซึ่งแต่ละคนมีความสัมพันธ์กับบุคคลอื่นอย่างแน่นแฟ้น เกี่ยวโยงซึ่งกันและกันประคองสายใยแมงมุม ครอบครัวจะต้องประกอบด้วยบุคคลต่างเพศตั้งแต่ ๒ คนขึ้นไป มีความสัมพันธ์ทางเพศซึ่งกันและกัน และมีข้อผูกพันที่จะให้ความสัมพันธ์พิเศษทางเพศที่มีติดกันนั้นเป็น ไปด้วยความแน่นอนและมีระยะเวลายาวนานที่จะทำให้เกิดมีบุตรธิดาด้วยกันได้ นอกจากนี้จะต้องมีข้อตกลงทางเศรษฐกิจและสังคมที่พอจะเลี้ยงดูบุตรและธิดาให้มีโอกาสเติบโตขึ้นมาได้

สรุปแล้วการครองเรือนหรือการมีครอบครัวทำให้เกิดความสัมพันธ์ของสมาชิกภายในครอบครัวและเป็นความสัมพันธ์อันแน่นแฟ้นในสายเลือดอาศัยความรักความปรารถนาดีต่อกัน ความจริงใจและความบริสุทธิ์ใจ ความห่วงใยซึ่งกันและกันเป็นพื้นฐาน ไม่มีการสร้างกฎเกณฑ์เป็นแบบแผนขึ้นอยู่กับความเหมาะสม วัฒนธรรมประเพณีที่สืบทอดกันมา รวมทั้งสภาพแวดล้อมของแต่ละครอบครัวเป็นสำคัญ

๓.๒.๔ การครองเรือนตามแนวพุทธปรัชญา

การครองเรือน หรือการมีครอบครัว มีองค์ประกอบที่สำคัญคือ บิดา มารดาและบุตร ดังนั้น การอยู่ร่วมกันในครอบครัวทุกคนต่างมีหน้าที่จะต้องปฏิบัติต่อกัน คือหน้าที่ของสามีภรรยา หน้าที่ของบิดามารดาและหน้าที่ของบุตร ซึ่งในทางพระพุทธศาสนาก็มีแนวคิดและปฏิบัติเพื่อความสำนึกความสมบูรณ์ของชีวิต การครองเรือนหลายประการ ตามหลักในเรื่องของทศทั้ง ๖ ดังนี้คือ “สังคมในระดับครอบครัว ได้แก่ ความสัมพันธ์ในระดับที่บุคคลมีต่อกัน ภายในครอบครัว เช่น บิดา มารดา สามี ภรรยา และบุตรฯ”^{๕๐}

^{๕๐} วศิน อินทสระ, ธรรมและชีวิต, พิมพ์ครั้งที่ ๒, อ่างแก้ว, หน้า ๑-๔๒.

สังคมที่เกี่ยวกับครอบครัวนี้ เป็นความสัมพันธ์ของบุคคลในระดับของครอบครัวที่ประกอบไปด้วย ความสัมพันธ์ต่อกันในฐานะที่เป็น บิดา มารดา สามี ภรรยา บุตร ธิดา และบุคคลอื่นๆ ที่เป็นญาติร่วมสายโลหิต เช่น ปู่ ย่า ตา ยาย ลุง ป้า น้า อา พี่ น้อง ลูก หลาน เหลน โหล่น ฯลฯ ได้มีกล่าวไว้ใน จัณนิกาถ ปาฎิกวรรค สังคาลกสูตร ว่า

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระวิหารเวฬุวัน สังคาลกคฤหบดี บุตร ลูกขึ้นแต่เช้า ออกจากกรุงราชคฤห์มีผ้าชุ่ม มีผมเปียกประคองอัญชลี นอบน้อม ทิศทั้งหลาย คือ ทิศเบื้องหน้า ทิศเบื้องขวา ทิศเบื้องหลัง ทิศเบื้องซ้าย ทิศเบื้องล่าง ทิศเบื้องบนฯ...แล้วพระพุทธเจ้าก็ทรงแนะนำให้ปฏิบัติกับหลักของทิศทั้ง ๖ ใหม่โดยแนะนำให้ปฏิบัติต่อบุคคลในครอบครัว คือ บิดา มารดาฯ และบุคคลภายนอก มิตร อาจารย์^{๔๑}

...ทิศ ๖ เป็นเรื่องเกี่ยวกับบุคคลประเภทต่าง ๆ ที่เราต้องเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์ทางสังคม คุณทิศที่อยู่รอบตัว ปัญหาส่วนตัวปัญหาระหว่างบุคคลครอบครัวหรือ ชุมชน ย่อมเกิดขึ้นได้ตลอดเวลาและโอกาส เมื่อคนไม่ทำตามหน้าที่ ดั่งนั้น..สังคมในระดับครอบครัวจึงต้องมีหน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติต่อกันดังนี้ คือ บิดา มารดา สามี ภรรยา บุตร ธิดา...ทำหน้าที่ของตนให้สมบูรณ์ คือ มีหน้าที่ที่รับผิดชอบต่อสิ่งใด ก็ทำหน้าที่ รับผิดชอบต่อสิ่งที่ได้รับนั้นด้วยดี และเกิดผลสมบูรณ์

...ทำหน้าที่ร่วมกับครอบครัวให้สมบูรณ์ คือ ทำหน้าที่ระหว่างกันและกัน เช่น หน้าที่ ระหว่างภรรยา กับสามี บิดา มารดา กับบุตร ต่าง ๆ เหล่านี้ด้วยดี และเกิดผลสมบูรณ์^{๔๒}

จากข้อความดังกล่าวอาจสรุปได้ว่า สังคมในระดับครอบครัวนั้น ต้องปฏิบัติต่อกันดังนี้

๑. ในฐานะบุตรธิดาที่ต้องทำต่อพ่อและแม่ คือ เลี้ยงดูด้วยอาหาร และเอาอกเอาใจ ทำงาน แทนตนเมื่อสามารถ รักษาจารีตประเพณีของสกุลไว้ ประพฤติเป็นทายาทที่น่าไว้วางใจ ทำบุญอุทิศ ส่วนกุศลให้ตามโอกาส

^{๔๑} ที.ปา. ๑๑/๑๗๒-๒๐๖/๑๓๘-๑๔๗.

^{๔๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๘, อ่างแก้ว, หน้า ๒๒๔.

๒. ในฐานะพ่อแม่ที่ต้องทำต่อบุตรธิดา คือ ปกป้องกันมิให้หลงผิดเสียคน ปลุกฝังนิสัยดีงาม ส่งเสริมให้ศึกษาและรู้จักเลี้ยงชีพ หากคู่ครองที่เหมาะสมให้ มอบทรัพย์มรดกให้

๓. ในฐานะสามีที่ต้องทำต่อภรรยา คือ ยกย่องภรรยาให้มีหน้าที่ในสังคม ไม่เหยียดหยาม หรือทำให้สะเทือนใจ ทะนุถนอมรักใคร่ให้ชีวิตครอบครัวอบอุ่น มอบให้ภรรยารับผิดชอบภาระเรือน ได้เต็มที่ ให้เครื่องประดับและอาภรณ์

๔. ในฐานะภรรยาที่ต้องทำต่อสามี คือ จัดแจงควบคุมกิจการภายในบ้านให้เรียบร้อย อุดหนุนเครื่องญาติของสามีมิให้เหนงใจ เอาใจรักภักดีไม่จืดจาง สะสมทรัพย์เศรษฐกิจมั่นคง ทำภารกิจหนักเบาทุกประเภทด้วยความฉลาดปราดเปรียว

๓.๒.๕ อุดมคติของการครองเรือน

ผู้ที่จะเรียกได้ว่าประสบความสำเร็จในการครองเรือนเป็นคฤหัสถ์หรือชาวบ้านที่ดี นำเคารพ นับถือเป็นแบบฉบับ ควรถือเป็นตัวอย่างจะต้องวัดด้วยหลักเกณฑ์ดังนี้^{๔๓}

๑. อัถติสุข สุขเกิดจากการมีทรัพย์ คือ ความภูมิใจอันใจว่า คนมีโภคทรัพย์ ที่ได้มาด้วย น้ำพักน้ำแรง ความขยันหมั่นเพียรของตน และโดยทางชอบธรรม

๒. โภคสุข สุขเกิดจากการใช้จ่ายทรัพย์ คือ ความภูมิใจว่า คนได้ใช้ทรัพย์ที่ได้มานั้นโดย ชอบธรรมเลี้ยงตัว เลี้ยงครอบครัว เลี้ยงผู้ที่เกี่ยวข้อง และบำเพ็ญคุณประโยชน์

๓. อนนสุข สุขเกิดจากความไม่เป็นหนี้ คือ ความภูมิใจเอิบอ้อมใจว่า คนเป็นไท ไม่มีหนี้สิน ติดค้างใคร

๔. อนวัชชสุข สุขเกิดจากความประพฤติไม่มีโทษ คือความภูมิใจอ้อมใจว่า คนมีความ ประพฤติสุจริต ไม่บกพร่องเสียหาย ใครติเตียนไม่ได้ทั้งทางกาย วาจา และทางใจ บรรดาสุข ๔ อย่างนี้ อนวัชชสุขมีค่ามากที่สุด^{๔๔}

พุทธทาสภิกขุ ได้ให้ทัศนะว่า การดำเนินชีวิตคู่โดยมีพระพุทธศาสนาเป็นหลักการนั้นก็เพื่อ ประสพชัยชนะในชีวิต ประการแรกจะต้องประสพชัยชนะภายในจิตใจเสียก่อน แล้วภายนอกคือ อุปสรรคปัญหาต่าง ๆ ก็จะสามารถชนะได้เอง

ที่กล่าวไว้ว่า ชนะ นั้น ท่านพุทธทาสภิกขุได้แบ่งเป็น ๓ ระดับคือ^{๔๕}

^{๔๓} พระเทพเวที (ประยูร ปยุตฺโต), ธรรมบุญชีวิต, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๔๐-๔๕.

^{๔๔} อ.จ.จตุกก. ๒๑/๖๒/๕๑.

^{๔๕} พุทธทาสภิกขุ, กามารมณ์และชีวิตสมรสตามอุดมคติของพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : ภาจารยสาร, ๒๕๒๓), หน้า ๘๒.

๑. ถ้าเป็นฆราวาสทั่วไป ก็ขณะนี้ให้ได้ คือ มีทรัพย์ ยศ และไม่ตรี

๒. ถ้าเป็นฆราวาสชั้นสูง ก็เอาชนะโลกหน้าให้ได้ คือ เข้าถึงความเป็นเทพ แห่งสวรรค์

๓. ถ้าชั้นสูงสุด เลยกความเป็นฆราวาสขึ้นไปก็เอาชนะโลกทั้งหมดอยู่เหนือโลกให้ได้ คือ บรรลุเป้าหมายสูงสุดของชีวิต เข้าถึงนิพพานนั่นเอง

ฉะนั้น เรามีครบทั้งสามอย่าง มีทรัพย์ด้วย มีเกียรติยศชื่อเสียงด้วย มีไมตรีด้วย เมื่อเอาชนะทั้งสามอย่างได้แล้ว ก็เป็นที่ยินดีแก่ญาติทั้งหลาย อย่างนี้เรียกว่าชนะโลกนี้

๓.๓ ลักษณะหลักธรรมสำหรับสถาบันครอบครัว

“ชีวิตการครองเรือนจะต้องเตรียมตัวเตรียมใจให้ตระหนักในฐานะภาระหน้าที่ต่าง ๆ ที่คนจะต้องกระทำในชีวิตครอบครัวไว้ให้พร้อม เพื่อทำชีวิตการครองเรือนของตนให้อยู่ร่วมกันได้ด้วยความสุข ^{๖๖} และบังเกิดประโยชน์ส่งเสริมคุณค่าแห่งชีวิตของกันและกัน ทำให้การที่คนเข้าไปเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กับคนอื่น ๆ ทั้งหลายกลายเป็นประโยชน์ เป็นความดีความเจริญอกงามแห่งชีวิตทุกชีวิตที่เข้าไปมีส่วนร่วมเกี่ยวข้องทั่วถึงกันหมด ครอบครัวเป็นสถาบันที่จำเป็นของสังคม สังคมที่ดีจะต้องมีครอบครัวที่ดี ดังนั้น สถาบันของครอบครัว จึงจำเป็นต้องมีลักษณะธรรมที่สำคัญสำหรับสถาบันของครอบครัวด้วยเช่นกัน พุทธปรัชญาไม่ได้มองข้ามในส่วนนี้ไป เพราะสังคมเองก็มีทั้งฆราวาสธรรม และผู้ประพฤติกุศลธรรม เช่น นักบวชในศาสนา หรือแม้แต่ธรรมะเอง ก็ยังมีทั้งโลกียธรรม และโลกุตตรธรรม ดังเช่นที่มีผู้กล่าวเอาไว้ว่า

ผู้ครองเรือน คือ ผู้ที่ยังข้องแวะอยู่ในกามคุณ ยังยินดีในชื่อเสียงเงินทอง ลาภยศ สุข และสรรเสริญ เมื่อบุคคลได้มาอยู่ร่วมกันเป็นครอบครัว ก็เรียกว่า “สถาบันครอบครัว” หลักในทางพุทธปรัชญาได้เรียกธรรมที่ผู้ครองเรือนต้องปฏิบัตินี้ว่า “คิหิปฏิบัติ” คือ ธรรมที่ผู้ครองเรือนควรปฏิบัติ...แม้ธรรมเหล่านี้จะได้เรียกว่า ธรรมสำหรับผู้ครองเรือน แต่ก็ไม่ได้หมายความว่า ไม่ต้องรักษาธรรมอื่น ๆ ที่จำเป็นต้องเร่งสร้างและทำความเจริญให้แก่ตนเองด้วย เช่น เบญจศีลและเบญจธรรม, ศีล ๘ ฯลฯ ^{๖๗}

^{๖๖} พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), กุสร์ร้างกุสุม ชีวิตอยู่ในอุดมคติ, (กรุงเทพมหานคร : กองทุนวชิรธรรม, ๒๕๓๐ หน้า ๔.

^{๖๗} พระมหาภายิก สุภาสิต (สุขาวรรณคดี), “ชีวิตในอุดมคติตามทรรศนะของพุทธปรัชญาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต, อ้างแล้ว, หน้า ๒๘.

จากการพิจารณาลักษณะของธรรมที่จำเป็นสำหรับครอบครัว ผู้วิจัยได้พิจารณาธรรมที่จะใช้สำหรับครอบครัวออกเป็น ๒ ลักษณะ คือ ธรรมที่ใช้กับบุคคลภายในสถาบันครอบครัวด้วยกันเอง และธรรมที่ใช้สัมพันธ์เกี่ยวข้องกับบุคคลภายนอก ในเรื่องของทิศทั้ง ๖ เป็นหลัก ดังนี้ คือ

๓.๓.๑ ลักษณะธรรมภายในสถาบันครอบครัว

ลักษณะธรรมที่ใช้ภายในสถาบันครอบครัว ได้แก่ ลักษณะของธรรมที่ใช้สร้างความสัมพันธ์ที่ดีกันเองของสมาชิกในครอบครัว คือ

๑. ในฐานะบุตรธิดาที่ต้องทำต่อพ่อแม่ คือ เลี้ยงดูด้วยอาหาร และเอาอกเอาใจ ทำงานแทนตนเมื่อสามารถ รักษาจารีตประเพณีของสกุลไว้ ประพฤติเป็นทายาทที่น่าไว้วางใจ ทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้ตามโอกาส

๒. ในฐานะพ่อแม่ที่ต้องทำต่อบุตรธิดา คือ ป้องกันมิให้หลงผิดเสียคน ปลูกฝังนิสัยดีงาม ส่งเสริมให้ศึกษาและรู้จักเลี้ยงชีพ หาคู่ครองที่เหมาะสมให้ มอบทรัพย์มรดกให้

๓. ในฐานะสามีที่ต้องทำต่อภรรยา คือ ยกย่องภรรยาให้มีหน้าที่ในสังคม ไม่เหยียดหยาม หรือทำให้สะเทือนใจ ทะนุถนอมรักใคร่ให้ชีวิตครอบครัวอบอุ่น มอบให้ภรรยารับผิดชอบการเรือน ได้เต็มที่ ให้เครื่องประดับและอาภรณ์

๔. ในฐานะภรรยาที่ต้องทำต่อสามี คือ จัดแจงควบคุมกิจการภายในบ้านให้เรียบร้อย อุดหนุนเครื่องอุปโภคบริโภคของสามีมิให้แห้งใจ เอาใจรักภักดีไม่จืดจาง สะสมทรัพย์เศรษฐกิจมั่นคง ทำภารกิจหนักเบาทุกประเภทด้วยความฉลาดปราดเปรียว^{๔๔}

ธรรมที่สร้างความสัมพันธ์ในส่วนนี้ที่ใช้ปฏิบัติต่อกันในครอบครัว เป็นธรรมหลัก ๆ ที่ต้องใช้ปฏิบัติต่อกัน ซึ่งหมายถึงว่า บุคคลนั้นจะต้องมีธรรมอื่น ๆ เป็นพื้นฐานอยู่แล้ว เช่น มีศีล ๕ ข้อ เป็นปกติ มีความเห็นถูกต้องตามทำนองคลองธรรม ฯลฯ เพราะโดยตัวของธรรมเองก็ไม่สามารถที่จะเกิดขึ้นได้โดยลำพัง ต้องอาศัยเหตุปัจจัยของธรรมอื่น ๆ ช่วยสนับสนุนเกื้อกูลจึงจะมีผลสมบูรณ์ได้

๓.๓.๒ ลักษณะธรรมภายนอกสถาบันครอบครัว

ลักษณะธรรมที่ใช้ภายนอกสถาบันครอบครัว ได้แก่ ลักษณะของธรรมที่ใช้สร้างความสัมพันธ์ที่ดีแก่บุคคลภายนอก ที่ต้องคบค้าสมาคมด้วยนอกครอบครัว คือ

๑. ในฐานะเพื่อนที่ต้องทำต่อมิตร คือ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ พุดจาปรอบใจปราศรัยจูงใจ ร่วมแรงร่วมใจทำงานให้จนสำเร็จ วางคนเป็นกลางและเสมอต้นเสมอปลาย มีจิตซื่อสัตย์และปรารถนาดีทั้งต่อหน้าและลับหลัง

^{๔๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๘, อ่างแก้ว, หน้า ๒๒๔.

๒. ในฐานะมิตรที่ต้องทำต่อเพื่อน คือ ป้องกันมิให้เพื่อนถูกชักชวนหลงทำผิด คุ่มครองลูกเมียและสมบัติให้ปลอดภัย ปลูกปลูกอบเป็นที่พึ่งยามวิาหว่วคือดร้อน สุขก็เคียงไปปล่ ยากไว้ก็กอดคอเคียงกัน นับถือญาติของเพื่อนเหมือนญาติสนิทของตนเอง

๓. ในฐานะนายจ้างที่ต้องทำต่อลูกจ้าง คือ มอบหมายงานให้เหมาะสมแก่วัยและกำลังความสามารถ เจลี่ยของกินและของใช้เป็นรางวัล มีสวัสดิการสงเคราะห์ยามเจ็บป่วย แจกของกำนัลและของขวัญแปลกๆบ้าง ปล่อยให้เที่ยวเตร่ผ่อนคลายอารมณ์ในงานเทศกาลพิเศษ

๔. ในฐานะลูกจ้างที่ทำต่อนายจ้าง คือ มีความขะมักเขม้นเริ่มงานก่อนนายจ้างเสมอ ตรวจงานเรียบร้อยแล้วเลิกงานทีหลัง ซื่อตรงไม่คิดขยอกอกกินเศษกินเลย แก้ไขปรับปรุงการปฏิบัติให้รุดหน้าอยู่เสมอ แพร่เกียรติคุณของนายจ้างและกิจกรรมของวงงานให้รู้ทั่วถึง

๕. ในฐานะศาสนิกชนที่ต้องทำต่อนักบวช คือ แสดงน้ำใจเคารพยำเกรงด้วยกิริยามารยาทที่เรียบร้อย พุดจาปราศรัยต่อมคน นอบน้อม เชิดชูบูชาด้วยน้ำใสใจจริง ยินดีเชื่อเชิญสู่บ้านเรือนตลอดเวลา อุปถัมภ์สิ่งบริโภคใช้สอยและบำรุงสถาบันให้มั่นคง

๖. ในฐานะนักบวชที่ต้องทำต่อศาสนิกชน คือ สั่งสอนมิให้หลงทำทุจริตผิดศีลธรรม ชักจูงนำทางในทางประพฤติชอบ หมายส่งเสริมให้ก้าวหน้าเจริญสุขด้วยใจจริง แนะนำดำเนินชีวิตใหม่และแปลกเสมอ ซึ่งแจ่งย้าบ่อยๆ ให้เข้าใจชัด จูงใจให้ทำความดีมีความสุขก้าวหน้ายิ่งขึ้น

๗. ในฐานะศิษย์ที่ต้องทำต่ออาจารย์ คือ เอาใจใส่คอยต้อนรับ คอยรับใช้อยู่ใกล้ชิด เชื่อฟังและว่าง่าย ปรนนิบัติและช่วยทำกิจท่าน ตั้งใจเรียนโดยเคารพอ่อนน้อม

๘. ในฐานะอาจารย์ที่ต้องทำต่อศิษย์ คือ อบรมให้วางตนอ่อนน้อม สอนจนเกิดความสันพักัดเจน ซึ่งแจ่งให้รู้แจ่งปฏิบัติได้จริง ให้กำลังใจจนผลงานดีเด่น ฝากฝังให้แสดงผลงานตามสถาบันต่าง ๆ ^{๔๕}

หลักธรรมหรือข้อปฏิบัติดังกล่าวมานี้ เป็นหลักที่ควรปฏิบัติแก่บุคคลภายนอก เช่น ศิษย์ อาจารย์ นักบวชในศาสนา ศาสนิกชน ผู้บังคับบัญชาและผู้ใต้บังคับบัญชา และการปฏิบัติคนต่อกันในฐานะที่เป็นมิตร แต่ธรรมต่างๆ ดังกล่าวนี้ ยังต้องอาศัยธรรมอื่นๆ ช่วยเกื้อกูลเพื่อให้เกิดความสำเร็จด้วย

๓.๓.๓ ลักษณะธรรมที่เกื้อกูลต่อการพัฒนาสถาบันครอบครัว

ครอบครัวในความหมายของจริยธรรม ประกอบด้วยหลักที่สำคัญๆ ดังนี้

๑. มีการอยู่ร่วมกันระหว่างชายหญิง

๒. สมาชิกมีความผูกพันกันทางเพศ หรือสายสัมพันธ์ทางสายโลหิต ซึ่งเป็นการสืบต่อชาติตระกูล

^{๔๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๔.

๓. มีการกำหนดหน้าที่ตามบทบาท และสถานะของสมาชิกในครอบครัว กล่าวคือ หน้าที่ระหว่างมารดาบิดากับบุตรธิดา หรือหน้าที่ระหว่างบุตรธิดากับมารดาบิดา หน้าที่ระหว่างสามีกับภรรยา หรือหน้าที่ระหว่างครอบครัวกับสังคมภายนอก

๔. เป็นพันธะหน้าที่ทางศีลธรรม กล่าวคือ ครอบครัวต้องมีศีลธรรมเป็นมงคลนำชีวิต^{๕๐}

จากคำกล่าวนี้ แสดงให้เห็นว่า การจะทำครอบครัวหนึ่งให้เป็นที่ดีได้ คนในครอบครัวจะต้องทำหน้าที่ ๒ ประการด้วยกัน คือ

๑. ทำหน้าที่ของตนให้สมบูรณ์ คือ เมื่อเรามีสภาพเป็นคนในครอบครัว เช่น มารดา บิดา หรือบุตร ย่อมต้องทำหน้าที่ของตนให้สมบูรณ์

๒. ทำหน้าที่ร่วมกับครอบครัวให้สมบูรณ์ คือ การทำหน้าที่ระหว่างกันให้สมบูรณ์ เช่น หน้าที่ของบิดามารดาที่มีต่อบุตรธิดา หรือหน้าที่ของบุตรธิดาที่มีต่อบิดามารดาของตน

ตามหลักคำสอนของพุทธปรัชญาเถรวาท ได้กล่าวถึงลักษณะของธรรมเพื่อการพัฒนาสถาบันครอบครัวตามแนวทางของพุทธปรัชญาเถรวาทไว้นั้น ผู้วิจัยได้นำเสนอไว้บ้างแล้วบางส่วนที่เป็นการกล่าวถึงโดยรวม ดังนั้น ในหัวข้อนี้ผู้วิจัยจะกล่าวถึงรายละเอียดเฉพาะหัวข้อธรรมที่ยังไม่ได้นำมาเสนอ หรือเพียงเพื่อความเหมาะสมเท่านั้น ดังต่อไปนี้

พุทธโอวาทในครั้งพุทธกาล ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงหลักธรรมสำหรับภรรยา ๕ ข้อ คือ

๑. พึงเป็นผู้ตื่นก่อน นอนทีหลัง เอาใจคอยฟังว่าจะมีอะไรให้ช่วยทำ ประพฤติแต่สิ่งที่ถูกใจ พูดคำไพเราะน่ายรัก คือรู้จักปรนนิบัติ ถนอมน้ำใจ

๒. คนเหล่าใดเป็นที่เคารพของสามี เช่น บิดา มารดา ครู อาจารย์ ของสามี เหล่านี้ ก็แสดงความเคารพนับถือด้วย เอาใจใส่ปฏิบัติสังการท่านเหล่านั้นด้วยดี

๓. เป็นผู้ขยัน เอาใจใส่ในงานบ้านทุกอย่าง เช่น งานเกี่ยวกับเสื้อผ้า เครื่องนุ่งห่ม ฯลฯ เฉลียวฉลาดรู้จักคิดทำงานเหล่านั้นให้เรียบร้อยเหมาะสม

๔. เอาใจใส่สอดส่องดูแลคนในปกครองภายในบ้าน เช่น คนรับใช้ และคนงานต่าง ๆ ฐานะของเขาว่าทำได้แล้วหรือไม่ เพียงใด มีใครเจ็บป่วยไข้เป็นอย่างไร เอาใจใส่รักษาพยาบาล จัดแบ่งอาหารของบริโลกเพื่อแผ่ให้ตามสมควร

๕. รู้จักประหยัดเก็บรักษาทรัพย์สมบัติที่สามีหามาได้ ไม่เล่นการพนัน ไม่เป็นนักดื่ม ไม่ทำลายผลาญทรัพย์สมบัติ^{๕๑}

^{๕๐} พระมหาภูเนตุ จันทร์จิต, “หน้าที่ของมารดาบิดาในพุทธจริยศาสตร์”, วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย), ๒๕๔๑, หน้า ๖๗.

^{๕๑} อจ.ปญจก. ๒๒/๓๓/๔๐.

จากที่กล่าวมา เป็นหลักความประพฤติในฝ่ายภรรยา ส่วนในฝ่ายสามี แม้ไม่พบที่ทรงได้รับ อารานาให้ตรัสสอนโดยตรง แต่ในคราวที่ทรงประทานโอวาทแก่กุลบุตรผู้หนึ่ง ว่า ด้วยหน้าที่อันพึง ปฏิบัติต่อบุคคลประเภทต่างๆตามฐานะแห่งความสัมพันธ์ในสังคม พระองค์ได้ทรงแสดงข้อปฏิบัติที่ สามีพึงทำนุบำรุงภรรยาของตนไว้ ๕ ประการดังนี้

๑. ให้ความนับถือยอมรับฐานะแห่งภรรยาและคู่ครอง
๒. ยกย่องให้เกียรติไม่แสดงอาการเหยียดหยามดูหมิ่น
๓. มีความซื่อสัตย์ ไม่นอกใจ
๔. มอบความเป็นใหญ่ แสดงความไว้วางใจในงานบ้าน
๕. หาเครื่องประดับเครื่องแต่งตัวมามอบให้เป็นของฝากของขวัญ หรือแสดงน้ำใจรัก มีไมตรีผูกพันด้วยไม่จีจาง

ทรงแสดงต่อไปว่าภรรยาที่สามีทำนุบำรุงเช่นนี้ จะต้องอนุเคราะห์ตอบสามีตนโดยฐานะ ๕ ประการคือ

๑. จะจัดดูแลงานบ้านให้เรียบร้อยเป็นอันดี
๒. จะใส่ใจสงเคราะห์คนข้างเคียง คือหมั่นญาติและข้าทาสบริวารเป็นอันดี
๓. จะซื่อสัตย์ไม่ประพฤตินอกใจ
๔. จะช่วยประหยัคดูแลเก็บรักษาทรัพย์สินสมบัติที่หามาได้
๕. จะเป็นผู้ขยัน เอาใจใส่ ไม่เกียจคร้านในการงานทั้งปวง^{๕๒}

ในอรรถกถาธรรมบท เรื่อง “นางวิสาขา” ได้กล่าวถึงการดำเนินชีวิตอยู่ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง จำเป็นต้องมีหลักปฏิบัติอย่างเหมาะสมในเรื่องนี้ ธนัญชัยเศรษฐีบิดาของวิสาขาได้กล่าวให้โอวาท ก่อนส่งตัวลูกสาวไปอยู่ในครอบครัวสามี ๑๐ ประการดังนี้

๑. ไฟในอย่านำออก หมายความว่า อย่านำโทษหรือข้อบกพร่องในบ้านไปเปิดเผยนอกบ้าน
๒. ไฟนอกอย่านำเข้า หมายความว่า อย่านำคำนิทานนอกบ้านมาเปิดเผยในบ้าน
๓. ควรให้แก่ผู้ที่ให้ หมายความว่า ใครยืมสิ่งของไปใช้แล้วนำมาคืนควรให้ยืมอีกได้
๔. ไม่ควรให้แก่ผู้ที่ไม่ให้ หมายความว่า ใครยืมสิ่งของไปใช้แล้วไม่นำมาคืน ไม่ควรให้ยืม
๕. เขาให้หรือไม่ให้ก็ควรให้ หมายความว่า ญาติของฝ่ายที่ยากจนมาขอพึ่งควรช่วยเหลือ
๖. จงนั่งให้เป็นสุข หมายความว่า เมื่อบิดามารดาของสามีหรือสามี ทำงานใดๆ ก็ตามไม่ควรนั่งเฉย ต่อเมื่อบุคคลเหล่านั้นหยุดจึงค่อยนั่ง

^{๕๒} ที.ปา. ๑๑/๒๐๑/๒๐๔.

๙. จงบริโภคให้เป็นสุข หมายความว่า ไม่บริโภคเพียงผู้เดียวต้องดูแลให้บิดา มารดา สามียุติบริโภค

๑๐. จงนอนให้เป็นสุข หมายความว่า ถือหลักที่ว่าตื่นก่อนแล้วนอนที่หลัง จัดการงานบ้านทุกอย่างให้เรียบร้อยก่อนแล้วจึงเข้านอน

๑๑. พึงบูชาไฟ หมายความว่า ปฏิบัติตนด้วยความเคารพยำเกรง ระมัดระวังไม่ให้ผิดพลาดในบิดามารดาฝ่ายสามี และสามี เช่นเดียวกับปฏิบัติกับไฟ

๑๒. พึงนมัสการปฏิบัติกราบไหว้เทวดาประจำเรือน หมายความว่า ให้ความเคารพกราบไหว้บิดามารดาที่ตนอยู่ในครอบครัวเสมือนเป็นเทวดาประจำเรือน^{๕๓}

หลักธรรมที่ผู้วิจัยนำมากล่าวนี้ส่วนใหญ่เป็นข้อปฏิบัติที่แสดงออกมาในภายนอกการ แสดงออกภายนอกในทางที่งดงามเช่นนี้ ย่อมต้องอาศัยมีคุณธรรมต่าง ๆ เป็นพื้นฐานอยู่ในใจที่จะช่วยให้คงรักษาข้อปฏิบัติเหล่านี้ไว้ได้มั่นคง ยั่งยืน และด้วยความจริงใจ ด้วยเหตุนี้ผู้ครองเรือนจึงต้องมีคุณธรรมสำหรับการรักษาความสัมพันธ์อันดีนี้ไว้เป็นหลักในใจที่เรียกว่า ฆราวาสธรรม^{๕๔} หรือธรรมสำหรับชีวิตครองเรือน ๔ ประการคือ

๑. สัจจะ ความซื่อสัตย์จริงใจต่อกัน เป็นหลักสำคัญที่จะให้เกิดความไว้วางใจและไม่ตรีจิตสนิทต่อกัน หากสัจจะเมื่อใด ย่อมเป็นเหตุให้เกิดความหวาดระแวงแคลงใจกันเป็นจุดเริ่มต้นแห่งความริ้วฉานซึ่งยากนักที่จะประสานให้คืนดีได้ดังเดิม

๒. ทมะ การรู้จักบังคับควบคุมอารมณ์ ข่มใจ ระงับความรู้สึกต่อเหตุบกพร่องของกันและกัน รู้จักฝึกฝนปรับปรุงตนแก้ไขข้อบกพร่องปรียนีสัยและอหยาตัยให้กลมกลืนประสานเข้าหากันไม่เป็นคนคือด้านเอาแต่ใจและอารมณ์ของตนคนที่ขาดธรรมข้อนี้ย่อมปล่อยให้ข้อแตกต่างปลีกย่อยทางอุปนิสัยและอารมณ์กลายเป็นเหตุแตกแยกสามัคคีใหญ่โต และถ้าไม่สามารถปรับตนเข้าหากันได้ก็เป็นการอันต้องทำลายชีวิตคู่ครองแยกทางขาดจากกัน

๓. ขันติ ความอดทน อดกลั้น ต่อความหนักและความร้ายแรงทั้งหลาย ชีวิตของผู้อยู่ร่วมกัน นอกจากมีข้อแตกต่างขัดแย้งทางอุปนิสัย การอบรม และความต้องการบางอย่าง ซึ่งจะต้องหาทางปรับปรุงเข้าหากันแล้ว บางครั้งอาจมีเหตุล่วงเกินรุนแรง แสดงออกจากฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งซึ่งอาจเป็นถ้อยคำหรือกิริยาอาการ จะโดยตั้งใจหรือไม่ตั้งใจก็ตาม เมื่อเกิดเหตุเช่นนี้ อีกฝ่ายหนึ่งจะต้องรู้จักอดกลั้นระงับใจ นอกจากนี้ยังจะต้องอดทนในเรื่องหนักใจต่าง ๆ ในการประกอบอาชีพ ฯลฯ

^{๕๓} มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย กาถาธรรมบท เล่มที่ ๑ ภาคที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๐), หน้า ๘๕.

^{๕๔} พ.ศ. ๒๕/๓๑๑/๓๖๑.

๔. จาคะ ความเสียสละ ความเผื่อแผ่ แบ่งปัน ตลอดจนความมีน้ำใจเอื้อเฟื้อต่อกันชีวิตบุคคลที่จะมีความสุข จะต้องรู้จักความเป็นผู้ให้ด้วย มิใช่คอยจ้องแต่จะเป็นผู้รับเอาฝ่ายเดียว การให้ในที่นี้มิใช่หมายถึงเพียงการเผื่อแผ่แบ่งปันสิ่งของ อันเป็นเรื่องที่มองเห็นและเข้าใจได้ง่าย ๆ เท่านั้น แต่ยังหมายถึงการให้น้ำใจแก่กัน การแสดงน้ำใจเอื้อเฟื้อต่อกัน ตลอดจนการเสียสละความพอใจและความสุขส่วนตนได้ ธรรมทั้ง ๔ ประการนี้ คือ สัจจะ ทมะ ขันติ จาคะ ที่กล่าวมานี้มิใช่ประสงค์ให้เป็นข้อปฏิบัติจำกัดเฉพาะในระหว่างคู่ครองเพียง ๒ คนเท่านั้น แต่มุ่งหมายให้ใช้ทั่วไปในชีวิตการครองเรือนทั้งหมด โดยยึดถือเป็นคุณธรรมพื้นฐานของจิตใจ ในการที่จะสร้างความสัมพันธ์อันดีงามกับคนทั้งหลายที่อยู่ร่วมกัน หรือคิดต่อเกี่ยวกับ ให้เหมาะสมตามฐานะนั้น ๆ เพื่อประโยชน์สุขทั้งแก่ชีวิตตนเองและแก่ชีวิตของคนอื่น ๆ ในสังคม

๓.๔ สถาบันครอบครัวไทย และสภาพปัญหา

สังคมไทยได้พัฒนามาจากลักษณะที่เรียบง่ายมาเป็นสังคมที่สลับซับซ้อนยิ่งขึ้นจึงก่อให้เกิดปัญหามากมายซึ่งปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นเป็นเรื่องที่น่าศึกษา ค้นคิด เพื่อหาแนวทางที่จะแก้ปัญหาที่ประสบอยู่ในปัจจุบันรวมทั้งชี้แนวทางปัญหาที่อาจจะเกิดขึ้นใหม่ และวิถีทางแก้ไขที่ถูกต้องตามหลักการทางพระพุทธศาสนา

๓.๔.๑ ลักษณะสถาบันครอบครัวไทย

สำหรับลักษณะของครอบครัวไทย อานันท์ อากาภิรม ใต้ให้ทัศนะว่าดังนี้ คือ ^{๕๕}

๑. ครอบครัวไทยเป็นครอบครัวเดี่ยว คือ ครอบครัวที่ประกอบด้วย บิดามารดาและบุตรทั้งนี้เข้าใจว่าเป็นผลเนื่องจาก ค่านิยม ในเรื่อง ปังเจกภาพ กล่าวคือ แต่ละครอบครัวนิยมแยกกันอยู่เป็นอิสระ ไม่อยากอยู่ร่วมปะปนกับครอบครัวอื่น ตัวอย่างพอที่จะเห็นได้ในเรื่องนี้ได้แก่ การที่ชายหญิงที่จะทำการสมรสนิยมแสวงหาบ้านที่อยู่ต่างหากจากพ่อแม่ของตนถ้ามีฐานะทางเศรษฐกิจดีก็จะปลูกบ้านของตัวเองที่เรียกกันว่า "เรือนหอ" ส่วนที่มีฐานะไม่สู้ดีอาจจะไปเช่าบ้านอยู่ต่างหากไปพลางก่อน

๒. คู่เวียงเมียเดียว (monogamy) ปัจจุบันมีกฎหมายบัญญัติไว้ว่า "ชายหรือหญิงจะทำการสมรสในขณะที่ตนมีคู่สมรสอยู่แล้วไม่ได้" ^{๕๖}

^{๕๕} อานันท์ อากาภิรม, ลักษณะสังคมและปัญหาสังคมไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเคียนสโตร์, ๒๕๒๑), หน้า ๑๓-๑๗.

^{๕๖} ตำราญ ผ่องไทย, ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ ๕ ฉบับตรวจชำระใหม่พุทธศักราช ๒๕๑๕, (กรุงเทพมหานคร : อักษรสานต์การพิมพ์, ๒๕๔๒), หน้า ๒๓๑.

อนึ่งในขณะที่ชายหญิงเป็นคู่สมรสกัน โดยถูกต้องตามกฎหมายนี้ถ้าชายไปสมรสกับหญิงที่มีสามีแล้ว ก็ถือว่าชายนั้นเป็นชู้อันเป็นการต้องห้าม และสามีของหญิงที่มีสิทธิ์จะฟ้องร้องได้ตามกฎหมายทั้งยังห้ามมิให้ชายที่มีภรรยาโดยถูกต้องตามกฎหมายแล้วทำการสมรสกับหญิงอื่นอีก ให้ถือว่าการสมรสครั้งต่อมาเป็นโมฆะ คือ ไม่มีผลตามกฎหมาย แต่ก็มีปรากฏอยู่บ่อยครั้งที่มีการละเมิดในเรื่องดังกล่าว โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกรณีที่ผู้ชายมีภรรยาหลายคนในเวลาเดียวกัน

๓. การสืบสกุลถือผู้ชายเป็นหลัก (patronymic) ในเรื่องการสืบสกุลนั้นกฎหมายไทยถือ “ผู้ชาย” เป็นหลัก กล่าวคือ หญิงที่ทำการสมรสโดยถูกต้องตามกฎหมายกับชายใด เปลี่ยนนามสกุลเดิมของตนไปใช้นามสกุลของสามีได้และบุตรที่เกิดมาก็มีสิทธิ์ใช้นามสกุลตามบิดาได้ด้วย

๔. ครอบครัวไทยถือผู้ชายเป็นหลัก (Patriarchal family) ประเพณีไทยถือว่าสามีเป็นหัวหน้าในครอบครัว เป็นผู้เลือก และเป็นอำนาจการในเรื่องอุปการะเลี้ยงดู ที่เป็นเช่นนี้เข้าใจว่าเป็นผลสืบเนื่องมาจากการอบรมสั่งสอนมาแต่โบราณกาล ที่ให้ผู้หญิงเคารพเชื่อฟังสามีซึ่งมักปรากฏว่าภรรยา นิยมเรียกสามีว่า “พี่” เพราะฉะนั้นการตัดสินใจในเรื่องต่างๆ ของครอบครัวจึงตกเป็นหน้าที่ของผู้ชายเสมอ ดังคำกล่าวที่ว่า “ผู้ชายเป็นช้างเท้าหน้า”

๕. ครอบครัวไทยมีความเข้มข้นในเรื่องความสัมพันธ์ทางโลหิต (Consanguinity) ลักษณะที่สำคัญอีกประการหนึ่งของครอบครัวไทยก็คือ มีความสัมพันธ์ทางสายโลหิตค่อนข้างแน่นแฟ้น อธิบายอธิบายได้ว่าบิดามารดาและบุตรตลอดจนหลานมีความผูกพันกันแน่นหนา กล่าวคือมีการติดต่อและเชื่อมโยงกันอยู่เสมอเพราะฉะนั้นจึงมักปรากฏอยู่เนือง ๆ ว่าคน โคนเป็นหนุ่มเป็นสาวหรือเป็นเหย้ามีเรือนไปไปแล้วยังคงคิดพ่อคิดแม่อยู่ คือไม่ค่อยจะยอมจากพ่อจากแม่ไปอยู่ที่ไหนไกลๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้ที่ เป็น “แม่” มีความผูกพันกับ “ลูก” มากกว่าบุคคลอื่น เช่นลูกตกทุกข์ได้ยากเพียงใด ผู้เป็นแม่จะคอยติดตามเอาใจใส่ช่วยเหลืออยู่ตลอดเวลาจนทำให้รู้สึกว่ “เลี้ยงลูกไม่รู้จักโศกเสียที”

๖. เด็กเป็นจุดรวมความสนใจของครอบครัว ลักษณะที่สำคัญประการสุดท้ายนั้นอาจกล่าวได้ว่า เด็กเป็นจุดรวมสนใจตลอดจนความสามัคคีในครอบครัว กล่าวคือ เมื่อมีบุตรเกิดขึ้นแล้ว ก็มีการวางแผนอนาคตสำหรับเด็ก เช่น จะให้เรียนหนังสือไปเป็นนักการเมือง นักการทหาร หรือพ่อค้า มีการสะสมเงินทองไว้ให้ลูก และมีอยู่เสมอที่ลูกเป็นโช้วสัมพันธ์อันสำคัญผูกพัน พ่อกับแม่ ซึ่งอาจมีเรื่องทะเลาะกัน ลูกเป็นคนกลางประสานรอยร้าวของครอบครัวเพราะเห็นแก่ลูก ในปัจจุบันนี้สถาบันทางครอบครัวไม่อาจปฏิบัติหน้าที่ของคนได้อย่างเหมาะสม ทั้งที่เป็นผลสืบเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมกล่าวคือ ทุกคนต่างมุ่งหวังที่จะแสวงหาความสุขของตน ทำให้สถาบันทางครอบครัวเสื่อมความสำคัญลงไปจากเดิม เพราะสมาชิกครอบครัวต่างปรารถนาที่จะปลดปล่อยภาระต่าง ๆ ลง

๓.๔.๒ สภาพปัญหาและสาเหตุของปัญหาในสถาบันครอบครัวไทย

ปัญหาครอบครัวที่เป็นสาเหตุทำให้เด็กต้องไปอยู่สถานพินิจและคุ้มครองเด็ก ส่วนใหญ่เกิดจากความไม่สงบภายในบ้าน จึงเกิดปัญหาการแตกร้างและการถูกทอดทิ้ง จากการสัมภาษณ์เด็กชายในสถานพินิจจำนวน ๑๐๐ คน และเด็กหญิงที่สถานฝึกอบรมฝ่ายหญิงที่ปากคลองตลาด ๗๕ คน ปรากฏผลว่า สาเหตุที่ทำให้เกิดปัญหาดังกล่าวนี้นั้น มาจากความไม่สงบภายในบ้าน บิดามารดาทะเลาะกัน อันเป็นการทำลายสุขภาพจิตของเด็ก ความสัมพันธ์ภายในบ้านระหว่างบิดามารดากับเด็กไม่มี ความยากจน การเลี้ยงดูเด็กชายอย่างขิงขัง และการถูกทอดทิ้งอันสืบเนื่องมาจากสถานะทางเศรษฐกิจของครอบครัว^{๕๑}

ฉะนั้น สังคมไทยควรจะได้ตระหนักและสนับสนุนบทบาทของครอบครัวให้เข้มแข็ง แต่ก็มักจะติดขัดในเรื่องสถานะทางเศรษฐกิจและสังคม กล่าวคือ คราบโคที่คนเราต้องใช้เวลากว้างใหญ่ไปในทางหาเลี้ยงปากเลี้ยงท้องอยู่ คราบน้ำนั้นย่อมยากที่จะให้คนเรานั้นสนใจเรื่องสวัสดิภาพและความเป็นอยู่ของครอบครัวคน

สาเหตุของปัญหาครอบครัว

ปัญหาครอบครัวในยุคปัจจุบันนับว่าทวีความรุนแรงขึ้นทุกวัน ทั้งนี้พิจารณาสาเหตุของปัญหาในแต่ละลักษณะและสภาวะการณ์แล้ว ย่อมเห็นถึงสาเหตุที่สำคัญ คือ ความตึงเครียดในครอบครัว หมายถึง ความไม่พึงพอใจกันระหว่างสามีภรรยา ซึ่งโดยทั่วไปเกิดจากสาเหตุดังนี้

๑. ค่านิยม ความเชื่อ ความต้องการ รวมทั้งพื้นฐานการที่ได้รับการอบรมปลูกฝังมาไม่เหมือนกัน ทำให้มีบทบาทที่ต่างกันจนอีกฝ่ายหนึ่งไม่พึงพอใจ เช่น ฝ่ายหนึ่งถูกเลี้ยงดูตามใจ และเอาแต่ใจตนเอง ฝ่ายหนึ่งเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ แต่อีกฝ่ายหนึ่งเห็นแก่ตัว ฯลฯ

๒. สภาพทางเศรษฐกิจ สถานะที่ทางเศรษฐกิจยากจน เงินสำหรับใช้สอยไม่เพียงพอ อาจก่อให้เกิดความเครียดในจิตใจ ก่อให้เกิดการทะเลาะกัน

๓. ความสัมพันธ์ระหว่างญาติพี่น้อง เช่น ระหว่างลูกเขยกับพ่อตาแม่ยาย ลูกสะใภ้กับพ่อแม่สามี ซึ่งทั้งสองฝ่ายอาจมีจุดมุ่งหวังและกระทำไปด้วยเจตนาดี แต่อาจขัดกันกับแนวคิดและวิธีปฏิบัติของลูกเขยลูกสะใภ้ก็ได้

๔. การทำงานของภรรยาออกบ้าน เพื่อช่วยเหลือเศรษฐกิจของครอบครัวทำให้สถานภาพของสามีภรรยาอยู่ในระดับเดียวกัน ถ้าไม่มีใครอยู่ในฐานะต่ำกว่าก็จะเป็นเหตุก่อให้เกิดความตึงเครียดได้ นอกจากนั้นเมื่อภรรยาออกไปทำงานนอกบ้าน ก็อาจทำให้บกพร่องในหน้าที่แม่บ้านไป และก่อความไม่พอใจให้เกิดขึ้นกับสามีได้

^{๕๑} มหาวิทยาลัยรามคำแหง, การเปลี่ยนแปลงสังคมและวัฒนธรรม, อ้างแล้ว, หน้า ๑๖.

๕. การมีอาชีพที่ต่างกันไปของสมาชิกในครอบครัวทำให้บทบาทแตกต่างกัน ก่อให้เกิดความสนใจที่ต่างกัน และอาจนำไปสู่ความตึงเครียดในครอบครัวได้

๖. ความผิดหวังในตัวภรรยาหรือสามี ดังเช่น ผลจากการศึกษาของ เทอร์แมน^{๕๔} ที่ได้ศึกษาพบว่า สามีภรรยา ต่างมีความผิดหวังซึ่งกันและกัน คือ

สามีรู้สึกผิดหวังในตัวภรรยาเพราะเหตุต่าง ๆ เพราะ

- ภรรยาชอบพูดก่อนแคะเปรียบเทียบ
- ภรรยาชอบพูดมีอำนาจเหนือ ไม่ให้เกียรติ
- ภรรยาเห็นแก่ตัวไม่เอาใจใส่สามีและลูก
- ภรรยาขี้บ่นจู้จี้
- ภรรยาจู้จี้จุกจิกทั้งในเรื่องส่วนตัวและเรื่องการทำงานของสามี
- ภรรยาสกปรก สะเพร่า ไม่เรียบร้อย ไม่เป็นแม่บ้านที่ดี
- ภรรยาเจ้าอารมณ์
- ภรรยาพูดจาไม่ไพเราะอ่อนหวาน
- ภรรยาไม่จริงใจ ไม่ซื่อ ชอบหลอกลวง
- ภรรยาเลื้อยขาจนเกินไป
- ภรรยาไม่ชอบการพ่วงเรื่องเพศ

ภรรยาผิดหวังในตัวสามี เพราะ

- สามีเห็นแก่ตัว
- สามีไม่ประสบความสำเร็จในด้านการงาน
- สามีไม่ซื่อ
- สามีขี้บ่น
- สามีพูดไม่รู้เรื่อง เอาแต่ใจตัวเอง
- สามีโกรธง่าย ใจน้อย หงุดหงิด
- สามีพูดจาหยาบค้ายไม่ให้เกียรติ
- สามีเฉยเกินไป จนไม่รู้ว่าจะเอาอย่างไร
- สามีไม่ชอบการพ่วงเรื่องเพศ

^{๕๔} ณรงค์ เสียงประชา, ปัญหาสังคม, (กรุงเทพมหานคร : อักษรบัณฑิต, ๒๕๒๕), หน้า ๑๒๓-

ความผิดหวังในตัวซึ่งกันและกันระหว่างสามีและภรรยาดังกล่าวมานี้ เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้เกิดความตึงเครียดในครอบครัว และจะนำไปสู่การทะเลาะ และหย่าร้างกันได้ที่สุด อย่างไรก็ตาม ความตึงเครียดในครอบครัวอาจเกิดจากสาเหตุอื่นๆ เป็นต้นว่าการปฏิบัติต่ออีกฝ่ายหนึ่ง ดังเช่นคนรับใช้หรือเด็ก สามีหรือภรรยาอาจไม่เห็นความผิดหรือข้อบกพร่องของตนเองอีกทั้งหาข้อบกพร่องของอีกฝ่ายหนึ่ง ทางพระพุทธศาสนาก็ได้กล่าวถึงปัญหาในแง่นี้ ๘ ประการคือ

๑. สามีเป็นคนเจ้าชู้ใจ
๒. สามีเป็นคนขี้โรค
๓. สามีเป็นคนแก่
๔. สามีเป็นคนขี้เมา
๕. สามีเป็นคนโหดเขลา
๖. สามีเป็นคนเพิกเฉย
๗. สามีไม่ทำมาหากิน
๘. สามีหาทรัพย์มาเลี้ยงดูไม่ได้^{๕๕}

การขัดกันในครอบครัว การขัดกันในครอบครัวอาจเกิดจากค่านิยม ทัศนคติความคิดความเชื่อไม่ตรงกัน การขัดกันในครอบครัวอาจจะมีตั้งแต่เรื่องเล็กๆ น้อยๆ เช่น แก้วน้ำนี้เป็นของใคร การถือแก้วน้ำจะถืออย่างไรวางไว้ตรงไหน การวางรองเท้าวางไว้ที่ใดตลอดไปจนถึงเรื่องการรอบรมเลี้ยงดู ลูก เรื่องเงินทอง เรื่องวงศาคณาญาติ

การขัดกันในครอบครัวอาจแยกออกได้ ๒ ลักษณะคือ การขัดกันทางส่วนตัวกับการขัดกันโดยทางเศรษฐกิจและสังคม^{๖๐}

๑. การขัดกันโดยทางส่วนตัว เป็นการขัดกันทางด้านบุคลิกภาพ เช่น ค่านิยมที่ต่างกัน สถานภาพที่ขัดกัน สิ่งเหล่านี้ต่างฝ่ายต่างพยายามปรับตัวก็ช่วยขจัดความขัดแย้งได้

๑) ด้านอารมณ์ ถ้าสมาชิกในครอบครัวมีอารมณ์มั่นคงไม่หวั่นไหวง่าย เรื่องเล็กๆ น้อยๆ เกิดขึ้นก็ไม่มีอารมณ์ไม่ทะเลาะทู่ตีกัน สมาชิกในครอบครัวก็ไม่หวาดกลัวโดยเฉพาะกับเด็ก ๆ ซึ่งถ้าพ่อแม่ขัดแย้งกันมีการทะเลาะกันเป็นประจำ เด็กก็จะไม่มีความมั่นคงทางจิตใจ และจะรับเอารูปแบบของประพฤติกกรรมนั้น ๆ ติดตัวไปด้วย

๒) แบบของความประพฤติกของคู่สมรส หรือระหว่างสามีภรรยาอาจแตกต่างกันไปทั้งนี้ขึ้นอยู่กับ การได้รับการอบรมให้เรียนรู้ตั้งแต่เล็ก โดยตลอดมา

^{๕๕} บุ.ชา. ๒๘/๓๐๒/๘๐.

^{๖๐} ณรงค์ เต็งประชา, ปัญหาสังคม, อ่างแก้ว, หน้า ๑๒๔.

ปัจจุบันนี้แบบของพฤติกรรมของสามีและภรรยายังมีขอบเขตกว้างขวาง แต่แต่ละคนอาจมีตำแหน่งหน้าที่และบทบาทในวงกว้างไม่จำกัดเหมือนแต่ก่อน หรือไม่จำกัดว่างานบ้านหรือหน้าที่แม่บ้านเป็นของภรรยาส่วนสามีมีหน้าที่ทางด้านเศรษฐกิจ ปัจจุบันนี้สังคมได้เปลี่ยนแปลงไปมาก สมาชิกต้องช่วยกันทำมาหากินภรรยาต้องออกไปทำงานนอกบ้านหรือสังคมมากขึ้น ความเสมอภาค บทบาทเท่าเทียมกันมากขึ้นดังนั้นจึงจำเป็นต้องมีการปรับตัวเข้าหากัน

๓) บทบาท ถ้าสมาชิกในครอบครัวรู้ถึงหน้าที่ของตนและแสดงบทบาทให้เหมาะสมก็มิให้เกิดการขัดกัน แต่ถ้าคนใดหรือฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งแสดงบทบาทผิดไป อาจด้วยความเคยชินจากการได้รับการอบรมเลี้ยงดูหรือด้วยเหตุใดก็ตาม ก็จะทำให้เกิดการขัดแย้งขึ้นได้ เช่น ผู้หญิงบางคนเป็นพี่โต เคยปกครองน้อง ๆ เมื่ออยู่กับสามีก็พยายามปกครองสามีด้วย หรือหญิงที่มีอาชีพเป็นครูอาจเคยชินกับการสอนเด็ก แล้วเลยมองสามีเหมือนเด็กนักเรียน ปฏิบัติต่อสามีเหมือนเป็นเด็ก

๔) ค่านิยม สามีภรรยาอาจได้รับการอบรมเลี้ยงดูในลักษณะที่แตกต่าง เช่น เรื่องเศรษฐกิจสอนให้เป็นคนประหยัด ตรีชนนี้ เรื่องเพศสอนให้เป็นคนรังเกียจเรื่องเพศหรือเห็นว่าเป็นเรื่องธรรมดา เรื่องศาสนาเคร่งศาสนา ทำบุญเป็นประจำทุกวันหรือเห็นศาสนาเป็นสิ่งบันทอนเศรษฐกิจ ถ้าสามีภรรยาได้รับการอบรมในลักษณะต่างกันมาก ก็มีโอกาสก่อให้เกิดความขัดแย้งกันได้มาก เว้นแต่ต่างฝ่ายพยายามปรับตัวเข้าหากัน

๕) ความรักรวมถึงความสัมพันธ์ทางเพศ ถ้าสามีภรรยารักกันมากมีความพอใจกันและกัน มีรสนิยมตรงกันก็จะลดอัตราการขัดแย้งลงได้มาก

๒. การขัดกันทางด้านสังคมและเศรษฐกิจ สมาชิกในครอบครัวจะเกิดการขัดแย้งกันเนื่องจากสาเหตุดังต่อไปนี้

๑) การขัดกันทางด้านวัฒนธรรม สามีภรรยาที่มาจากท้องถิ่นมีวัฒนธรรมต่างกันแม้แต่ในประเทศหรือสังคมเดียวกัน ก็มีโอกาสเกิดการขัดแย้งกันได้ เพราะต่างคนอาจถือว่าวัฒนธรรมของตนดี เช่น ถือว่าภาษาที่ตนใช้ดีกว่า วิธีการกินอยู่ของตนดีกว่า

๒) ฐานะทางเศรษฐกิจแตกต่าง ถ้าคนจนไปแต่งงานกับคนรวย มักจะมีโอกาสขัดแย้งกันได้ เพราะอาจเกิดการถูกชิงอาจเกิดจากสามีหรือภรรยา หรือญาติพี่น้องของฝ่ายที่ร่ำรวยกว่าก็ได้คู่สมรสที่มีฐานะทางเศรษฐกิจต่างกันอาจขัดแย้งกัน เพราะฝ่ายร่ำรวยกว่าอาจถูกฝ่ายที่จนกว่าส่วนฝ่ายที่จนกว่าอาจมีความรู้สึกว่าตนมีปมค้อยและพยายามหาจุดเด่น อื่น ๆ ของตนข่มอีกฝ่ายหนึ่ง หรือพูดถากถางให้อีกฝ่ายหนึ่งเกิดความไม่พึงพอใจ อนึ่งความแตกต่างกันในทางเศรษฐกิจจะระหว่างคู่สมรสนั้นอาจมีมาตั้งแต่ก่อนการแต่งงานหรือหลังการสมรสแล้วก็ได้ เช่น การมีทรัพย์สินสมบัติติดตัวมา หรือภายหลังได้รับเงินเดือนหรือรายได้แตกต่างกัน

๓) การขัดกันในเรื่องอาชีพ ซึ่งอาจเกิดจากการที่สามีและภรรยามีอาชีพที่ทำงานต่างเวลากัน สามีทำงานตอนกลางคืนภรรยาทำงานตอนกลางวัน สามีหรือภรรยาไม่ได้รับเกียรติและสังคมไม่ยอมรับ เช่น เป็นพาร์ตเนอร์ เป็นแมงดา สามีมีอาชีพต่ำกว่าภรรยา เช่นภรรยาเป็นหัวหน้า สามีเป็นลูกน้อง สามีไม่พึงพอใจในอาชีพของภรรยาที่เป็นนักร้องเป็นนางแบบ

๔) การทำงานของฝ่ายหญิง เช่นในกรณีที่ฝ่ายหญิงมีโอกาสหางานทำมีตำแหน่งสูงมีรายได้ดี อาจเป็นผลให้ฝ่ายหญิงวางตนสูงขึ้น ถือว่าตนมีความสำคัญ อาจเกิดปัญหาต่างฝ่ายต่างดี

๕) การว่างงาน ทำให้ขาดรายได้ เกิดการแตกแยกหรือไม่ก็มีผลต่อสุขภาพจิตของสมาชิกในครอบครัว รวมทั้งอาจก่อให้เกิดปัญหาอื่น ๆ ตามมาเช่น ปัญหาอาชญากรรม

๖) ปัญหาอื่นๆ เช่นความแตกต่างระหว่างวัย ปัญหาญาติพี่น้องมาอยู่อาศัยด้วยและสิ่งแวดล้อมรอบๆ บ้านก็อาจก่อให้เกิดการขัดกันในครอบครัวได้เหมือนกัน

การหย่าร้าง หมายถึง การที่สามีภรรยาขาดจากกันโดยการแยกกันอยู่ ในปัจจุบันการหย่าร้างได้เพิ่มจำนวนขึ้นโดยลำดับ ยิ่งสังคมมีความเจริญขึ้นการหย่าร้างก็เพิ่มขึ้นเป็นเงาตามตัว สาเหตุสำคัญเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เนื่องจากแนวคิดเปลี่ยนไปจากเดิม โดยถือว่าเมื่ออยู่ด้วยกันแล้วไม่มีความสุขก็แยกกันเดินดีกว่า ไม่ยึดมั่นถือมั่นกันคำสอนของศาสนาหรือความเชื่อเดิมๆ อีกต่อไป

การหย่าร้างของคู่สมรสอาจเนื่องมาจากสาเหตุดังต่อไปนี้

๑. เนื่องจากความมีอิสระเสรีภาพเท่าเทียมกันระหว่างหญิงกับชาย ทำให้หญิงมีอิสระในการตัดสินใจปัญหาของตนเอง เมื่อเกิดการขัดแย้งกันหรือเกิดความไม่พึงพอใจก็หย่าร้างได้

๒. สภาพของสังคมและวัฒนธรรมที่เปลี่ยนไป มีความใกล้ชิดติดต่อกับบุคคลภายนอกมีสิ่งช่วยมากขึ้น ประกอบกับความสัมพันธ์ในครอบครัวลดลง จึงเสริมให้เกิดการหย่าร้างมากขึ้น

๓. มาตรฐานการครองชีพที่สูงขึ้น ระดับการศึกษาที่สูงขึ้นทำให้ความคิดอ่านของคน ค่านิยมของคนในสังคมเปลี่ยนไป เกิดการดิ้นรนเพื่อการมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ไม่ผูกพันกับความเชื่อหรือค่านิยมเดิม ๆ คิดที่ว่าแม้จะกัดก้อนเกลือกินก็จะอยู่ด้วยกันจะค่อย ๆ หมดไป

๔. หญิงมีงานทำไม่ต้องพึ่งสามีในทางเศรษฐกิจ และอาจไม่ค่อยเชื่อฟังสามี

๕. ความคิดในการหย่าร้าง ในเมื่ออยู่ด้วยกันแล้วไม่มีความสุข มีมากกว่าแต่ก่อนและกฎหมายยังมีกฎหมายที่ทำให้การหย่าร้างเกิดขึ้นได้ง่าย จึงเป็นปัจจัยเสริมให้เกิดการหย่าร้างมากขึ้น ^{๖๐}

^{๖๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๗.

๓.๔.๓ ปัญหาสังคมที่สืบเนื่องมาจากปัญหาครอบครัว

ปัญหาต่าง ๆ ซึ่งมีสาเหตุที่ต่างกันไปทำให้เกิดปัญหาครอบครัว ย่อมนำผลเสียมาสู่สังคมมากมาย ทั้งนี้เนื่องจากสถาบันครอบครัวเป็นสถาบันขั้นต้นที่ปลูกฝังบุคลิกภาพให้แก่บุคคลในสังคม ถ้าสถาบันครอบครัวสามารถอบรมสมาชิกให้รู้จักระเบียบของสังคม ปฏิบัติตามบรรทัดฐานของสังคม ก็จะทำให้สังคมมีระเบียบไม่เกิดปัญหาในทางตรงกันข้ามถ้าครอบครัวมีปัญหา ก็ย่อมมีโอกาสก่อให้เกิดปัญหาสังคมได้ ผลเสียที่อาจเกิดจากปัญหาครอบครัวดังนี้

๑. ปัญหาพฤติกรรมเบี่ยงเบนและติดยาเสพติด หัวหน้าครอบครัวออกเที่ยวเตร่ตามแหล่งสำราญ มารดาเที่ยวนอกบ้านติดการพนัน บุตรอาจคบเพื่อนไม่ดีและมีพฤติกรรมเบี่ยงเบนทางเพศ เที่ยวเตร่ ติดยาเสพติดและอาจประกอบอาชญากรรมได้

๒. ปัญหาสุขภาพจิต บุคลิกภาพและสุขภาพกาย สุขภาพจิตของสมาชิกในครอบครัวเด็กที่มาจากครอบครัวที่พ่อแม่ไม่ปรองดองกัน ทำให้เด็กไม่มีความมั่นคงทางจิตใจ เกิดความหวาดกลัว ไขว่คว้าใจผู้อื่นขาดความรับผิดชอบ อาจมองโลกในแง่ร้ายในส่วนของพ่อแม่ก็จะได้รับผลกระทบทั้งทางกายและจิตใจและโรคภัยไข้เจ็บ อาจเกิดขึ้นได้

๓. ปัญหาโสเภณี ผู้ที่มีปัญหาทางบ้านเช่น ภรรยาไม่พอใจในคู่สมรสของตนหรือถูก ๆ ขาดที่พึ่งขาดความรักความเข้าใจ ก็อาจนำเข้าไปสู่แหล่งการค้าประเวณี และอาจเกิดปัญหาอื่นตามมา

๔. ปัญหาเด็กและเยาวชน เด็กและเยาวชนที่ขาดความอบอุ่น และขาดรูปแบบบุคลิกภาพที่ดี อาจกลายเป็นอาชญากร ประพฤติผิดทางเพศ กลายเป็นเด็กจรจัดเร่รอน ขอดทาน หนีบ้าน หนีโรงเรียนฯ

๕. ปัญหาทางเศรษฐกิจ หลังจากเกิดปัญหาการแตกแยกของครอบครัวฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งอาจไม่สามารถเลี้ยงตัวเองได้ หรือทำงานเลี้ยงตัวและลูก ไม่พอเพียงก็เกิดปัญหาอาชญากรรม โสเภณี ฯลฯ

ในการแก้ไขปัญหานี้ เมื่อเกิดปัญหาการขัดแย้งกัน เกี่ยวกับปัญหาความตึงเครียดในครอบครัว วิธีการแก้ไขอาจกระทำโดย

๑. การขอคำปรึกษาแนะนำจากหน่วยงานให้คำแนะนำปรึกษา เกี่ยวกับปัญหาครอบครัว เพื่อจะได้ใช้เป็นตัวกลางในการปรับตัวเข้าหากัน

๒. การปรึกษาหาทางปรับตัวเข้าหากัน โดยทั้งสองฝ่ายยินดีจะฟังความคิดเห็นของอีกฝ่ายหนึ่ง และพิจารณาสาเหตุของปัญหาและปฏิบัติการแก้ไขข้อบกพร่องหรือสาเหตุแห่งปัญหานั้น ๆ

๓. การหันไปพิจารณาคำสอนทางพระพุทธศาสนา เพื่อจะได้แนวทางในการดำเนินชีวิตคู่ที่ถูกต้องเหมาะสม เช่น แนวปฏิบัติของผู้ที่เป็นพ่อแม่เรือน ธรรมที่ช่วยให้ครอบครัวมั่งคั่งตั้งอยู่ได้นาน ซึ่งได้นำมากล่าวไว้แล้ว

๔. การหย่าร้างหรือแยกกันอยู่ ซึ่งจะใช้เป็นวิธีสุดท้ายเมื่อไม่สามารถจะแก้ไขได้ด้วยวิธีอื่นใดแล้ว

ฉะนั้น ครอบครัวเป็นสถาบันแรกที่สร้างคนในชาติ เป็นสถาบันที่ช่วยจัดระเบียบของสังคมได้อย่างมาก ปัจจุบันพบว่าครอบครัวมีแนวโน้มจะเกิดการไร้ระเบียบและไม่สามารถจะทำหน้าที่ของคนได้อย่างสมบูรณ์ สาเหตุสำคัญนั้นเนื่องมาจากบทบาทที่ไม่เหมาะสมของสมาชิกในครอบครัว เช่น พ่อบ้านขาดความรักไม่เอาใจใส่อบรมเลี้ยงดูถูก ถูกไม่เชื่อฟังพ่อแม่ สามีไม่ยินดีในภรรยาของภรรยาไม่สนใจในการบ้านการเรือน นอกจากนี้ยังมีค่านิยมที่ทำให้ครอบครัวเกิดการไร้ระเบียบมากขึ้น เช่น การหย่าร้าง การเปลี่ยนคู่ครองบ่อย ๆ กฎหมายความเสมอภาคเท่าเทียมกันระหว่างสตรีและบุรุษ การที่ชนบทกลายเป็นเมืองอย่างรวดเร็วอาชีพต่าง ๆ ในสังคมมีมากขึ้น ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ปัญหาครอบครัวมีมากขึ้นและมีแนวโน้มว่าจะมากขึ้นเรื่อย ๆ

๓.๕ หลักการพัฒนาสถาบันครอบครัว

หลักในการพัฒนาสถาบันของครอบครัว คือ หลักแห่งการทำให้ครอบครัวมีความเจริญงอกงาม และการทำให้เจริญงอกงามได้นั้น ต้องมีการป้องกันและแก้ไขปัญหาคือครอบครัว เพื่อที่จะพัฒนาให้ครอบครัวมีความมั่นคง จึงจะต้องคำนึงถึงทั้งตัวบุคคลในครอบครัวและสิ่งแวดล้อมภายนอกด้วย หลักในการพัฒนาสถาบันทางครอบครัวตามพุทธปรัชญา จึงต้องแก้ไขและพัฒนาที่ตัวบุคคล ตั้งแต่เริ่มแรกที่จะก้าวเข้าสู่ชีวิตการมีครอบครัว หรือในขณะที่อยู่กับครอบครัวในฐานะที่เป็นบุตรธิดาก็ตาม การพัฒนาในความหมายของพุทธปรัชญา จึงหมายรวมถึงการลด ละ เลิก การประพฤติชั่วทั้งทางกาย วาจา และ ใจ เป็นสิ่งที่สำคัญ เพราะสิ่งเหล่านี้จะเป็นพื้นฐานในการสร้างความมั่นคง หรือสร้างความเจริญให้แก่ครอบครัวได้ในลำดับต่อไป

๓.๕.๑ การพัฒนาเฉพาะด้านบุคคล

โดยความหมายแล้ว “การพัฒนา” หมายถึง การทำให้มีความเจริญ, การทำให้เปลี่ยนแปลงไปในทางที่เจริญ^{๖๒} การทำให้เจริญจึงต้องมีวิธีการคิด และทำให้สอดคล้องกับหนทางแห่งความเจริญตามที่ได้อธิบายไว้ตามหลักของพุทธปรัชญา ดังต่อไปนี้ คือ

๑) การเลือกคู่ครอง การเลือกคู่ครอง เป็นปัจจัยสำคัญเบื้องต้น ถ้าสามารถเลือกคู่ครองที่ดีได้ก็เป็นพื้นฐานสำคัญต่อความสุขในการครองเรือน ป้องกันไม่ให้เกิดปัญหาการขัดแย้ง ปัญหาการแตกแยก เป็นต้น หลักการเลือกคู่ครองโดยทั่ว ๆ ไปควรพิจารณาถึงปัจจัยต่าง ๆ ดังนี้

- (๑) บุคลิกภาพและอุปนิสัยสอดคล้อง
- (๒) ความสนใจและรสนิยมตรงกัน
- (๓) สุขภาพอันสมบูรณ์

^{๖๒} บุญฤกษ์ จาตุมาระ, พจนานุกรมฉบับบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, อ้างแล้ว, หน้า ๕๕๑.

- (๔) ฐานะเท่าเทียมกัน
- (๕) อารมณ์มั่นคง
- (๖) ระดับการศึกษาและความสามารถเท่าเทียมกัน
- (๗) ภัยที่ใกล้เคียงกัน
- (๘) การประเมิณผลซึ่งเกิดจากการสังเกตเป็นเวลานาน ^{๖๓}

ในทางพระพุทธศาสนาก็ได้กล่าวถึง คุณสมบัติของหญิง เรียกว่า เบญจกัลยาณี ที่ควรเลือกไว้เป็นคู่ครอง ๕ ประการ ในเรื่องนางวิสาขา

- (๑) ผมงาม
- (๒) เนื้องาม
- (๓) กระจุกงาม
- (๔) ผิวงาม
- (๕) วิทยาม ^{๖๔}

นอกจากที่ได้กล่าวมาแล้ว พระเทพเวที (ประยูรศักดิ์ ปยุตฺโต) ได้แสดงทัศนะไว้ว่า “ชีวิตสมรสที่จะมีความสุข ราบรื่น มั่นคงยืนยาว ได้นั้นคู่สมรสควรมีคุณธรรมที่สม หรือสม่ำเสมอกัน อันจะพึงเรียกได้ว่า สมธรรม ๔ ประการ คือ

- (๑) สมศรัทธา
- (๒) สมศีล
- (๓) สมจาคา
- (๔) สมปัญญา ^{๖๕}

สมธรรม ๔ ประการนี้ เป็นฐานรองรับชีวิตรองรับชีวิตคู่ครองในระดับที่ลึกซึ่งยิ่งกว่าฆราวาสธรรม ๔ อย่าง ที่กล่าวมาแล้ว เพราะแสดงถึงความมีคุณสมบัติสมกันและควมมีลักษณะนิสัยสม่ำเสมอของคู่ครอง ซึ่งจะทำให้ผู้สมรสทั้งสองมีสมชีพหรือสมชีวิตคือ มีชีวิตที่สมหรือเสมอกัน สมธรรม ๔ ประการ คือ ^{๖๖}

^{๖๓} ฌรงค์ เส็งประชา, ปัญหาสังคม, อ่างแก้ว, หน้า ๑๒๘.

^{๖๔} มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย คาถาธรรมบท เล่มที่ ๑ ภาคที่ ๒ อ่างแก้ว, หน้า ๗๗.

^{๖๕} พระเทพเวที (ประยูรศักดิ์ ปยุตฺโต), คู่สร้างคู่สม ชีวิตคู่ในอุดมคติ, อ่างแก้ว, หน้า ๕.

^{๖๖} อัง.จตุกก. ๒๑/๕๕/๘๐.

๑. สมศรัทธา มีศรัทธาสมหรือเสมอกัน ศรัทธานั้น หมายถึงความเชื่อ ความเลื่อมใสหรือความใฝ่นิยม เช่น ความเชื่อถือในลัทธิศาสนา ความเลื่อมใสในพระรัตนตรัยและความใฝ่นิยมในคุณค่า หรือสิ่งที่ยึดถือเข้าใจว่าเป็นความดีงามต่าง ๆ ตั้งต้นแต่ความเชื่อถือในลัทธิศาสนาอย่างเดียวกัน ตลอดจนการมีรสนิยมแนวเดียวกัน จึงเป็นสิ่งสำคัญมากในชีวิตสมรส ถ้าศรัทธาเบื้องต้นไม่เป็นอย่างเดียวกัน ก็ต้องตกลงปรับให้เป็นไปด้วยความเข้าใจต่อกัน

๒. สมศีล มีความประพฤติเสมอกัน คือ มีความประพฤติที่เข้ากันได้ อยู่ในระดับเดียวกัน ไม่เป็นเหตุให้เกิดความรังเกียจ ดูหมิ่นเหยียดหยาม หรือขัดแย้งรุนแรงต่อกัน

๓. สมวาจา มีน้ำใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่เสียสละ ในชีวิตของบุคคลที่ต้องกิดติดต่อกันเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับคนอื่น ๆ เริ่มแต่ญาติมิตรสหายเป็นต้นไปนั้น ธรรมเนียมข้อสำคัญที่จะต้องแสดงออกอยู่เสมอก็คือ ความมีน้ำใจ ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ความมีใจกว้างขวาง การช่วยเหลือพึ่งพาอาศัยกันหรือในทางตรงกันข้ามก็เป็นความตระหนี่ ความมีใจคับแคบกระด้าง คู่ครองที่มีใจจะไม่สมกัน ย่อมมีโอกาสเกิดความขัดแย้งกระทบกระทั่งจนจิตใจกันอยู่เรื่อยไป ทำให้ชีวิตครอบครัวมีโอกาสที่จะแตกร้างได้ง่าย

๔. สมปัญญา มีปัญญาเสมอกัน ปัญญาหมายถึงความรู้จักเหตุ รู้จักผล รู้จักดีชั่ว รู้จักประโยชน์มิใช่ประโยชน์ ความรู้จักคิด ความสามารถในการใช้ความคิด และเข้าใจในเหตุผล ความมีปัญญากันนั้นนอกจากเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจทำให้มีความสนิทสนมกันด้วยดียังทำให้ชีวิตของคู่ครองทั้งสองฝ่าย เป็นชีวิตที่ส่งเสริมคุณค่าเพิ่มกำลังแก่กันและกันอีกด้วย

พระบรมศาสดาตรัสแสดงว่า สมธรรม ๔ ประการนี้ จะเป็นเหตุให้คู่สามีภรรยาได้พบกันทั้งชาตินี้และชาติหน้าตามความประสงค์ ดังพุทธพจน์ว่า

“ อากงเขยอ์ เจ คหปตโย อุโภ ซานิปตโย” ดังนี้ เป็นต้น แปลว่า ถ้าคู่สามีภรรยาหวังจะ
ได้พบกันทั้งชาตินี้และชาติหน้าแล้วไซ้ ทั้งสองพึงเป็นผู้มีศรัทธาสมกัน มีศีลสมกัน มีจาคะสมกัน มี
ปัญญาสมกัน ดังนี้^{๖๑}

๒) การวางสถานะตนเหมาะสม ถ้าสมาชิกในครอบครัวต่างรู้ถึงหน้าที่ความรับผิดชอบ และแสดงบทบาทไปตามตำแหน่งหน้าที่ของตนย่อมก่อให้เกิดความเป็นระเบียบในครอบครัว ทุกคนก็จะอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข ในทาง พระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงหน้าที่ของสมาชิกในครอบครัวพึงปฏิบัติต่อกัน ดังนี้

ในฐานะสามีพึงปฏิบัติต่อภรรยา ๕ ประการ คือ

(๑) ให้ความนับถือ ขอมรับฐานะแห่งภรรยาและคู่ครอง

(๒) ยกย่องให้เกียรติ ไม่แสดงอาการเหยียดหยามและดูหมิ่น

^{๖๑} อัง.จตุกก. ๒๑/๕๕/๘๐.

(๓) มีความซื่อสัตย์ ไม่นอกใจ

(๔) มอบความเป็นใหญ่ แสดงความไว้วางใจในงานบ้าน

(๕) หาเครื่องประดับเครื่องแต่งตัวให้เป็นของฝากของขวัญ แสดงน้ำใจรักไม่จีจาง

ในฐานะ ภรรยาที่สามีทำนุบำรุงเช่นนี้ จะต้องอนุเคราะห์ตอบสามีตนโดยฐานะ ๕ ประการ คือ

(๑) จัดดูแลงานบ้านให้เรียบร้อยดีงาม

(๒) จะใส่ใจสงเคราะห์คนข้างเคียงคือหมู่ญาติและข้าทาสบริวารเป็นอันดี

(๓) ซื่อสัตย์ ไม่ประพฤตินอกใจสามี

(๔) ช่วยประหยัคดูแลเก็บรักษาทรัพย์สมบัติที่หามาได้

(๕) จะเป็นผู้ขยันเอาใจใส่ ไม่เกียจคร้านในการงานทั้งปวง

ในฐานะบิดามารดา พึงปฏิบัติต่อบุตร ๕ ประการ คือ

(๑) ห้ามปรามจากความชั่ว

(๒) ให้ตั้งอยู่ในความดี

(๓) ให้ศึกษาศิลปวิทยา

(๔) หาคุ้มครองที่สมควรให้

(๕) มอบทรัพย์สมบัติให้ในโอกาสอันสมควร

ในฐานะบุตรที่จะพึงตอบสนองต่อบิดามารดา ๕ ประการ คือ

(๑) ท่านเลี้ยงเรามาแล้ว เลี้ยงท่านตอบ

(๒) ช่วยทำการทำงานของท่าน

(๓) ดำรงวงศ์ตระกูล

(๔) ประพฤติตนให้เหมาะสมกับความเป็นทายาท

(๕) เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน^{๖๔}

๓) ยึดมั่นในคุณธรรมสำหรับผู้ครองเรือน

ในการที่จะให้ครอบครัวอยู่อย่างมีความสุขนั้นอย่างน้อยต้องมีคุณธรรมที่ว่าด้วยสุขของคฤหัสถ์ และยังถ้ามีธรรมอื่น ๆ อีกก็จะช่วยเสริมให้ครอบครัวอยู่อย่างมีความสุข และมีความเจริญก้าวหน้ามากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะหัวหน้าครอบครัว พึงปฏิบัติตามหลักธรรมเกี่ยวกับความรับผิดชอบต่อวงศ์ตระกูล บางอย่างต่อไป รักษาตระกูลให้คงอยู่

โดยปฏิบัติตามหลักธรรมสำหรับดำรงความมั่นคงของตระกูลให้ยั่งยืน หรือเหตุที่ทำให้ตระกูลมั่งคั่ง ตั้งอยู่ได้นาน เรียกว่า กุลอิริฎฐิติธรรม ๔ อย่าง คือ

^{๖๔} ที.ปา. ๑๑/๑๕๘-๒๐๔/๒๐๒-๒๐๖.

- (๑) นกยูงควเวศา ของหายของหมด รู้จักหามาไว้
- (๒) ชินุณปฏิบัติสงขรณา ของเก่าของชำรุด รู้จักบูรณซ่อมแซม
- (๓) ปริมิตปานโกหนา รู้จักประมาณในการกิน การใช้
- (๔) อธิปจจสีถวนคชูปนา ตั้งหญิงหรือชายมีศีลธรรมเป็นพ่อบ้านแม่เรือน^{๖๕}

๔) บุชาคนที่เหมือนไฟ

บุคคลต่อไปนี้เปรียบเหมือนไฟ ถ้าปฏิบัติถูกต้อง ย่อมเกิดคุณมากแต่ถ้าปฏิบัติผิดอาจเกิดโทษร้ายแรง เป็นเหมือนไฟเผาผลาญตัวเอง จึงควรปฏิบัติคุณพวกนี้ถือการบูชาไฟในสมัยก่อน บำเรอไฟที่ตนบูชาด้วยความเอาใจใส่ ระวังระวังตั้งใจให้ถูกต้อง เพราะมีความเคารพยำเกรง เรียกว่า อักคิปาจริยา มี ๓ อย่าง คือ

- (๑) อาหุเนยยุคิ ไฟที่ควรแก่ของค่านับ ได้แก่บิดามารดา
- (๒) คหปตยุคิ ไฟประจำตัวเข้าบ้าน ได้แก่ บุตร ภรรยา และคนในปกครอง
- (๓) ทกขิเนยยุคิ ไฟทักษิณัย ได้แก่ บรรพชิต หรือพระภิกษุสงฆ์ ผู้ทรงศีล ซึ่งทำหน้าที่สั่งสอน ผดุงธรรม ที่ประพฤติดี ปฏิบัติชอบไม่ประมาทมัวเมา^{๖๖}

๕) ครองตนเป็นพลเมืองที่ดี

นำชีวิตและครอบครัวของตนไปสู่ความเจริญสงบสุขและเป็นพลเมืองดีที่สร้างสรรค์สังคม โดยประพฤติดังนี้

- (๑) น สาธารณทหารุต ไม่คบขู้สู่มัวเมาหมกมุ่นในทางเพศ
- (๒) น ภุณเข สาธุเมกโก ไม่ใจแคบเสพสิ่งเลิศรสผู้เดียว
- (๓) น เสเว โลกายติก ไม่พรั่วเวลาถดถอยที่เลื่อนลอยไร้สาระ^{๖๗}
- (๔) สีถวา ประพฤติดี มีวินัย ตั้งอยู่ในศีล ๕
- (๕) วคตสมปนโน ปฏิบัติกิจหน้าที่สม่ำเสมอโดยสมบูรณ์
- (๖) อปฺปมตฺโต ไม่ประมาท ระวังหรือร้อนทุกเวลา
- (๗) วิงกฺขโณ มีวิจารณ์ญาณ ทำการโดยใช้ปัญญา
- (๘) นิวาตฺตฺตฺติ อุตฺตทฺโธ สุภาพ ไม่คือกระด้าง ชินดีรับฟังผู้อื่น
- (๙) สฺรโต เสงี่ยมงาม รักความประณีตสะอาดเรียบร้อย
- (๑๐) สจฺจโถ มุทุ พุดจ่าน่าฟัง ทั้งใจกายก็อ่อนโยน ไม่หยาบคาย

^{๖๕} อกฺ.จตุกก. ๒๑/๒๕๕/๓๓๓.

^{๖๖} ที.ปา. ๑๑/๒๒๘/๒๒๕.

^{๖๗} บุ.ชา. ๒๘/๕๔๕/๓๓๒.

- (๑๑) สงกเหตจ มิตฺตานํ มีน้ำใจเอื้อเพื่อสงเคราะห์ค่อมิตรสหาย
- (๑๒) สงฺวิภาตี เพื่อแบ่งปัน ช่วยเหลือคนทั่วไป
- (๑๓) วิชานวา รู้จักจัดการงานให้เรียบร้อยและได้ผลดี
- (๑๔) ตปฺเปยฺย บำรุงพระสงฆ์ทรงความรู้ ผู้ทรงศีลทรงธรรม
- (๑๕) ฌมฺมกาโม โครฺชรรม รักความสุจริต
- (๑๖) สุตฺตโร อ่านมากฟังมาก รู้วิชาของตนเชี่ยวชาญ
- (๑๗) ปริปุจฺจโก ชอบสอบถามคั่นคว้า ใฝ่หาความรู้ยิ่งขึ้นไป

ที่กล่าวมาย่อมเห็นได้ว่า การประพฤติพรหมจรรย์เป็นสิ่งที่มีความสำคัญ และสมควรที่จะประพฤติปฏิบัติตามระดับความรู้ความสามารถและสติปัญญาของตน สำหรับประชาชนทั่วไปที่ยังไม่สามารถที่จะสละบ้านเรือน ทรัพย์สินสมบัติออกบวชครองผ้ากาสาวพัสตร์ ก็มีทางเลือกทำได้หลายทาง โดยเลือกประพฤติพรหมจรรย์ตามความหมายบางความหมายใน ๑๐ ประการ ดังกล่าวมาแล้ว

๓.๕.๒ การพัฒนาที่เกี่ยวกับบุคคลในครอบครัว

การสร้างความสัมพันธ์อันดีในครอบครัวเป็นการพัฒนาครอบครัวอีกด้านหนึ่งที่ขาดไม่ได้ เช่นเดียวกัน เพราะคำว่า “ครอบครัว” นั้น ไม่ใช่หมายถึงคน ๆ เดียว แต่หมายถึงความสัมพันธ์ของคนหลาย ๆ คนที่มาอยู่ร่วมกันเป็นครอบครัว ดังนั้น หลักในการสร้างความสัมพันธ์นั้นจึงต้องอาศัยหลักความสมเหตุสมผล ความซื่อสัตย์สุจริต ความเชื่อใจ การรู้เอาใจกัน การพัฒนาสถาบันของครอบครัวจึงจะสามารถขับเคลื่อนไปได้ตามทิศทางที่ต้องการ สมาชิกในครอบครัวก็จะอยู่ในสิ่งแวดล้อมอันเป็นแบบอย่างที่ดีต่อไปได้

หลักการพัฒนา หรือหลักการพัฒนาพรหมจรรย์ ที่หมายถึงเมตตา และสทาร์สัน โดยเพื่อให้เกิดขึ้นในสถาบันครอบครัวนี้ ควรใช้หลักธรรม ๓ ประการ เป็นแนวทางดังนี้

๑) สัจจว แปลตามตัวว่า ระวัง หรือปิดกั้น ข้อนี้เน้นในแง่รับเข้ามา คือคนเรารับเอาคุณธรรม เช่น เมตตา และสทาร์สัน โศภ รับเข้ามาประพฤติปฏิบัติแล้ว ก็สัจจว คือ สำรวมอินทรีย์ ระมัดระวังปิดกั้น ทำนอธบายว่าเมื่อรับรู้หรือว่าได้เห็นได้ยินสิ่งต่าง ๆ ด้วยตา หู จมูกลิ้น กาย ใจที่ระวังไม่ให้ถูกสทธรรม คือความโลภ ความโกรธ ความหลง เข้าครอบงำจิตปิดกั้นไม่ให้ถึงชั่วร้ายเกิดขึ้น ปิดรับสิ่งไม่ดี แล้วเปิดช่องให้แก่สิ่งที่ดี

๒) สัตฺตญฺมมะ แปลว่าควบคุมบังคับ หมายถึงการรู้จักควบคุมบังคับตนในการแสดงออก ในการแสดงของเราต้องมีการบังคับควบคุมให้ดี ไม่ให้เกิดผลเสียหายเป็นโทษ โดยเฉพาะท่านเน้นในแง่ไม่ให้เบียดเบียนผู้อื่น รู้จักควบคุมตนเองให้ตั้งอยู่ในเมตตา มีศีล และหลักความดีงาม เริ่มตั้งแต่ไม่ให้เบียดเบียนตนเอง ไม่เบียดเบียนผู้อื่น ไม่ให้ก่อโทษผลร้ายต่อสังคมอย่างนี้เรียกว่า สัตฺตญฺมมะ

๓) ทมะ พอเรามีค่านิยมในการรับดี และมีเครื่องควบคุมตนเองในการแสดงออกดีแล้ว ต่อไปนี่ก็เข้าสู่ทมะ ซึ่งเป็นขั้นตัวจริง ทมะ แปลว่า ฝึกฝนปรับปรุงตน ทำให้เจริญก้าวหน้าไปในคุณความดีจนถึงที่สุด คุณความดีอะไรก็ทำไป และทำงานเต็มที่ ท่านเรียกว่าทำให้ไฟบุญ

คุณธรรมทั้ง ๓ อย่าง คือ สังวร ศัญญะ ทมะ นี้ สามารถเป็นเครื่องมือในการพัฒนาสถาบันครอบครัว ให้มีหลักการครองชีวิตที่ประเสริฐ เป็นชีวิตแห่งพรหมจรรย์ คือ สังวรสำหรับปิดกั้นในการรับไม่ให้สิ่งชั่วร้ายเข้ามา มีศัญญะสำหรับควบคุมในการแสดงออก ไม่ให้เบียดเบียนตนเอง ไม่เบียดเบียนผู้อื่นในการอยู่ร่วมกันในครอบครัวและสังคม ไม่ให้เกิดผลเสีย ทมะ รู้จักปรับปรุงตน ให้เจริญงอกงามในคุณความดียิ่งขึ้นไปจนถึงที่สุด ก็เป็นอันครบกระบวนการปฏิบัติธรรมในแง่หนึ่ง

เมื่อก้าวโดยสรุปแล้ว จะเห็นได้ว่าสถาบันครอบครัวในพุทธปรัชญาเถรวาท มุ่งเน้นอยู่ที่ ๒ ส่วน คือ ตนเองและความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในครอบครัวและบุคคลภายนอกตามหลักคำสอนในเรื่องเกี่ยวกับทศทั้ง ๖ คือ การทำหน้าที่ของตนให้สมบูรณ์ก่อนตามสถานะของตนโดยอาศัยการละชั่วปฏิบัติดี ตามหลักคำสั่งสอนที่มีอยู่แล้วโดยทั่วไป คือ หลักการปฏิบัติตามไตรสิกขา ๓ ประการ และการดำเนินชีวิตตามอัธยะ ๓ ประการ ซึ่งเกี่ยวข้องกับบทบาทของตนเองในฐานะที่เป็นอยู่ในหลาย ๆ สถานะที่แตกต่างกัน เช่น บทบาทหน้าที่ในฐานะที่เป็นบิดา มารดา สามี ภรรยา บุตร ธิดา นักบวช ครู อาจารย์ มิตรสหาย ผู้บังคับบัญชา และผู้ใต้บังคับบัญชา ฯลฯ เมื่อคุณสมบัตินี้เฉพาะตัวที่เป็นอยู่นั้นสามารถกระทำได้ดีแล้ว ความสัมพันธ์ในระดับครอบครัวและบุคคลภายนอก ย่อมต้องดีขึ้นด้วย โดยอาศัยธรรมที่คอยเกื้อกูลอื่น ๆ เพื่อสนับสนุนให้ความสัมพันธ์ที่มีต่อกันในระดับต่าง ๆ นั้นเจริญงอกงามขึ้นมาอีก เช่น ความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันในฐานะสามีกับภรรยา บิดามารดากับบุตรธิดา หรือความสัมพันธ์ต่อกันในฐานะมิตรสหายกับมิตร ฯลฯ และธรรมที่เกื้อกูลต่อการพัฒนาสถาบันครอบครัวนี้ ในมุมมองพุทธปรัชญาถือว่าธรรมทุกระดับมีภาวะที่อาศัยกันเกิดขึ้น จะเกิดขึ้นเองโดยลำพังไม่ได้ ซึ่งในสถาบันของครอบครัวเป็นที่อยู่ร่วมกันของคนหลาย ๆ คน ธรรมที่เกื้อกูลต่อการพัฒนาสถาบันครอบครัวจึงเป็นธรรมที่ทุกคนต้องใช้และมีร่วมกัน จึงจะสามารถพัฒนาครอบครัวได้ก็คือ ฆราวาสธรรม ๔ ได้แก่ ศังขะ, ขันติ, ทมะ และจาคะ หรือเมื่อก้าวในมุมกว้าง ๆ สถาบันครอบครัวมีส่วนที่สำคัญอยู่ ๒ ส่วน คือ

๑. ส่วนบุคคล โดยการมุ่งทำหน้าที่ของตนให้สมบูรณ์ คือ สภาพการเป็นคนในครอบครัว เช่น มารดา บิดา หรือบุตร ย่อมต้องทำหน้าที่ของตนให้สมบูรณ์

๒. ส่วนร่วมกับครอบครัว โดยมุ่งทำหน้าที่ร่วมกับครอบครัวให้สมบูรณ์ คือ การทำหน้าที่ระหว่างกันให้สมบูรณ์ เช่น หน้าที่ของบิดามารดาที่มีต่อบุตรธิดา หรือหน้าที่ของบุตรธิดาที่มีต่อบิดามารดาของตน ซึ่งในส่วนนี้อาจรวมถึงบุคคลภายนอกที่ครอบครัวจำเป็นต้องเข้าไปเกี่ยวข้องด้วย เช่น ในฐานะเพื่อนบ้านใกล้เคียงกัน ในฐานะที่เป็นมิตรของสมาชิกในครอบครัว ฯลฯ

บทที่ ๔

การพัฒนาสถาบันครอบครัวตามคำสอนเรื่องพรหมจรรย์ ในพุทธปรัชญาเถรวาท

๔.๑ การพัฒนาพรหมจรรย์ที่เป็นธรรมภายในสถาบันครอบครัว

ตามที่ได้ทราบความหมายในเบื้องต้นแล้วว่า สถาบันครอบครัวคือ สถาบันที่เล็กที่สุดในทางสังคม และเริ่มต้นด้วยการที่ชายและหญิงอยู่กินร่วมกันฉันสามีภรรยา ได้ใช้ชีวิตร่วมกันและปฏิบัติต่อกันตามหลักของสังคัมหรือหลักของศาสนา ทำให้เกิดความสัมพันธ์ของสมาชิกภายในครอบครัว และมีบุตรหลานสืบทอดสกุลต่อ ๆ กันมา ดังนั้น สถาบันครอบครัวจึงได้ชื่อว่า เป็นสังคัมขนาดเล็กที่สุดตามความหมายของสังคัมวิทยที่กล่าวไว้ว่า “มนุษย์เป็นสัตว์สังคัม และจุดเริ่มต้นของสังคัมอยู่ที่สถาบันครอบครัว”^๑

จากข้อความดังกล่าวนี้ แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของสถาบันครอบครัว เพราะสังคัมขนาดใหญ่จะเกิดขึ้นได้จะเกิดขึ้นมาได้ จะต้องอาศัยครอบครัวเป็นจุดเริ่มต้น สังคัมจะมีทิศทางในการขับเคลื่อนไปยังข้างหน้าในทางใด เจริญรุ่งเรือง หรือเสื่อมถอย สามารถสังเกตเห็นได้จากความเจริญหรือความเสื่อมถอยของสถาบันครอบครัว เพราะคนที่ออกมาสู่ที่ชุมชนเพื่อทำภารกิจต่าง ๆ ในแต่ละวันก็ล้วนแต่เดินออกมาจากสถาบันครอบครัวทั้งสิ้น การพัฒนาสถาบันครอบครัวจึงคือหัวใจของการพัฒนาสังคัมโดยตรง มุมมองนี้พุทธปรัชญาได้กล่าวเอาไว้ว่า

การที่พระศาสนาจะสามารถดำรงอยู่ได้นานเพียงไร ย่อมขึ้นอยู่กับพุทธบริษัททั้ง ๔ อันได้แก่ พระภิกษุ พระภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ที่จะเป็นผู้รักษาและสืบทอด...อุบาสกอุบาสิกา ผู้ครองเรือน เป็นผู้เลี้ยง บำรุงให้พระสงฆ์ผู้รักษาธรรมวินัยอยู่ในพระศาสนาได้ด้วยการถวายปัจจัย ๔ มี อาหาร ที่อยู่เสนาสนะ เครื่องอัฐฐบริวาร และยารักษาโรค...^๒

^๑ พระมหาบุญเพ็ชร ปุณณวิริโย (แก้ววงศ์น้อย), “แนวคิดและวิธีการจัดเกลาสังคัมในสถาบันครอบครัวตามแนวพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๔, หน้า ๔๗.

^๒ พระพรหม ชกเชื้อ, “พุทธศาสนากับปัญหาอาชญากรรมในสังคมไทย”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล), ๒๕๔๑, หน้า ๔๕.

สถาบันครอบครัว เป็นสถาบันที่เกี่ยวข้องกับสังคมโดยตรง คนในครอบครัว จึงต้องมีพื้นฐานแห่งความดีงาม และความดีงามที่จำเป็นต่อสถาบันของครอบครัวนั้น หลักของพุทธปรัชญา เรียกว่าธรรมเพื่อการพัฒนาคนหรือพัฒนาครอบครัวของผู้ที่ครองเรือน โดยสอนเรื่อง ทัณฺฑฐมมิกัตถะคือประโยชน์ในปัจจุบัน และสัมปรายิกัตถะคือประโยชน์ในวันข้างหน้า ที่มีกล่าวไว้ในเรื่องการดำเนินชีวิตตามแนวพุทธปรัชญา เถรวาท หรือ อัตถะ ๓...ซึ่งเป็นถือว่าจริยธรรมของผู้ครองเรือน ส่วนโดยหลักธรรมที่มีอยู่ทั้งในระดับโลกียะและในระดับโลกุตระนั้น ผู้ครองเรือนควรพัฒนาสถาบันครอบครัวของตนเองด้วย^๓

จากข้อความดังกล่าวนี้ จะเห็นว่า แนวทางในการพัฒนาสถาบันทางครอบครัวจึงเกี่ยวข้องกับหลักธรรมตามแนวทางของพุทธปรัชญา ๒ ลักษณะ คือ

๔.๑.๑ ธรรมที่เป็นไปเพื่อการละความชั่ว

ตามหลักคำสอนของพุทธปรัชญาได้จำแนกธรรมออกไปได้หลายหมวดหมู่ด้วยกัน หากกล่าวโดยความเป็นจริงแล้ว ธรรมต่าง ๆ เหล่านั้นก็ล้วนแต่เป็นไปเพื่อละความชั่วด้วยกันทั้งสิ้น ตั้งแต่ธรรมในขั้นที่เป็นสมมุติสัง ที่ยังยึดถือ ตัวตนบุคคลอยู่ ไปจนถึงธรรมที่เป็นขั้นปรมาตม์ คือ ไม่มีสัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา หรือหากกล่าวในแง่ของความประพฤติ ที่เรียกว่าจริยธรรม แยกออกเป็น ๓ ระดับ อันได้แก่

๑. จริยธรรมในระดับเบื้องต้น คือ เบญจศีล เบญจธรรม

๒. จริยธรรมในระดับกลาง คือ ศีล ๘ กุศลกรรมบถ ๑๐

๓. จริยธรรมในระดับสูง คือ อริยมรรค ๘

ทั้งสังฆธรรม และจริยธรรม ดังที่กล่าวมานี้ ก็ล้วนแล้วแต่เป็นไปเพื่อละ ลด เลิก วาง ความชั่วด้วยกันทั้งสิ้น^๔

แต่การจำแนกถึงธรรมในหัวข้อที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาสถาบันครอบครัวนี้ ผู้วิจัยได้จำแนกตามลักษณะของจริยธรรมที่เกี่ยวกับการดำเนินชีวิตของผู้ครองเรือน ส่วนธรรมอื่น ๆ ที่ควรกล่าวถึงนั้น จะได้นำไปกล่าวถึงในหัวข้อที่เกี่ยวกับธรรมที่เกื้อกูลในการพัฒนาสถาบันครอบครัวในลำดับต่อไป

^๓ สุชีพ ปุญญานุภาพ, คุณลักษณะพิเศษแห่งพระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : สำนักเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ, ๒๕๒๘), หน้า ๗๑-๗๒.

^๔ สุจิตรา วรรณัน, ศาสนาเปรียบเทียบ, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๐), หน้า ๖๕.

ตามที่เคยได้กล่าวมาแล้วในหัวข้อก่อน ๆ หน้านั้นว่า ความประพฤตินี้ดี ที่เป็นไปเพื่อการ ละความชั่ว ลักษณะของการประพฤติพรหมจรรย์ในพุทธปรัชญาเถรวาทนั้น หมายถึง ผู้ที่ประพฤตินี้ อยู่แล้ว และเพื่อการพัฒนาให้เกิดความดียิ่งขึ้นไปเรื่อย ๆ คือการที่จะพยายามลด ละ เลิก ความชั่วต่าง ๆ ลงไปให้เบาบางมากที่สุด จนถึงขั้นความหลุดพ้นจากอำนาจของกิเลสโดยสิ้นเชิง และการพิจารณาถึง ว่าอะไร “ดี” หรือ “ไม่ดี” นั้น พิจารณาได้จากสิ่งต่าง ๆ ๔ ประการ ได้แก่ เกณฑ์ตัดสินความดี ใน เกสปุตตสูตร ที่รู้จักกันทั่วไปว่ากาลามสูตร คือ

๑. เป็นกุศล

๒. ไม่มีโทษ

๓. บัณฑิต หรือผู้รู้สรรเสริญ

๔. เมื่อทำให้บริบูรณ์หรือทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์และความสุข^๕

และนอกจากนี้ยังมีธรรมอื่น ๆ ที่เกี่ยวกับการละความชั่วต่าง ๆ อีกมากมาย เช่น ในเรื่องคน พาลกับบัณฑิต ที่กล่าวถึงลักษณะของธรรมที่เป็นไปเพื่อละความเชื่อ กล่าวโดยสรุปได้ว่า

“ความประพฤตินี้ดี ที่เป็นไปเพื่อการละความชั่ว คือ ลักษณะของบัณฑิต ผู้ประพฤติ พรหมจรรย์ เป็นปกติ ได้แก่ การมีกาย วาจา และใจ เป็นสุจริต เป็นไปเพื่อการละความชั่วให้ได้มาก ยิ่ง ๆ ไปตามลำดับ...”^๖

ข้อความดังกล่าวนี้ เมื่อนำมาพิจารณาแล้ว สรุปประมวลลงในความประพฤตินี้ ๓ อย่าง คือ กาย วาจา และใจที่เป็นสุจริต และหากกล่าวถึงข้อประพฤตินี้เป็นความสัมพันธ์ของคนในสถาบัน ครอบครัวแล้ว ก็ย่อมหมายถึงข้อประพฤตินี้ปฏิบัติต่อกันของคนในครอบครัวเพื่อการพัฒนาสถาบัน ครอบครัว อันได้แก่ เป็นผู้ที่มิปกติในการที่รักษา กาย วาจา และใจ ที่สุจริตตามหลักความสัมพันธ์ใน เรื่องของทิศทั้ง ๖ คือ

๑. ในฐานะบุตรธิดาที่ต้องทำต่อพ่อและแม่ คือ เลี้ยงดูด้วยอาหาร และเอาอกเอาใจ ทำงาน แทนตนเมื่อสามารถ รักษาจารีตประเพณีของสกุลไว้ ประพฤติเป็นทายาทที่น่าไว้วางใจ ทำบุญอุทิศ ส่วนกุศลให้ตามโอกาส

๒. ในฐานะพ่อแม่ที่ต้องทำต่อบุตรธิดา คือ ปกป้องมิให้หลงผิดเสียคน ปลูกฝังนิสัยดีงาม ส่งเสริมให้ศึกษาและรู้จักเลี้ยงชีพ หากคู่ครองที่เหมาะสมให้ มอบทรัพย์มรดกให้

^๕ อัง.ติก. ๒๐/๕๐๕/๒๔.

^๖ สุวรรณ เพชรนิล, พุทธปรัชญาเบื้องต้น, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๖), หน้า ๑๓๖-๑๕๓.

๓. ในฐานะสามีที่ต้องทำต่อภรรยา คือ ยกย่องภรรยาให้มีหน้าที่ในสังคม ไม่เหยียดหยามหรือทำให้เสียเทือนใจ ทะนุถนอมรักใคร่ให้ชีวิตครอบครัวอบอุ่น มอบให้ภรรยารับผิดชอบการเรือนได้เต็มที่ ให้เครื่องประดับและอาภรณ์

๔. ในฐานะภรรยาที่ต้องทำต่อสามี คือ จัดแจงควบคุมกิจการภายในบ้านให้เรียบร้อย อุดหนุนเครื่องอุปโภคบริโภคของสามีมิให้เหนงใจ เอาใจรักภักดีไม่จืดจาง สะสมทรัพย์เสริมฐานะมั่นคง ทำภารกิจหนักเบาทุกประเภทด้วยความฉลาดปราดเปรียว^๑

ดังนั้น เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้ว ธรรมที่เป็นไปเพื่อการพัฒนาสถาบันในครอบครัว ที่เป็นไปเพื่อการละความชั่ว ได้แก่ การที่มีกาย วาจา และใจ ที่เป็นสุจริต คือ การละเว้นอบายมุข และความชั่วต่าง ๆ พร้อมภระนั้น ก็ยังต้องมีหลักความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันของคนในครอบครัว เช่น หน้าที่การปฏิบัติที่บิดามารดามีต่อบุตร บุตรมีต่อบิดามารดา ฯลฯ สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้เรียกได้ว่าเป็นการพัฒนาสถาบันทางครอบครัว โดยธรรมที่เป็นไปเพื่อการละความชั่ว

๔.๑.๒ ธรรมที่เป็นไปเพื่อละความผิด

ความเป็นจริงแล้วคำว่า “ละความผิด” กับคำว่า “ละความชั่ว” นั้น ในทางความหมายของภาษามีความแตกต่างกัน คำว่า “ความผิด” เป็น คำกลาง ๆ ที่ใช้ในภาษามนุษย์ “ผิด” นั้น อาจไม่ชั่วก็ได้ เช่น พ่อแม่สั่งลูกให้กลับบ้านตามเวลาหลังเลิกเรียน เพื่อมา รับประทานอาหารเย็นร่วมกันทุกมื้อ แต่วันนั้น มีกิจกรรมหลังเลิกเรียน จึงกลับมาไม่ทันตามเวลา เรียกว่า “ผิด” คือ ผิดเวลา แต่ก็ยังไม่ได้หมายความถึงว่า เป็นความชั่ว^๒ หรือ ในกรณีการประกอบอาชีพที่สุจริตชอบโดยธรรมแต่ไม่ได้แจ้งการเสียภาษีโดยที่ตนเองก็ไม่รู้มาก่อนและกฎหมายเองก็ยังไม่เคยมีการตีความในเรื่องการประกอบอาชีพนี้มาก่อน กฎหมายเกี่ยวกับการเสียภาษีระบุว่า มีความผิด ต้องจ่ายภาษีย้อนหลังและมีความผิดต้องเสียค่าปรับให้กับรัฐตามกฎหมาย ก็เรียกว่า “ผิด” คือ ผิดกฎหมาย แต่ไม่ได้หมายความว่า ผิดเพราะได้ทำความชั่วซ้ำ หรือประพฤติดีศีลธรรม ฯลฯ^๓ ส่วนคำว่า “ชั่ว” นั้น ใช้แทนความไม่ถูกต้องในภาษาทางธรรม หมายถึง ความไม่ถูกต้องตามคลองธรรม “ชั่ว” จึงมีความหมายที่ละเอียดและถี่กลงไปในแง่ของศีลธรรมอย่างชัดเจนมากกว่า คำว่า “ผิด”

^๑ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๒๒๔.

^๒ พุทธทาสภิกขุ, ศึกษาธรรมอย่างถูกวิธี, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์พุทธศาสน์, ๒๕๒๘), หน้า ๑๗๕.

^๓ ประมวล รักษาธรรม, กฎหมายเกี่ยวกับการเสียภาษี และกฎหมายธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเคียนสโตร์, ๒๕๔๘), หน้า ๑๓.

ด้วยความแตกต่างของทั้ง ๒ ประเด็นดังกล่าวนี้ จึงมีความหมายในทางสำนวนภาษา ตื้นลึกไม่เท่ากัน ดังที่จะได้พิจารณาต่อไปนี้ คือ

ธรรม ที่เป็นไปเพื่อละความผิด เป็นสำนวนความเข้าใจในทางภาษา หมายถึง ความผิดที่อาจยังไม่ถึงขั้นร้ายแรง หากกล่าวถึงในเรื่องของความสัมพันธ์ระหว่างของคนในสถาบันครอบครัวแล้ว ได้แก่ ความประพฤติในทางกาย วาจา หรือใจ ที่ทำโดยเป็นการกระทบกระเทือนแก่จิตใจระหว่างกันของคนในครอบครัวเท่านั้น เช่น การที่ถูกชอบทำตนฝ่าฝืน คือ รื่นพ่อแม่ หรือ พ่อแม่บังคับบุตรหลานแล้วไม่เป็นไปได้อย่างใจ จึงกล่าวคำพูดเปรียบเทียบว่า เป็นคนไม่เอาไหน ใช้ไม่ได้ ฯลฯ^{๑๑}

จากข้อความดังกล่าวนี้ สามารถพิจารณาให้เห็นสอดคล้องกับหลักคำสอนที่ได้มีกล่าวไว้ในพุทธปรัชญา ดังนี้

๑. หลักทำที่จะทำให้คู่สมรมีชีวิตที่สอดคล้องกลมกลืนกัน อยู่ครองชีวิตกันให้ชียาวเรียกว่า สมชีวิตรรม ๔ ได้แก่

- ๑) สมสัทธา คือ มีศรัทธาเสมอกัน
- ๒) สมศีลา คือ มีศีลเสมอกัน
- ๓) สมจาคา คือ มีความเสียสละเสมอกัน
- ๔) สมปัญญา คือ มีปัญญาเสมอกัน^{๑๒}

๒. หลักธรรมที่ผู้ครองเรือนควรคำนึงถึงอยู่เสมอ เรียกว่า ตระกูลมั่งคั่งตั้งอยู่ได้นาน เพราะสาเหตุ ๔

- ๑) แสวงหาทรัพย์ที่หายแล้วมาเพิ่มเติมอยู่เสมอ
- ๒) บูรณะวัตถุที่คร่ำคร่า
- ๓) รู้จักประมาณในการใช้จ่ายทรัพย์
- ๔) ตั้งคนดีมีศีลธรรมเป็นพ่อบ้านแม่เรือน^{๑๓}

^{๑๑} จันทร ไพจิตร, พุทธปริทรรศ, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์วัฒนาพานิช, ๒๕๒๕), หน้า ๑๐๗.

^{๑๒} อ.จตุกก. ๒๑/๕๕/๗๘.

^{๑๓} อ.จตุกก. ๒๑/๒๕๘/๓๐๗-๓๐๘.

๓. ในความเป็นบิดามารดาควรรู้จักบุตร ๓ ประเภท และรู้จักการให้การศึกษอบรม เพื่อความเป็นบุตรที่ดีที่สุด ดังนี้

- ๑) อภิชาติบุตร บุตรที่ยิ่งกว่าบิดามารดา
- ๒) อนุชาติบุตร บุตรที่ตราเยี่ยงบิดามารดา
- ๓) อวชาติบุตร บุตรที่ต่ำกว่าบิดามารดา^{๑๓}

๔. ไม่ประพฤติที่เป็นช่องทางให้สถาบันในครอบครัวแตกแยก และเว้นละเว้นในสิ่งที่เป็นอบายมุขเหล่านั้น เรียกว่า อบายมุข ๔

- ๑) ความเป็นนักเลงหญิงหรือชอบเที่ยวผู้หญิง
- ๒) ความเป็นนักเลงสุราหรือชอบดื่มสุรา
- ๓) ความเป็นนักเลงการพนันหรือชอบเล่นการพนัน
- ๔) ความคบคนชั่วเป็นมิตรสหาย^{๑๔}

๕. ไม่ประพฤติที่เป็นช่องทางให้สถาบันในครอบครัวแตกแยก และเว้นละเว้นในสิ่งที่เป็นอบายมุขเหล่านั้น เรียกว่า อบายมุข ๖

- ๑) ดื่มน้ำเมา
- ๒) เทียวกลางคืน
- ๓) เทียวดูการละเล่น
- ๔) เล่นการพนัน
- ๕) คบคนชั่วเป็นมิตร
- ๖) เกียจคร้านการทำงาน^{๑๕}

จากหัวข้อธรรมต่าง ๆ ดังที่กล่าวมาแล้วนี้ เป็นธรรมที่พัฒนาสถาบันภายในครอบครัวที่เป็นไปเพื่อละความผิดในเบื้องต้นเสียก่อน มีทั้งส่วนที่ต้องให้กระทำและสิ่งที่ไม่ควรต้องละเว้น และธรรมต่าง ๆ เหล่านี้จะเป็นเครื่องเสริมที่ช่วยในการพัฒนาให้คนภายในสถาบันของครอบครัว สามารถที่จะสร้างความสัมพันธ์อันดีให้แก่ระดับของบุคคลต่างภายในครอบครัวมีความมั่นคง และมีพัฒนาการที่นำไปสู่ความก้าวหน้าได้มากยิ่งขึ้น กล่าวโดยสรุป คือ การสร้างความสัมพันธ์ที่ดีต่าง ๆ ให้แก่คนในครอบครัว เพื่อรักษาความปรองดอง ความสามัคคี ความเข้าใจเห็นอกเห็นใจต่อกันของคนในครอบครัว

^{๑๓} จุ.อิติ. ๒๕/๒๕๒/๒๕๓.

^{๑๔} อญ.อุฎฐก. ๒๓/๑๔๔/๒๓๐.

^{๑๕} ที.ปา. ๑๑/๑๓๘-๑๔๔/๑๖๔-๑๖๖.

๔.๒ การพัฒนาพรหมจรรย์ที่เป็นธรรมภายนอกสถาบันครอบครัว

ธรรมที่ได้ชื่อว่าเป็นการพัฒนาสถาบันครอบครัว ที่มีความสัมพันธ์กับบุคคลภายนอกในระดับของสถาบันครอบครัว เป็นธรรมที่เกี่ยวข้องกับสังคมาหรือชุมชนที่สถาบันครอบครัวหรือบุคคลที่เป็นสมาชิกในครอบครัวต้องมีความจำเป็นต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับด้วย เช่น มิตรสหาย เพื่อนร่วมงาน ผู้บังคับบัญชา หรือผู้ที่อยู่ภายใต้บังคับบัญชา ดังนี้

๔.๒.๑ ธรรมที่เป็นไปเพื่อการละความชั่ว

ธรรมที่จำแนกตามงานวิจัยในหัวข้อนี้ ผู้วิจัยมุ่งเน้นถึงหลักความสัมพันธ์ในเรื่องของทิสทั้ง ๖ เป็นประเด็นหลัก ดังนี้ คือ

หลักการปฏิบัติตนเองต่อบุคคลภายนอก ตามหลักของพระพุทธศาสนาในเรื่องของทิสทั้ง ๖ อันได้แก่ มิตรสหาย ครูอาจารย์ ผู้บังคับบัญชา และผู้ใต้บังคับบัญชานั้น มีหลักที่จะต้องปฏิบัติต่อกันดังนี้ ในฐานะเพื่อนที่ต้องทำต่อมิตร หรือมิตรทำต่อเพื่อน คือ มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่และซื่อสัตย์จริงใจต่อกัน, ในฐานะนายจ้างที่ต้องทำต่อลูกจ้าง คือ มีจิตสำนึกที่ดีเสมือนญาติ, ในฐานะลูกจ้างที่ทำต่อนายจ้าง คือ มีความสำนึกที่ดีเสมือนทำงานของตนเอง, ในฐานะศาสนิกชนที่ต้องทำต่อนักบวช คือ ให้ความเคารพด้วยกิริยามารยาทที่ดีงาม, ในฐานะศิษย์ที่ต้องทำต่ออาจารย์ คือ เชื่อฟัง และให้ความเคารพอ่อนน้อม, ในฐานะอาจารย์ที่ต้องทำต่อศิษย์ คือ สั่งสอน และให้การอบรมด้วยจิตที่มีเมตตา^{๑๖}

และจากข้อความดังกล่าวมาแล้วนี้ สรุปได้ว่า สถาบันครอบครัวต้องมีความสัมพันธ์กันกับบุคคลภายนอก และมีวิธีที่จะปฏิบัติต่อกันดังนี้

๑) ในฐานะเพื่อนที่ต้องทำต่อมิตร คือ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ พุดจาปรอบใจปราศรัยจูงใจ ร่วมแรงร่วมใจทำงานให้จนสำเร็จ วางตนเป็นกลางและเสมอต้นเสมอปลาย มีจิตซื่อสัตย์และปรารถนาดีทั้งต่อหน้าและลับหลัง

๒) ในฐานะมิตรที่ต้องทำต่อเพื่อน คือ ป้องกันมิให้เพื่อนถูกชักชวนหลงทำผิด คุ้มครองลูกเมียและสมบัติให้ปลอดภัย ปลูกปลูกอบเป็นที่พึ่งยามว้าเหว่เดือดร้อน สุขก็เคียงคู่กันไป หากไร้ออกดอกเคียงกัน นับถือญาติของเพื่อนเหมือนญาติสนิทของตนเอง

^{๑๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๘, อ่างแก้ว, หน้า ๒๒๔.

๓) ในฐานะนายจ้างที่ต้องทำต่อลูกจ้าง คือ มอบหมายงานให้เหมาะสมแก่วัยและกำลังความสามารถ เหลือของกินและของใช้เป็นรางวัล มีสวัสดิการสงเคราะห์ยามเจ็บป่วย แจกของกำนัล และของขวัญแปลกๆบ้าง ปล่อยให้เที่ยวเตร่ผ่อนคลายอารมณ์ในงานเทศกาลพิเศษ

๔) ในฐานะลูกจ้างที่ทำต่อนายจ้าง คือ มีความขะมักเขม้นเริ่มงานก่อนนายจ้างเสมอ ระวังงานเรียบร้อยแล้วเลิกงานทีหลัง ซื่อตรงไม่คิดยักยอกกินเศษกินเลย แก้ไขปรับปรุงการปฏิบัติให้รุดหน้าอยู่เสมอ แพร่เกียรติคุณของนายจ้างและกิจกรรมของวงงานให้รู้ทั่วถึง

๕) ในฐานะศาสนิกชนที่ต้องทำต่อนักบวช คือ แสดงน้ำใจเคารพยำเกรงด้วยกิริยามารยาทที่เรียบร้อย พุดจาปราศรัยล้อมคน นอบน้อม เชิดชูบูชาด้วยน้ำใจจริง ยินดีเชื่อเชิญผู้บ้านเรือน ตลอดเวลา อุปถัมภ์สิ่งบริโภคนิสัยและบำรุงสถาบันให้มั่นคง

๖) ในฐานะนักบวชที่ต้องทำต่อศาสนิกชน คือ สั่งสอนมิให้หลงทำทุจริตผิดศีลธรรม ชักจูงนำทางในทางประพฤติชอบ หมายต่งเสริมให้ก้าวหน้าเจริญสุขด้วยใจจริง แนะนำดำเนินชีวิตใหม่และแปลกเสมอ ซึ่งแจ่มยำบ่อย ๆ ให้เข้าใจชัด ภูมิใจให้ทำความดีมีความสุขก้าวหน้ายิ่งขึ้น

๗) ในฐานะศิษย์ที่ต้องทำต่ออาจารย์ คือ เอาใจใส่คอยต้อนรับ คอยรับใช้อยู่ใกล้ชิด เชื่อฟัง และว่าง่าย ปรนนิบัติและช่วยทำกิจท่าน คึงใจเรียนโดยเคารพอ่อนน้อม

๘) ในฐานะอาจารย์ที่ต้องทำต่อศิษย์ คือ อบรมให้วางตนอ่อนน้อม สอนจนเกิดความสันตจิตต์เจเน ซึ่งแจ้งให้รู้แจ้งปฏิบัติได้จริง ให้กำลังใจจนผลงานดีเด่น ผ่ากฝังให้แสดงผลงานตามโอกาส

เมื่อพิจารณาถึงการแสดงออกต่อความรับผิดชอบของสถาบันครอบครัวที่มีต่อสังคมแล้ว จะพบว่า สถาบันทางครอบครัวเห็นความสำคัญของการอยู่ร่วมกันของคนในสังคมด้วย จึงต้องมีหลักธรรมที่จำเป็นในฐานะที่เป็นสถาบันทางครอบครัวที่แสดงออกต่อบุคคลภายนอก และสามารถที่จะสรุปถึงสิ่งที่สถาบันครอบครัวพึงต้องพัฒนาให้เจริญขึ้น ซึ่งมีรายละเอียดต่าง ๆ ดังนี้ คือ

๑) ด้านคุณธรรมพื้นฐานทั่วไป อันได้แก่ การแสดงออกทาง กาย วาจา และใจ เป็นไปในทางที่พึงประสงค์ของสังคม เพราะผลาคด้วยสติและปัญญา

๒) ด้านจริยธรรมที่มีต่อสังคม อันได้แก่ การเป็นแบบอย่างที่ดีให้แก่สังคม ไม่ชักชวนผู้อื่นให้ลุ่มหลงในอบายมุข ทำแต่สิ่งที่เป็นชุระ และทำในสิ่งที่เป็นสัมมาทิฐิ เว้นมิฉชาติทิฐิ

๓) ด้านจริยธรรมขั้นศีลและกรรมบถ มีพฤติกรรมเป็นไปในด้านดี คือ ไม่ก้าวล่วงในศีลทั้ง ๕ ข้อ หรือประพฤติตนอยู่ในกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ รักษาระเบียบวินัยของตนเอง

๔) ด้านบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ต่อมวลชน คือ ความเสียสละและอดทน เป็นการดำเนินชีวิตอย่างประเสริฐ

๔.๒.๒ ธรรมที่เป็นไปเพื่อละความผิด

ธรรมที่เป็นไปเพื่อละความผิดนี้ เป็นเรื่องที่สถาบันทางครอบครัวจะต้องเกี่ยวข้องกับบุคคลภายนอก และมีความระดับความลุ่มลึกของธรรมไม่มากนัก เพราะเป็นเรื่องของความผิดพลาดในระดับธรรมดาที่พึงควรระมัดระวังที่จะมิให้เกิดกับสถาบันทางครอบครัว ดังนี้ คือ

๑. หลักธรรมของผู้ที่มีใจกว้างขวาง เรียกว่า พรหมวิหาร ๔

- ๑) เมตตา ความรักใคร่ปรารถนาจะให้เป็นผู้สุข
- ๒) กรุณา ความสงสาร คิดจะช่วยให้พ้นทุกข์
- ๓) มุทิตา ความพลอยยินดี เมื่อผู้อื่นได้ดี
- ๔) อุเบกขา ความวางเฉย ไม่ดีใจ ไม่เสียใจ เมื่อเห็นผู้อื่นวิบัติ^{๑๑}

๒. พึงละเว้นจากอกุศลทั้ง ๔ ประการ

- ๑) ลำเอียงเพราะรักใคร่กัน เรียก ฉันทาคติ
- ๒) ลำเอียงเพราะไม่ชอบพอกัน เรียก โทสาคติ
- ๓) ลำเอียงเพราะงมงาย ไม่รู้จริง เรียก โมหาคติ
- ๔) ลำเอียงเพราะกลัว เรียก ภยาคติ^{๑๒}

๓. ปฏิบัติตามหลักการสงเคราะห์เรียกว่า ราชสังคหวัตถุ ๔

- ๑) ทาน การให้ปัน
- ๒) ปิยวาจา การกล่าวคำที่สุภาพ
- ๓) อัศลงริยา การประพฤติประโยชน์
- ๔) สมานัตตตา การวางตัวสม่ำเสมอ^{๑๓}

๔. การสร้างความสัมพันธ์กับผู้อื่นตลอดจนพี่น้องครอบครัว พึงปฏิบัติตามหลักที่เรียกว่า สาราณียธรรม ๖

- ๑) มีกายกรรมประกอบด้วยเมตตา
- ๒) มีวจีกรรมประกอบด้วยเมตตา
- ๓) มีมโนกรรมประกอบด้วยเมตตา
- ๔) แบ่งลาภที่ตนได้มาแล้ว โดยชอบธรรมให้แก่ผู้อื่นด้วย

^{๑๑} ที.ปา. ๑๑/๒๓๔/๒๐๕-๒๑๐.

^{๑๒} ที.ปา. ๑๑/๒๔๖/๒๑๘.

^{๑๓} ที.ปา. ๑๑/๒๖๗/๒๒๓.

๕) รักษาจิตใจให้สะอาดหมดจด ไม่ให้ค้างพริ้ว

๖) มีความเห็นร่วมกับผู้อื่น มีความเป็นประชาธิปไตยอยู่ในตัว^{๒๐}

๕. หลักการที่ทุกคนต้องถือปฏิบัติร่วมกัน เพื่อนำความเจริญมาสู่สังคมหรือครอบครัวเรียกว่า
อปริหานิยธรรม ๗

๑) มั่นประจวบกันเป็นเนืองนิตย์

๒) เมื่อประชุมก็พร้อมเพรียงกันประชุม

๓) ไม่บัญญัติสิ่งที่พระพุทธเจ้าไม่บัญญัติขึ้น

๔) เคารพประธานในที่ประชุม

๕) ไม่เห็นแก่ความอยาก หรือไม่เห็นแก่ปากแก่ท้องของตน

๖) ยินดีในเสนาสนะ (ที่อยู่อาศัย) ป่าที่สงัดสงบ

๗. ยินดีต้อนรับผู้มีศีล ที่มีกาย วาจาและใจที่บริสุทธิ์^{๒๑}

เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้วธรรมต่าง ๆ ดังกล่าวมานี้ เป็นธรรมที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาสถาบันทางครอบครัวและเกี่ยวข้องกับชุมชนหรือสังคมภายนอก เพื่อต้องการที่จะให้สมาชิกหรือสถาบันทางครอบครัวทำกิจกรรมร่วมกันได้อย่างราบรื่น ไม่มีความขัดแย้ง และสามารถที่จะพัฒนาสถาบันทางครอบครัวให้มีความเจริญก้าวหน้าได้

๔.๓ การพัฒนาพรหมจรรย์ที่เป็นธรรมเกื้อกูลต่อการพัฒนาสถาบันครอบครัว

หลักธรรมที่เกื้อกูลและใช้เพื่อเป็นการพัฒนาสถาบันทางครอบครัวที่จะกล่าวถึงในที่นี้ โดยแท้จริงแล้วก็คือธรรมที่สนับสนุนสร้างความเจริญให้แก่สถาบันทางครอบครัว เพราะตามหลักคำสอนในพุทธปรัชญา ที่เรียกว่า “สภาวะที่อาศัยกันเกิดขึ้น” ของธรรมทั้งหลาย คือ เมื่อมีเหตุให้ธรรมอย่างนี้เกิดขึ้นแล้ว ก็เป็นผลให้ธรรมอื่น ๆ นั้น เกิดตามขึ้นมา “ธรรม” เฉพาะโดยตรงที่จะเกิดขึ้นโดยลำพังไม่ต้องอาศัยธรรมอื่นเลยย่อมเกิดขึ้นไม่ได้ ซึ่งในเรื่องนี้ได้มีผู้อธิบายถึงเหตุผลของหลักการดังกล่าวไว้โดยสรุปเฉพาะประเด็นที่เกี่ยวข้องกันกับเรื่องนี้ได้ว่า

...ธรรมชาติของ“ธรรม” ต่างๆที่เรียกว่า สังขธรรม, คือ “สภาวะที่อาศัยกันเกิดขึ้น” เรียกว่า “เหตุปัจจัย” ซึ่งถือเป็นกฎของธรรมชาติ “ธรรม” นั้นเป็นชื่อเรียกกลาง ๆ ส่วนคนดี หรือที่เรียกว่า บัณฑิต ก็เพราะว่าได้ยึดเอา “ธรรม” ที่เป็นฝ่ายดีไปปฏิบัติ

^{๒๐} ที.ปา. ๑๑/๓๑๗/๒๔๖-๒๔๗.

^{๒๑} ที.ม. ๑๐/๑๕๘-๒๐๔/๑๖๕-๑๗๒.

และธรรมที่จะทำให้คนดี หรือเพื่อการพัฒนาไปสู่ความดีได้โดยตรงในทันทีนั้น ไม่มี
...ทุกอย่างยังต้องอาศัยพื้นฐานของธรรมอื่น ๆ เพื่อสร้าง หรือทำให้เกิดขึ้น เจริญ
ขึ้นตามมา คือ เมื่อมีธรรมอย่างหนึ่งเกิดขึ้น ก็เป็นเหตุปัจจัยให้ธรรมอื่น ๆ เกิดขึ้น...^{๒๒}

ดูกรภิกษุทั้งหลาย คณาครทั้งหลายจะอุบัติขึ้นก็ตาม ไม่อุบัติขึ้นก็ตาม ชาตุนั้น
(ธรรมชาติ) คือ ความตั้งอยู่ตามธรรมชาติ (ธรรมบริติ) ความเป็นไปตามธรรม ชาติ
(ธรรมนิยาม) ก็คงตั้งอยู่อย่างนั้น คณาครตรัสรู้เข้าถึงชาตุนั้นว่า สังขารทั้งหลายทั้ง
ปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งหลายทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งหลายทั้งปวงเป็นอนัตตา...

อิมสฺมี สติ อิทํ โหติ
อิมสฺยุปฺปาทา อิทํ อฺยุปฺปชฺชติ
อิมสฺสมี อสฺติ อิทํ โหติ
อิมสฺส นิโรธา อิทํ นิรุชฺชติ
...สพฺเพ ธมฺมา อนคฺคาติ

เพราะสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี
เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น
เพราะสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี
เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับ...
ธรรมทั้งหลายทั้งปวงเป็นอนัตตา...^{๒๓}

จากในพุทธพจน์ดังกล่าวข้างต้น จะพบว่าพุทธปรัชญามี ๒ ส่วน คือ หลักคำสอนที่เกี่ยวกับ
ความจริง (สัจธรรม) และหลักปฏิบัติ (จริยธรรม) และคำว่า “ธรรม” หรือ “ธรรมชาติ” สามารถที่จะ
รวมความหมายได้ถึง ๔ ประการ คือ

- ๑) หมายถึงสิ่งที่มีอยู่ในธรรมชาติ และอยู่เหนือธรรมชาติ
- ๒) กฎของธรรมชาติ หรือกฎของเหตุผล
- ๓) หมายถึงความดี ความถูกต้อง หรือความชอบธรรม
- ๔) หมายถึงคำสอนของพระพุทธเจ้าที่รวบรวมไว้ในพระไตรปิฎก

สิ่งเหล่านี้จึงเป็นข้อยืนยัน ถึงความเกี่ยวเนื่องกันเกิดของธรรมทั้งหลาย ที่มีได้เกิดขึ้นมาเองโดย
ลำพัง ซึ่งมีความเป็น “ธรรมดา” หรือ ความเป็นปกติธรรมดาของธรรม, ความเป็นปกติธรรมดาของ
ธรรมชาติ บอกให้รู้ว่า “ธรรม” หรือ “ธรรมชาติ” นั้น มีความเป็น “ธรรมดา” เช่นนั่นเอง

^{๒๒} บรรจบ บรรณรุจิ, ปฏิกิจสมุปปาท, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : พรบุญการพิมพ์,
๒๕๓๘), หน้า ๑-๑๐.

^{๒๓} สุนทร ณ รังษี, พุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎก, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๕๒.

๔.๓.๑ ธรรมที่เกื้อกูลและพัฒนาครอบครัวในเบื้องต้น

ธรรมอื่น ๆ ที่จะเสริม เพื่อพัฒนาคน ครอบครัว หรือสังคมให้ดีขึ้นมานั้น มีข้อที่ควรพิจารณาที่สำคัญอีกประการหนึ่งก็คือ มิตร หรือสิ่งแวดล้อม ซึ่งได้มีผู้ที่ได้กล่าวไว้ ดังนี้

มนุษย์เป็นสัตว์สังคม ถ้าอยู่ท่ามกลางมิตร ที่เรียกว่า บาปมิตรหรือสิ่งแวดล้อมที่เลวร้าย เขาก็ไม่มีโอกาสที่จะพัฒนาตนเอง ครอบครัว และสังคมได้เลย ธรรมของสัตว์บุรุษ ก็จะไม่อาจที่จะเกิดขึ้นแก่ผู้นั้นได้ เพราะเหตุว่า คนที่จะดีได้ต้องอาศัยทั้งกรรมใหม่ คือ สภาวะปัจจุบัน เช่น อยู่ในประเทศอันควร และกรรมเก่า คือ สติปัญญา หรือ โอกาสอื่น ๆ ที่จะชักนำเขาให้ไปสู่ทางที่ดียิ่งขึ้นได้...เพราะฉะนั้น ธรรมหรือปัจจัย ๒ สิ่งที่จะทำให้เป็นคนดี หรือ เป็นบัณฑิตได้นั้น ซึ่งจะขาดเสียมิได้เลยก็คือ ปัจจัยภายนอก(ปรโตโมสะ) ได้แก่ กัลยาณมิตร คือบุคคลต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง และสภาพแวดล้อมภายนอก คือวัฒนธรรม ภูมิประเทศ สภาพทางสังคม เป็นต้น ปัจจัยภายใน(โยนิโสมนสิการ) ได้แก่ ทัศนคติ บุคลิกภาพ แรงจูงใจ...^{๒๔}

จากข้อความดังกล่าวแล้วในข้างต้น จะเห็นว่า “ธรรม” ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาสถาบันครอบครัวให้ไปสู่ทิศทางที่ดีได้นั้น ไม่ได้เกิดขึ้นมาเป็นธรรมเฉพาะโดยตรงตามที่กล่าวไว้แล้ว แต่ยังมีธรรมอื่น ๆ ที่สำคัญและเกี่ยวข้องและสนับสนุนให้เจริญงอกงามด้วย เช่น ธรรมทั้ง ๒ อย่าง ที่เรียกว่า ปัจจัยภายใน และปัจจัยภายนอกนั้น ก็เป็นส่วนที่จะส่งเสริมพัฒนาคนหรือสถาบันครอบครัวได้ ดังนี้

๑) ปัจจัยภายนอก(ปรโตโมสะ) ได้แก่

(๑) สภาพแวดล้อมภายนอก คือ วัฒนธรรม ภูมิประเทศ สภาพทางสังคม และการกระตุ้นหรือชักจูงจากภายนอก เช่น การตั้งสอน แนะนำ การถ่ายทอด การโฆษณา คำบอกเล่า ข่าวสาร ข้อเขียน คำชี้แจง อธิบาย การเรียนรู้จากผู้อื่น ในที่นี้หมายถึงเฉพาะส่วนที่ถูกต้องคึงาม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการรับฟังธรรม ความรู้ หรือคำแนะนำจากบุคคลที่เป็นกัลยาณมิตร

(๒) กัลยาณมิตร คือ บุคคลต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น บิดา มารดา ครูอาจารย์ มิตรสหาย และจากสังคมสิ่งแวดล้อมที่เกี่ยวข้องกับตัวบุคคล ซึ่งเรียกโดยรวมว่า กัลยาณมิตร

พระพุทธเจ้าได้ทรงตรัสเกี่ยวกับเหตุปัจจัยภายนอก เพื่อยกตัวอย่างให้เห็นถึงความสำคัญว่าการที่คนจะดี หรือมีโอกาสที่จะพัฒนาไปในทางที่ดีได้นั้น จะต้องอาศัยสิ่งที่ค้ำจุนและสิ่งที่เป็นเหตุปัจจัยในการที่จะคอยเกื้อหนุนให้เกิดขึ้นด้วย ดังเช่น

^{๒๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๖๖๗-๗๒๘.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่งที่จะเป็นเหตุให้กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดเกิดขึ้นหรืออกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วเสื่อมไปเหมือนความเป็นผู้มีมิตรดี...ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อบุคคลมีมิตรดี กุศลธรรมที่ยังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้น และอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมเสื่อมไป^{๒๕}

...สำหรับภิกษุผู้เป็นพระเสขะยังไม่บรรลอรหัตผล ผู้ปรารถนาความเกษมจากโยคะ อันขอดเยี่ยม เราไม่พิจารณาเห็นแม้เหตุอันหนึ่งอย่างอื่นกระทำเหตุที่มี ฌกายนอกว่ามีอุปการะมากเหมือนความมีมิตรดีนี้เลย...^{๒๖}

และนอกจากนี้แล้ว เหตุภายนอกที่เกี่ยวข้องกับการที่จะทำให้สถาบันครอบครัวมีการพัฒนาได้นั้น มีกล่าวไว้ในสูตรต่างๆ เช่น ในสังยุตตนิกาย มหาวารวรรค ปฐมกัลยาณมิตรตสูตร ว่า

“เมื่อพระอาทิตย์จะขึ้น สิ่งที่เป็นนิมิตก่อน คือ แสงเงินแสงทอง สิ่งที่เป็นนิมิตมาก่อน เพื่อความบังเกิดแห่งอริยมรรคมีองค์ ๘ คือ ความเป็นผู้มีมิตรดี...”^{๒๗}

ในสังยุตตนิกาย สคาถวรรค ทุติยอัปมาสูตร ว่า

“...พระศาสดาตรัสแก่พระเจ้าปเสนทิโกศลว่า ครั้งหนึ่งพระอานนท์ได้กราบทูลถามพระองค์ว่า ความเป็นผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีจิตนอบน้อมไปในคนดี เป็นคุณกึ่งหนึ่งของพรหมจรรย์ พระองค์ตรัสว่า ความเป็นผู้มีมิตรดีมีสหายดีมีจิตนอบน้อมไปในคนที่ดี เป็นทั้งหมดของพรหมจรรย์...”^{๒๘}

ในสังยุตตนิกาย มหาวารวรรค ปฐมกัลยาณมิตรตสูตร ว่า

“...พระศาสดาตรัสกับภิกษุทั้งหลาย เรายังเล็งไม่เห็นธรรมอันอื่น แม้สักอย่างหนึ่ง ซึ่งจะ เป็นเหตุให้อริยมรรค ๘ ที่ยังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้นหรือที่เกิดแล้ว ย่อมถึงความเจริญบริบูรณ์เหมือน ความเป็นผู้มีมิตรดี...”^{๒๙}

ในอรรถกถา มัชฌิมนิกาย ปปัญจสุทนี อุปริปัณณาสกัฏฐกถา สัจจวิภังคสูตร ว่า

“...พระศาสดาตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า พวกเธอจงคบสาร์ิบุตรและโมคคัลลานะเถิด ทั้งสองรูปนี้เป็นบัณฑิต ภิกษุผู้ร่วมอนุเคราะห์ผู้ร่วมประพาศิพรหมจรรย์ สาร์ิบุตรเปรียบเสมือนผู้บำรุงเลี้ยง ทารกที่เกิดแล้ว...”^{๓๐}

^{๒๕} อ.จ.เอก. ๒๐/๓๑/๑๓.

^{๒๖} พุ.อิติ. ๒๕/๑๓/๓๖๑.

^{๒๗} ส.ม. ๑๕/๓๐/๓๔.

^{๒๘} ส.ส. ๑๕/๒๔/๔๘.

^{๒๙} ส.ม. ๑๕/๓๐/๕๑.

^{๓๐} ม.อ.อ. ๒๓/๓๘๑.

๒) ปัจจัยภายใน(โยนิโสมนสิการ) ได้แก่

ทัศนคติ บุคลิกภาพ แรงจูงใจ ที่อยู่ภายใน คือ การคิดตรองพิจารณาอย่างถูกวิธีด้วยเหตุผล และพิจารณาอย่างแยบคาย จนสามารถพัฒนาให้เกิดความรู้ระดับสัมมาทิฏฐิขึ้นในคน จึงจะถือว่าการพัฒนาไปสู่ความเป็นคนดีของสถาบันครอบครัว หรือสังคม โดยอาศัยเครื่องมือประกอบกัน ๔ ด้าน เพื่อสร้างความเป็นคนดี ที่เรียกว่า “วุฒิธรรม” ๔ ในอังกุตตรนิกาย จตุกกนิบาต อาปัติกยวรรค

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๔ ประการ ย่อมเป็นไปเพื่อความเจริญปัญญา ธรรม ๔ ประการ เป็นไฉน คือ สัมปรัสังเสวะ การคบสัมบุรุษ ๑ สัทธัมมัตสวะ ฟังคำสอนของท่านหนึ่ง ๑ โยนิโสมนสิการ ทำไว้ในใจโดยแยบคาย ๑ รัชมานุรัสมปฏิบัติ ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ๑ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๔ ประการนี้แล ย่อมเป็นไปเพื่อความเจริญแห่งปัญญา ^{๑๑}

หลักวุฒิธรรมทั้ง ๔ ประการนี้ เป็นเครื่องยืนยันได้ว่า พระพุทธองค์ทรงเล็งเห็นถึงความสำคัญขององค์ประกอบที่จะใช้เป็นเครื่องพัฒนาบุคคล ทั้งด้านปัจจัยภายนอก และปัจจัยภายใน โดยครอบคลุมเหตุปัจจัยที่เกี่ยวข้องทั้งหมด คือ มิมิตรที่ดี ฟังคำตักเตือนจากคนดี ใช้ปัญญาไตร่ตรองจนเว้นจากบาป คือ ประพฤติตั้งตนอยู่ในศีล ทั้งทางกาย วาจา และใจ

นอกจากนี้แล้วยังมีเรื่องของการทำงานที่อยู่ในประเทศอันควร ดังเช่น เรื่องที่ได้เคยกล่าวไว้ในอังกุตตรนิกาย จตุกกนิบาต จักกสูตร ว่า

ดูกรภิกษุทั้งหลาย จักร ๔ ประการนี้ เป็นเครื่องเป็นไปแก่มนุษย์และเทวดาผู้ประกอบแล้ว ย่อมถึงความเป็นผู้ใหญ่...คือปฏิรูปเทศวาสะ การอยู่ในถิ่นที่เหมาะสม ๑ สัมปรัสูปัสสยะการคบสัตบุรุษ ๑ อัคตสัมมาปณิธิ การตั้งตนไว้ชอบ ๑ และปฐเพกคปัญญตา ความเป็นผู้มีบุญได้กระทำไว้แล้วในปางก่อน ๑

ดูกรภิกษุทั้งหลายจักร ๔ ประการนี้แล...พึงกระทำอริยชนให้เป็นมิตร ถึงพร้อมด้วยความตั้งตนไว้ชอบ มีบุญได้กระทำไว้แล้วในปางก่อน รัชชาติ ทรัพย์ ยศ ชื่อเสียง และความสุขย่อมหลั่งไหลมาสู่บรรชนั้น ๆ ^{๑๒}

จักร ๔ จึงเป็นหลักการที่ทำให้คนรู้จักเลือกสิ่งแวดล้อมที่ดีและเหมาะสม เพื่อที่จะได้พัฒนาการไปในทางที่ดี มีการคบกับคนที่ดี การทำตนให้เป็นผู้ที่มีประโยชน์

^{๑๑} อจ.จตุกก. ๒๑/๒๔๘/๓๑๑.

^{๑๒} อจ.จตุกก. ๒๑/๓๑/๓๒.

รู้จักวางแผนชีวิตของตัวเอง ประพฤติปฏิบัติสิ่งที่ดีให้แก่คนและผู้อื่น รวมทั้งต้องเป็นผู้ที่มีพื้นฐานการอบรมสั่งสอนมาดี แสวงหาแต่สิ่งดีงามให้กับตนเองเพื่อความเจริญยิ่งขึ้นต่อไปได้ และโดยเฉพาะการอยู่ในถิ่นที่อันควรและเหมาะสมนี้ ก็มีความสำคัญมากเช่นกัน คือถ้าอยู่ในถิ่นที่แวดล้อมไปด้วยลักษณะเช่นไร ก็ย่อมจะมีอิทธิพลหรือแนวโน้มที่จะทำให้ผู้ที่อยู่มีลักษณะตามสภาพพฤติกรรมนั้น ๆ

นอกจากธรรมเหล่านี้แล้ว พระพุทธเจ้าทรงยกธรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวเนื่องซึ่งกันและกัน คือ เมื่อธรรมหนึ่งเจริญงอกงาม ก็เป็นเหตุให้ธรรมอีกอย่างเกิดขึ้นและเจริญงอกงามตามมา ซึ่งพระองค์ได้ทรงนำมากล่าวไว้ในสูตรต่าง ๆ ดังนี้

ในสังยุตตนิกาย มหาวารวรรค มหานามสูตร ว่า

“...พระเจ้ามหายานามสากยราชทูตถามพระศาสดาว่า ด้วยเหตุเพียงใดบุคคลจึงเชื่อว่าอุบาสกพระองค์ตรัสตอบว่า บุคคลผู้ถือพระพุทธ พระธรรมพระสงฆ์เป็นสรณะ เป็นผู้ถึงพร้อมด้วย ศีล ศรัทธา จาคะ ปัญญา เป็นธรรมที่บัณฑิตพึงมี”^{๓๓}

ในอังคุตตรนิกาย สัตตกนิบาต หินาสสูตร ว่า

“...ภิกษุผู้ไม่ขาดการเชื่อมเยื่อภิกษุ ๑, ไม่ละเลยการฟังธรรม ๑, ศึกษาในอริสัจ ๑, มีความเลื่อมใสในภิกษุเถระและภิกษุใหม่ ๑, ไม่เคยเพ่งโทษฟังธรรม ๑, ไม่แสวงหาเขตบุญภายนอก ๑, กระทำการสักการะก่อนในเขตบุญในศาสนา ๑, เป็นธรรมที่ทำให้อุบาสกมีความเจริญ เป็นหนทางแห่งความเป็นบัณฑิต...”^{๓๔}

ในมัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ อุพฺพณณมสูตร ว่า

“...สัตบุรุษเป็นผู้ประกอบด้วยธรรมของสัตบุรุษ มีศรัทธา มีhiri มีโศตตปปะ มีสุตตะมาก มีความเพียร มีสติตั้งมั่น มีปัญญา มีความเห็นถูก...”^{๓๕}

ดังนั้นเมื่อกล่าวโดยสรุปแล้ว ธรรมที่เกี่ยวเนื่องและพัฒนาสถาบันครอบครัวในเมืองคันทัน ที่จะขาดเสียมิได้เลย ซึ่งได้แก่ ปัจจัยภายนอก คือ สภาพแวดล้อมภายนอก เช่น วัฒนธรรม ภูมิประเทศ สภาพทางสังคม การโฆษณา ข่าวสาร ฯลฯ และอีกส่วนหนึ่ง คือ กัลยาณมิตร เช่น บุคคลต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับบิดา มารดา ครูอาจารย์ มิตรสหาย ฯลฯ ซึ่งเรียกโดยรวมว่า กัลยาณมิตร ปัจจัยภายใน ได้แก่ ทัศนคติ บุคลิกภาพ แรงจูงใจ ที่อยู่ภายใน คือ การคิดไตร่ตรองพิจารณาอย่างถูกวิธีด้วยเหตุผล และพิจารณาอย่างแยบคาย จนสามารถพัฒนาให้เกิดความรู้ระดับสัมมาทิฐิขึ้นในตน เรียกว่า “วุฒิชธรรม”^๔

^{๓๓} ตี.ม. ๑๕/๓๑/๓๖๔.

^{๓๔} อัง.สคฺตก. ๒๓/๓๗/๘๐.

^{๓๕} ม.อุ. ๑๔/๒๒/๑๘๕.

๔.๓.๒ ธรรมที่เกื้อกูลและพัฒนาครอบครัวโดยทั่วไป

ธรรมที่จะกล่าวถึงต่อไปนี้ จะเป็นการกล่าวโดยครอบคลุมในเรื่องของการพัฒนาสถาบันทางครอบครัว ไม่เฉพาะเจาะจงด้านใดด้านหนึ่ง จะเป็นการกล่าวถึงโดยรวมทั่วไป ในหัวข้อธรรมใดที่ได้กล่าวถึงไว้ในหัวข้อธรรมอื่น ๆ แล้ว จะไม่นำมากล่าวซ้ำในที่นี้ อีก ซึ่งมีดังต่อไปนี้ คือ

พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) ได้ให้ทัศนะว่า

ชีวิตการครองเรือนทั้งหมดจะต้องเตรียมตัวเตรียมใจให้ตระหนักในสถานะภาระหน้าที่ต่าง ๆ ที่ตนจะต้องกระทำในชีวิตครอบครัวไว้ให้พร้อม เพื่อทำชีวิตครองเรือนของคนให้เป็นความอยู่ร่วมกันด้วยความสุข บังเกิดประโยชน์ส่งเสริมคุณค่าแห่งชีวิตของกันและกัน และทำให้การที่ตนเข้าไปเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กับคนอื่น ๆ ทั้งหลายกลายเป็นประโยชน์ เป็นความดีความเจริญองงามแห่งชีวิตทุกชีวิตที่เข้าไปมีส่วนร่วมเกี่ยวข้อง ทั้งถึงกันหมด ^{๓๖}

ในอรรถถาธรรมบทเรื่อง “นางวิสาขา” ได้กล่าวถึงการดำเนินชีวิต และธรรมที่เกื้อกูลต่อการพัฒนาสถาบันครอบครัว โดยที่ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งจำเป็นต้องมีหลักปฏิบัติอย่างเหมาะสมต่อกันในเรื่องนี้ รัตนชัยเศรษฐีบิดาของวิสาขาได้กล่าวให้โอวาท ก่อนส่งตัวลูกสาวไปอยู่ในครอบครัวสามี ๑๐ ประการ ดังนี้

๑. ไฟในอย่านำออก หมายความว่า อย่านำโทษหรือข้อบกพร่องในบ้านไปเปิดเผยนอกบ้าน
๒. ไฟนอกอย่านำเข้า หมายความว่า อย่านำคำนิทานอกบ้านมาเปิดเผยในบ้าน
๓. ควรให้แก่ผู้ที่ให้ หมายความว่า ใครยืมสิ่งของไปใช้แล้วนำมาคืนควรให้ยืมอีกได้
๔. ไม่ควรให้แก่ผู้ที่ไม่ให้ หมายความว่า ใครยืมสิ่งของไปใช้แล้วไม่นำมาคืน ไม่ควรให้ยืม
๕. เขาให้หรือไม่ให้ก็ควรให้ หมายความว่า ญาติของฝ่ายที่ยากจนมาขอพึ่งควรช่วยเหลือ
๖. จงนั่งให้เป็นสุข หมายความว่า เมื่อบิดามารดาของสามีหรือสามี ทำงานใด ๆ ก็ कामไม่ควรนั่งเฉย ต่อเมื่อบุคคลเหล่านั้นหยุดจึงค่อยนั่ง
๗. จงบริโภคให้เป็นสุข หมายความว่า ไม่บริโภคเพียงผู้เดียวต้องดูแลให้ บิดา มารดา สามี ได้บริโภค
๘. จงนอนให้เป็นสุข หมายความว่า ถือหลักที่ว่าตื่นก่อนแล้วนอนทีหลัง จัดการงานบ้านทุกอย่างให้เรียบร้อยก่อนแล้วจึงเข้านอน

^{๓๖} พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), คู่สร้างคู่สม ชีวิตคู่ในอุดมคติ, (กรุงเทพมหานคร : กองทุนวชิรธรรม, ๒๕๓๐), หน้า ๔.

๕. พึงบูชาไฟ หมายความว่า ปฏิบัติตนด้วยความเคารพยำเกรง ระมัดระวังไม่ให้ผิดพลาด
ในบิณฑามารดาฝ่ายสามี และสามี เช่นเดียวกับปฏิบัติกับไฟ

๑๐. พึงนมัสการปฏิบัติกราบไหว้เทวดาประจำเรือน หมายความว่า ให้ความเคารพกราบไหว้
บิณฑามารดาที่ตนอยู่ในครอบครัวเสมือนเป็นเทวดาประจำเรือน ^{๑๑}

หลักธรรมที่ผู้วิจัยนำมากล่าวนี้ส่วนใหญ่เป็นข้อปฏิบัติที่แสดงออกมาในภายนอกการ
แสดงออกภายนอกในทางที่ดีงามเช่นนี้ ย่อมต้องอาศัยมีคุณธรรมต่าง ๆ เป็นพื้นฐานอยู่ในใจที่จะช่วย
ให้คงรักษาข้อปฏิบัติเหล่านี้ไว้ได้มั่นคง ยั่งยืน และด้วยความจริงใจ ด้วยเหตุนี้ผู้ครองเรือนจึงต้องมี
คุณธรรมสำหรับการรักษาความสัมพันธ์อันดีนี้ไว้เป็นหลักในใจที่เรียกว่าฆราวาสธรรม หรือธรรม
สำหรับชีวิตครองเรือน ๔ ประการ เรียกว่า ฆราวาสธรรม ๔ คือ สังฆะ ชันติ ทมะ จาคะ

ผู้ที่เรียกว่าประสบความสำเร็จในการครองเรือนเป็นคฤหัสถ์หรือชาวบ้านที่ดี นำเคารพ
นับถือเป็นแบบฉบับ ควรถือเป็นตัวอย่างจะต้องวัดด้วยหลักเกณฑ์ดังนี้

๑. อติสุข สุขเกิดจากการมีทรัพย์ คือ ความภูมิใจอันใจว่า ตนมีโภคทรัพย์ ที่ได้มาด้วย
น้ำพักน้ำแรง ความขยันหมั่นเพียรของตน และโดยทางชอบธรรม

๒. โภคสุข สุขเกิดจากการใช้จ่ายทรัพย์ คือ ความภูมิใจว่า ตนได้ใช้ทรัพย์ที่ได้มานั้นโดย
ชอบธรรมเลี้ยงตัว เลี้ยงครอบครัว เลี้ยงผู้ที่ควรเลี้ยง และบำเพ็ญคุณประโยชน์

๓. อนนสุข สุขเกิดจากความไม่เป็นหนี้ คือ ความภูมิใจเอิบอ้อมใจว่า ตนเป็นไท ไม่มีหนี้สิน
ติดค้างใคร

๔. อนวัชชสุข สุขเกิดจากความประพฤตินอกรีต คือความภูมิใจอ้อมใจว่า ตนมีความ
ประพฤติดุจจริต ไม่บกพร่องเสียหาย ใครติเตียนไม่ได้ทั้งทางกาย วาจา และทางใจ บรรดาสุข ๔ อย่างนี้
อนวัชชสุขมีค่ามากที่สุด ^{๑๒}

พุทธทาสภิกขุ ได้ให้ทัศนะว่า การดำเนินชีวิตคู่โดยมีพระพุทธศาสนาเป็นหลักการนั้นก็เพื่อ
ประสบชัยชนะในชีวิต ประการแรกจะต้องประสบชัยชนะภายในจิตใจเสียก่อน แล้วภายนอก คือ
อุปสรรคปัญหาต่าง ๆ ก็จะชนะได้เอง

ที่กล่าวว่า “ชนะ” นั้น ท่านพุทธทาสภิกขุได้แบ่งเป็น ๓ ระดับ คือ

๑. ถ้าเป็นฆราวาสทั่วไป ก็ชนะนี้ให้ได้ คือ มีทรัพย์ ยศ และไมตรี

^{๑๑} มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย คาถาธรรมบท เล่มที่ ๑
ภาคที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๐), หน้า ๘๕.

^{๑๒} พระเทพเวที (ประยูรค์ ปยุตฺโต), ธรรมบุญชีวิต, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๔๐-๔๕.

๒. ถ้าเป็นฆราวาสชั้นสูง ก็เอาชนะโลกหน้าให้ได้ คือ เข้าถึงความเป็นเทพ แห่งสวรรค์

๓. ถ้าชั้นสูงสุด เลยกความเป็นฆราวาสขึ้นไปก็เอาชนะโลกทั้งหมดอยู่เหนือโลกให้ได้ คือ บรรลุเป้าหมายสูงสุดของชีวิต เข้าถึงนิพพานนั่นเอง ^{๓๕}

เมื่อเรามีครบทั้ง ๓ อย่าง มีทรัพย์ด้วย มีเกียรติยศชื่อเสียงด้วย มีไมตรีด้วย เมื่อเอาชนะทั้ง ๓ อย่างได้แล้ว ก็เป็นที่ยินดีแก่ญาติทั้งหลาย อย่างนี้เรียกว่าชนะโลกนี้

และหมวดธรรมที่ได้กล่าวไว้ในคิหิปฏิบัติ ที่ยังไม่ได้นำมากล่าวถึงในหัวข้ออื่น ๆ มีดังนี้ คือ กรรม คือเครื่องเส้าหมอง ๔ อย่าง ที่ผู้ครองเรือนควรละเว้น ได้แก่

๑. ปาณาติบาต
๒. อทินนาทาน
๓. กามสุมิฉฉาจาร
๔. มุสาวาท

ทิฐฐัมมิกัตถประโยชน์ คือประโยชน์ในปัจจุบัน ๔ อย่าง ได้แก่

๑. อุฏฐานสัมปทา ขยันชวนช่วยในการหาทรัพย์โดยสุจริต
๒. อารักขสัมปทา รู้จักรักษา ประหยัด ใช้จ่ายในสิ่งที่จำเป็น
๓. กัลยาณมิตตตตา ไม่คบคนพาลคนชั่ว
๔. สมชีวิตา เลี้ยงชีวิตเหมาะสม วางคนพอดีเหมาะสมแก่ฐานะแห่งคน

สัมปรายิกัตถประโยชน์ คือประโยชน์ในภายหน้า ๔ อย่าง ได้แก่

๑. สีสสัมปทา ถึงพร้อมด้วยศรัทธา
๒. ตัทธาสัมปทา ถึงพร้อมด้วยศีล
๓. จาคสัมปทา ถึงพร้อมด้วยการบริจาค
๔. ปัญญาสัมปทา ถึงพร้อมด้วยปัญญา

มิตรปฏิรูป คือ คนที่ขมมิตร ๔ จำพวก ได้แก่

๑. คนปลอกลอก ทำคิสนิทให้วางใจ ปลิ้นปล้อน
๒. คนดีแต่พูด ถำนัลด้วยลมปากหวานหวานล่อม
๓. คนหัวประจบ ทำโอนอ่อนใจเลี้ยวลด ใจคดปากซื่อ

^{๓๕} พุทธทาสภิกขุ, กามารมณ์และชีวิตสมรสตามอุดมคติของพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : ปาจารย์สาร, ๒๕๒๗), หน้า ๘๒.

๔. คนชักชวนในทางฉิบหาย ชักจูงให้หลงผิดจนเสียตัวเสียคน

มิตรแท้ ๔ จำพวก ได้แก่

๑. มิตรมีอุปการะ ยามเดือดร้อนอาศัยได้ คราวท่าเค็มก็เกื้อหนุน

๒. มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์ น้ำใจซื่อเปิดเผย เข้าถึงใจกัน เสียสละแทนกันได้

๓. มิตรณะประโยชน์ ตักเตือนมิให้หลงผิด ปลูกปลูกบให้ตั้งตนไว้ชอบ

๔. มิตรมีความรักใคร่ เสมอต้นเสมอปลาย รักและภักดีทั้งต่อหน้าและลับหลัง

สุขของคฤหัสถ์ ๔ อย่าง ได้แก่

๑. สุข เพราะมีทรัพย์

๒. สุข เพราะได้ใช้จ่ายทรัพย์

๓. สุข เพราะไม่มีหนี้สิน

๔. สุข เพราะทำการทำงาน ไม่มีโทษ

ความปรารถนาของบุคคลในโลกที่เป็นไปได้ยาก ๔ อย่าง ได้แก่

๑. ความมั่งมีในทรัพย์สิน

๒. ความปรารถนาให้ตนเองและญาติมิตรมีตำแหน่งหน้าที่ดีเด่น

๓. ความหวังให้ชีวิตผาสุกยั่งยืน

๔. หมายให้ได้ดีมีสมบัติมากกว่านี้ เมื่อละจากโลกนี้ไปแล้ว

ประโยชน์จากการถือโลกทรัพย์ ๕ อย่าง ได้แก่

๑. ใช้จ่าย ให้ความสุข แก่ตน คนในครอบครัว และผู้อาศัย

๒. เลี้ยงมิตรสหาย และเพื่อนร่วมงานให้อิ่มหนำสำราญ

๓. ป้องกันภัยพิบัติ และบำบัดภัยไขเจ็บ

๔. สงเคราะห์ญาติ ต้อนรับเพื่อนบ้าน ทำบุญบริจาค เสียภาษีอากร

๕. อุปถัมภ์พระสงฆ์ บำรุงวัด และกุศลสงเคราะห์สาธารณประโยชน์

มิจฉาวฉิบชา ๕ อย่าง ได้แก่

๑. ไม่ค้ำขายอาวุธ เครื่องประหาร

๒. ไม่ค้ำขายมนุษย์

๓. ไม่ค้ำขายสัตว์เพื่อนำมาเป็นอาหาร

๔. ไม่ค้ำขายสิ่งมีนเมาเสพติด

๕. ไม่ค้าขายยาพิษ ยาเบื่อ อุกปรกรณ์สำหรับทำลายชีวิตสัตว์ และแมลง
สมบัติอุบาทสอุบาสิกา ๕ อย่าง ได้แก่

๑. เปี่ยมด้วยศรัทธา เชื่อมั่นในคำสั่งสอนของพระพุทธศาสนา
๒. มีศีลบริสุทธิเคร่งครัด ไม่ละเมิดศีลสิกขิงทางกายวาจาและใจ
๓. เชื่อแน่นว่าโชคหรืออากัปกเพราะอำนาจของกรรม มิใช่เทวดาบันดาล
๔. ไม่รวนเร่ล่าหาที่พึ่งอื่นนอกจากพุทธศาสนา
๕. ประพฤติตนคงที่ตามหลักของพุทธศาสนา^{๔๐}

หัวข้อธรรมต่าง ๆ ตามที่กล่าวมาแล้วนี้ เป็นธรรมที่เกื้อกูลในการพัฒนาสถาบันทาง
ครอบครัวโดยทั่วไป ซึ่งนั่นความว่า การมีเบญจศีล และมีเบญจธรรมที่เป็นปกติอยู่แล้วด้วย ความ
เจริญงอกงามในการพัฒนาสถาบันของครอบครัวจึงถือเป็นสิ่งที่สำคัญควบคู่กับการพัฒนาของสังคมอีก
ส่วนหนึ่ง หากธรรมต่าง ๆ เหล่านี้ ผู้ครองเรือน หรือภรรยา ได้นำไปใช้เป็นหลักในการดำเนินชีวิต
ก็จะทำให้มีแต่ความสุขและความเจริญตามที่ต้องการได้

๔.๔ การประพฤติพรหมจรรย์เพื่อแก้ปัญหาสังคม

๔.๔.๑ การประพฤติพรหมจรรย์เพื่อแก้ปัญหาสังคมในปัจจุบัน

ในการประพฤติพรหมจรรย์นั้น เป็นที่ทราบดีแล้วว่าหมายถึง การประพฤติปฏิบัติที่ดี การ
ประพฤติปฏิบัติที่ประเสริฐ ฉะนั้น การประพฤติพรหมจรรย์เพื่อแก้ปัญหาสังคมในปัจจุบัน จึงหมายถึง
การประพฤติการปฏิบัติในทางที่ดี เพื่อเป็นการแก้ปัญหาในสังคมปัจจุบัน และเมื่อมองถึงปัญหาใน
สังคมของปัจจุบันนี้แล้ว นับตั้งแต่ต้นนอนดินมาจนถึงหลับตาลงใหม่ จะพบว่ามีเรื่องราวเกิดขึ้น
มากมายในโลกใบนี้ แต่เมื่อสรุปโดยรวมแล้วปัญหาต่าง ๆ เหล่านั้น มักจะเกิดขึ้นมาจากปัญหาใหญ่ ๆ
๓ ประการ คือ ปัญหาจากตัวบุคคล, ปัญหาจากลักษณะทางสังคมและวัฒนธรรม และปัญหาจาก
สภาพแวดล้อมและลักษณะทางภูมิศาสตร์^{๔๑} เช่น ปัญหาการหย่าร้างในครอบครัว, ปัญหาศีลธรรม
เสื่อมทราม, ปัญหาจากภัยธรรมชาติ ต่าง ๆ ได้แก่ แห้งแล้ง น้ำท่วม แผ่นดินไหว ฯลฯ สิ่งต่าง ๆ
เหล่านี้ล้วนแต่เป็นปัญหาที่เกิดขึ้นและมีผลกระทบต่อสังคมทั้งสิ้น

^{๔๐} กรมการศาสนา, คู่มือการศึกษาธรรมศึกษาชั้นตรี, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ การศาสนา,
๒๕๓๗), หน้า ๔๓.

^{๔๑} มหาวิทยาลัยรามคำแหง, การเปลี่ยนแปลงสังคมและวัฒนธรรม, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๘), หน้า ๑๒๕.

สิ่งมีชีวิตและธรรมชาติต่าง ๆ ในโลกนี้มีความเกี่ยวข้องกันในฐานะที่เป็นธรรมชาติที่อาศัยกันเกิด และในฐานะที่เป็น “ธรรม” อย่างหนึ่งตามหลักคำสอนของพุทธปรัชญา การดำเนินชีวิตของคนหรือสัตว์ที่ประกอบไปด้วยเจตนาที่เป็นกุศลกรรมหรืออกุศลกรรม ย่อมมีความเกี่ยวข้องและสัมพันธ์กัน เช่นเดียวกับจริยธรรมและศีลธรรมที่มีความสัมพันธ์กันตามกฎของธรรมชาติ ถ้าพฤติกรรมในสังคมของมนุษย์ดีงาม สิ่งแวดล้อมธรรมชาติก็ดีงาม ไม่วิปริตผันแปร หากจริยธรรมในหมู่มนุษย์เสื่อมทรามมนุษย์ก็ทำร้ายธรรมชาติ แล้วธรรมชาติก็จะกลับมาทำร้ายมนุษย์ในภายหลัง เช่น ฤดูกาลคลาดเคลื่อน เกิดแห้งแล้ง น้ำท่วม โรคระบาด ร้อนมากผิดปกติ เย็นมากผิดปกติ แผ่นดินไหว เกิดปรากฏการณ์ในทางธรรมชาติ หรือในทางสังคมที่ไม่เคยพบเห็นมาก่อน สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ เกิดขึ้นมาในโลกนี้ เพราะมีเหตุปัจจัยมาจากในโลกนี้ ไม่ได้เกิดขึ้นมาจากเพราะเหตุปัจจัยจากโลกอื่น หรือไม่ได้เป็นไปเพราะเทพเจ้าองค์บันดาลให้เกิดขึ้น สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ เกิดมาจากพฤติกรรมของมนุษย์ เพราะมนุษย์สร้างและทำลายสิ่งต่าง ๆ ได้อย่างมหาศาลและรวดเร็วว่าการที่ธรรมชาติจะทำลายตัวเอง^{๔๒}

และหากพิจารณาาร่วมกันถึงปัญหาต่าง ๆ ในสังคมปัจจุบันนี้ ทั้งปัญหาจากตัวบุคคล, ปัญหาจากลักษณะทางสังคมและวัฒนธรรม และปัญหาจากสภาพแวดล้อมและลักษณะทางภูมิศาสตร์แล้ว จะพบว่า ปัญหาต่าง ๆ เหล่านั้น ล้วนแต่เกิดขึ้นมาจากบุคคลทั้งสิ้น ดังนั้น แนวทางในการพิจารณาถึงการประพฤติพรหมจรรย์เพื่อแก้ปัญหาสังคมในปัจจุบัน จึงต้องเกี่ยวข้องกับ ๒ ส่วนโดยตรง คือ บุคคลและความประพฤติของบุคคล

ดังนั้น ในการแก้ปัญหาเกี่ยวกับสังคมในปัจจุบันนี้ จึงต้องแก้ปัญหาที่ตัวบุคคลก่อนเป็นลำดับแรก ส่วนปัญหาในด้านอื่น ๆ เป็นเหตุปัจจัยที่เกิดขึ้นมาเพราะพฤติกรรมของมนุษย์ หรือเมื่อกล่าวโดยรวมแล้วก็คือ ตัวบุคคลนั่นเองที่เป็นผู้สร้างปัญหาต่าง ๆ ให้เกิดขึ้นตามมา ซึ่งในที่นี้ ผู้วิจัยมุ่งจะกล่าวถึงบุคคลทั่ว ๆ ไปที่มีฐานะต่าง ๆ ตามหลักคำสอนของพุทธปรัชญาเถรวาทในเรื่องทศทั้ง ๖ คือ ผู้ที่อยู่ในฐานะเป็น บิณฑู, มารดา, สามเณร, ภรรยา, บุตร, ธิดา, มิดร, นักบวช, ครูอาจารย์, ผู้บังคับบัญชา และผู้ใต้บังคับบัญชา ซึ่งฐานะของบุคคลเหล่านี้จึงเป็นกลุ่มที่ครอบคลุมถึงตัวบุคคลที่จะกล่าวถึงได้ทั้งหมด โดยการใช้หลักจริยธรรมขั้นต้น จนถึงจริยธรรมขั้นสูงตามกำลังความสามารถของตนในการแก้ปัญหาเกี่ยวกับตัวบุคคล เพื่อที่จะแก้ปัญหาให้แก่สังคมในระดับต่าง ๆ ได้ คือ

๑. จริยธรรมในระดับเบื้องต้น คือ เบญจศีล เบญจธรรม เช่น การละเว้นจากการฆ่าสัตว์ ฯลฯ
๒. จริยธรรมในระดับกลาง คือ ศีล ๘ กุศลกรรมบถ ๑๐ เช่น กายกรรม ๓, มโนกรรม ๔ ฯลฯ
๓. จริยธรรมในระดับสูง คือ อริยมรรค ๘ เช่น มีความเห็นชอบ, มีคำริชอบ ฯลฯ

^{๔๒} สุนทร ฅ รังษี, พุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎก, พิมพ์ครั้งที่ ๒, อ่างแก้ว, หน้า ๒๗๖.

หลักจริยธรรมทั้ง ๓ ระดับ ตามรายละเอียดที่ได้เคยกล่าวไว้แล้วนั้น เป็นหลักแห่งความสงบสุขของมวลมนุษย์ทุกสถานะ และสอดคล้องกับหลักของสังขธรรมหรือหลักของความเป็นจริง ปฏิบัติได้ทุกเพศทุกวัย ไม่ขัดแย้งกับวิถีชีวิตของคนในสังคมทุกระดับ เพราะเมื่อทุกคนมีหลักจริยธรรมนี้แล้ว ปัญหาโดยรวมที่เกิดขึ้นกับสังคมในปัจจุบันนี้ย่อมลดน้อยและเบาบางลง จนถึงที่สุดไม่มีปัญหาเลย ถ้าทุกคนในโลกนี้มีเบญจศีลและเบญจธรรมหมดทุกคน เพราะปัญหาทางสังคมในปัจจุบันนี้ เช่น ปัญหายาเสพติด, ปัญหาการค้าประเวณี, ปัญหาต่าง ๆ ทางครอบครัว, ปัญหาการมีเพศสัมพันธ์ก่อนวัยอันควร, ปัญหาการคดโกง, ปัญหาการเอาเปรียบกัน, ปัญหาการเห็นแก่ตัว ฯลฯ สารพัดปัญหาต่าง ๆ ของสังคมในปัจจุบันนี้ ล้วนแต่เกิดมาจาก คนในสังคมมองข้ามหลักความจริงของจริยธรรมทั้ง ๓ ระดับนี้ไป ปัญหาต่าง ๆ จึงเกิดขึ้นมามากมาย หากทุกคน หรือคนส่วนใหญ่ให้ความสำคัญต่อจริยธรรมตามหลักคำสอนของพุทธปรัชญานี้แล้ว ปัญหาต่าง ๆ ของสังคมก็จะแก้ไขลงได้

๔.๔.๒ การประพฤติพรหมจรรย์เพื่อแก้ปัญหาสังคมในอนาคต

ในการประพฤติพรหมจรรย์เพื่อแก้ปัญหาสังคมในอนาคตนี้ เป็นการวางแผนเพื่อการแก้ปัญหาต่าง ๆ ในทางสังคมที่จะเกิดขึ้นในอนาคต ฉะนั้นการแก้ปัญหาในอนาคต จึงต้องอาศัยปัญหาในสังคมปัจจุบันเพื่อวิเคราะห์แนวโน้มถึงการเปลี่ยนแปลงในทางสังคมที่จะเกิดขึ้นในภายภาคหน้า เพื่อหาทางแก้ไขและป้องกัน

จากปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมปัจจุบันนี้ แสดงให้เห็นถึงค่านิยม ทศณะคติที่มีต่อสังคมและสิ่งแวดล้อมไปในทางลบ คือ เป็นวัตถุนิยมบริโภคนิยม เห็นแก่ตัว ขาดจริยธรรมและคุณธรรม ไม่เชื่อในเรื่องของกฎแห่งกรรมตามพุทธศาสนา คนในสังคมปัจจุบันไม่ได้ให้ความสนใจแก่คุณค่าของศีลธรรมและจริยธรรมมากไปกว่า เงิน ชื่อเสียง เงินทอง กาม และเกียรติ หรือความสุขต่าง ๆ ที่สามารถปรนปรือให้แก่ชีวิตตนเองได้ทุกรูปแบบ ความอยากได้อยากมี โดยที่ไม่มีศีลธรรมคอยกำกับควบคุม ทำให้คุณค่าของคนเสื่อมถอย เพราะสามารถทำในสิ่งต่าง ๆ ได้ โดยไม่คำนึงถึงความผิดถูกชั่วดี

แม้สังคมเองก็ได้สร้างค่านิยมและความเคยชินที่ไม่ถูกต้องตามลองธรรมให้แก่สังคมจนเรื่องธรรมดาที่คนทุกคนในสังคมคิดว่าเป็นเรื่องปกติโดยไม่เฉลียวใจ เช่น การมีค่านิยมและปลูกฝังให้คนในสังคมรักความสะดวกสบายโดยการทำลายธรรมชาติ เอาสิ่งที่มีอยู่ในโลกนี้อย่างจำกัด หรือต้องใช้ระยะเวลายาวนานในการสร้างตัวเองขึ้นมา นำมาเป็นเครื่องอำนวยความสะดวกต่าง ๆ แล้วสูญสิ้นไป โดยที่ไม่ได้มีการสร้างขึ้นมาทดแทน เช่น ป่าไม้ ทรัพยากรทางธรรมชาติต่าง ๆ สิ่งเหล่านี้ไม่ได้ถูกนำมาใช้เพื่อความจำเป็นแก่การดำรงชีวิตของมนุษย์ แต่ถูกนำขึ้นมาใช้เพื่อสนองความปรารถนาของมนุษย์ในรูปแบบต่าง ๆ แล้วสูญสิ้นไปจนไม่สามารถที่จะหาทางนำกลับมาทดแทนได้อย่างเดิม ทุกอย่างไม่ได้เป็นไปตามวิถีปกติของธรรมชาติ แต่ขัดแย้งธรรมชาติ ทำลายธรรมชาติ สิ่งต่าง ๆ นี้ กำลังจะเป็นปัญหาที่สำคัญอันยิ่งใหญ่ของคนในยุคต่อไป เมื่อธรรมชาติอยู่ไม่ได้ สิ่งมีชีวิตทั่วไปก็ไม่เป็นไปตามปกติเช่นเคย

ปัญหาทางกายภาพของมนุษย์ก็จะมีมากขึ้น เพราะธรรมชาติเองก็ปรับเปลี่ยนไปตามธรรมชาติของธรรมชาติ วิถีชีวิตผู้คนในโลกก็จะแปรปรวนและเปลี่ยนแปลงตามไปด้วย สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้โดยรวมแล้วเรียกว่า ปัญหาของสังคม ซึ่งรวมทั้งวัฒนธรรมประเพณี ความเป็นอยู่ของชีวิต ทัศนคติ ค่านิยม ฯลฯ พฤติกรรมโดยรวมเหล่านี้ หากมีความสมดุลกันในทางธรรมชาติก็จะไม่มีปัญหา หรือมีปัญหาน้อยตามขึ้นปกติพื้นฐานธรรมดา หากมีความไม่สมดุลกัน ปัญหาต่าง ๆ เหล่านั้นก็ขยายวงกว้างออกไป หรือพัฒนากลายเป็นปัญหาใหม่อีกต่อไป เช่น ปัญหาระหว่างคนในครอบครัวที่เกิดจากการมีค่านิยมที่ผิดบางอย่าง อาจขยายลูกกลามไปสู่สังคมในระดับประเทศ หรือระดับโลกได้ เช่น การแต่งกาย หรือมีพฤติกรรมเลียนแบบคาราคัง เป็นต้น ดังนั้น การพิจารณาถึงเรื่องการประพฤติพรหมจรรย์เพื่อแก้ปัญหาสังคมในอนาคต จึงควรมีสิ่งที่จะต้องพิจารณาถึงตามหลักของพุทธปรัชญา ดังนี้ คือ

๑) หลักการสร้างศรัทธา การปลูกฝังศรัทธา หรือความเชื่อ เป็นสิ่งที่จำเป็นแก่การแก้ปัญหาสังคมในอนาคต คนเราอยู่ได้โดยอาศัยความเชื่อมั่นและความศรัทธา หากปราศจากสิ่งนี้แล้วชีวิตคนเราก็จะไร้หลักที่เป็นเครื่องยึดพิง ศรัทธาดังกล่าวนี้ คือ ศรัทธายึดมั่นในพระรัตนตรัย อันได้แก่

(๑) พระพุทธ คือ ศรัทธา และเชื่อในการตรัสรู้ดีของพระพุทธเจ้าว่า เป็นผู้ตรัสรู้ดี ตรัสรู้ชอบ และดับเพลิงกิเลส เป็นพระอรหันต์ โดยชอบได้ด้วยพระองค์เอง

(๒) พระธรรม คือ คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า และความจริงที่เป็นกฎของธรรมชาติ เช่น กฎแห่งกรรม, ไตรลักษณ์ ปฏิจสงมุปปาท, ขันธ ๕, อริยสัจ ๔ ฯลฯ

(๓) พระสงฆ์ คือ พระอริยบุคคล ๘ จำพวก ได้แก่ พระอริยบุคคลตั้งแต่พระโสดาบัน ปัตติมรรคขึ้นไป จนถึง พระอรหันต์ เป็นผู้พิสูจน์การตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ด้วยการปฏิบัติตามพระธรรมคำสั่งสอนเหล่านั้นของพระพุทธเจ้า จนบรรลุเป็นพระอรหันต์ได้ เป็นผู้ที่ทรงคุณสมควรแก่การให้การสักการบูชาและกราบไหว้ได้ ด้วยการเป็นผู้ที่ปฏิบัติดี และปฏิบัติชอบ

๒) หลักการสร้างปัญญา ตามหลักของพุทธปรัชญา การสร้างปัญญา เป็นสิ่งสำคัญที่จะทำให้เข้าความจริงได้ และการเข้าถึงความจริงได้ของพระพุทธศาสนานั้น เกิดจากการฝึกฝนและพัฒนาตนเอง ไม่ได้เกิดจากการกราบไหว้อ้อนวอนบูชา หรือมีเทพเจ้าองค์ใดมาบันดาลให้เป็นไปเช่นนั้น ทุกคนมีความเสมอภาคกันในด้านที่จะเลือกปฏิบัติให้เข้าถึงความจริงได้เท่าเทียมกันทุกคน หลักในการสร้างปัญญานี้ เป็นการแก้ปัญหาสังคมได้ทุกรูปแบบในอนาคต หรือแม้แต่ในปัจจุบันที่กำลังเริ่มที่จะฝึกฝนสร้างปัญญา ก็อาจมีประโยชน์แก่การแก้ไขปัญหาทางสังคมในปัจจุบันได้ในระดับหนึ่ง หลักในการสร้างปัญญาเพื่อการแก้ปัญหาสังคมในอนาคตได้นี้ เรียกว่า ไตรสิกขา ๓ ประการ คือ

(๑) สีล คือ สัมมาวาจา ได้แก่ การมีวาจาชอบ เช่น ไม่พูดเท็จ ไม่กล่าวคำหาญบ ไม่พูดเพื่อเชื่อ ไม่พูดต่อเสียด, การมีการกระทำที่ชอบ เช่น ไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ ไม่ประพฤติผิดในกาม, และการเลี้ยงชีวิตโดยชอบ เช่น การไม่ค้าขายสัตว์และมนุษย์ การไม่ค้าขายอาวุธ ฯลฯ

(๒) สมาธิ คือ สัมมาวายามะ ได้แก่ เพียรพยายามชอบ เพียรสร้างความคิด, สัมมาสติ ได้แก่ มีสติชอบ, และสัมมาสมาธิ ได้แก่ มีสมาธิชอบ

(๓) ปัญญา คือ สัมมาทิฐิ ได้แก่ มีความเห็นชอบ คือเห็นตามความเป็นจริงของสิ่งทั้งหลาย เช่น การเห็นในความจริงของอริยสัจ เห็นความจริงในเรื่องของกรรมว่า ทำดีจะได้ดี และทำชั่วจะได้ชั่ว, และสัมมาสังกัปปะ ได้แก่ คำริชอบ เช่น คำริที่จะออกจากกาม ฯลฯ

หลักในการสร้างศรัทธาและปัญญาตามหลักคำสอนของพุทธปรัชญานี้ จะต้องมีควบคู่กันไปเสมอ เป็นข้อสังเกตได้ว่า ในหมวดธรรมต่าง ๆ ถ้ามีศรัทธาแล้ว จะต้องมีปัญญาประกอบด้วยเสมอ เพราะว่าถ้ามีศรัทธาแต่ไม่มีปัญญาพิจารณาข้อเท็จจริง ก็จะกลายเป็นความลุ่มหลงมกมายได้ ถ้ามีแต่ปัญญาแต่ขาดศรัทธา ก็จะเป็นคนคือร้น ถือดี มีมานะสูง หรือแข็งกระด้างไม่ยอมฟังใคร ดังนั้นปัญญาและศรัทธาจึงเป็นสิ่งที่ต้องมีความสมดุลกัน จึงเป็นท่าทีของผู้มีปัญญาที่ดี งดงาม และมีความเหมาะสม

ดังนั้น เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้ว การประพฤติพรหมจรรย์เพื่อแก้ปัญหาดังกล่าวในปัจจุบันและในอนาคตนั้น มีสาระสำคัญอยู่ที่หลักการประพฤติปฏิบัติที่ดีตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา คือ การมีเบญจศีลและเบญจธรรมในเบื้องต้น เป็นไปเพื่อการฝึกตนให้เป็นคนดีของครอบครัวและของสังคมโดยรวมเพื่อแก้ปัญหาดังกล่าวในปัจจุบัน และการประพฤติดีในหลักของศรัทธา คือ พระรัตนตรัย และหลักของการสร้างปัญญา คือ ไตรสิกขา ๓ อย่าง นั้นเป็นไปเพื่อแก้ปัญหาดังกล่าวในอนาคตได้

๔.๕ แนวทางการพัฒนาสถาบันครอบครัวและสังคม

การแสดงออกด้วยความรับผิดชอบที่ดีในฐานะต่าง ๆ ของสมาชิกในสถาบันครอบครัวย่อมสามารถที่จะทำตนให้เป็นที่พึงพอใจแก่คนทุกคนได้ ทั้งคนในครอบครัวเดียวกัน หรือบุคคลภายนอก และจากแนวทางในการศึกษาถึงการพัฒนาของสถาบันครอบครัวตามที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น สามารถสรุปได้ถึงผลจากการพัฒนาสถาบันครอบครัวเฉพาะด้านบุคคลดังนี้ คือ

๑. ด้านคุณธรรมพื้นฐานทั่วไป คือ การแสดงออกทาง กาย วาจา และใจ เป็นไปในทางที่ดี งาม และสามารถหยิบยกขึ้นมาเป็นบุคคลตัวอย่างที่ดีแก่คนทั่วไปได้

๒. ด้านจริยธรรมที่มีต่อสังคม คือ เป็นประกอบสัมมาทิฐิ เว้นมิถิภาทิฐิ

๓. ด้านจริยธรรมขั้นศีลและกรรมบถ คือ ไม่ก้าวล่วงในศีล ทั้ง ๕ ข้อ และประพฤติตนอยู่ในกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ ระเบียบวินัยที่ดีของตนเองในการดำเนินชีวิต

๔. ด้านบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ต่อมวลชน คือ ความเสียสละมุ่งมั่น และมีความอดทนในการที่จะสร้างความคิดเพื่อประโยชน์ส่วนรวม โดยไม่หวังสิ่งใดตอบแทน เช่น การปลูกต้นไม้ทดแทนในที่เสื่อมโทรมที่เป็นของรัฐ หรือที่สาธารณะที่ใช้ประโยชน์ร่วมกันของชุมชน

และสิ่งที่สถาบันทางครอบครัว ซึ่งประกอบด้วยสามี ภรรยาและบุตร ควรจะมีกิจกรรมที่พึงปฏิบัติ ให้เป็นกิจวัตร คือ

๑. สวดมนต์ชำระใจให้สะอาด ทั้งตอนเช้าหลังตื่นนอน และตอนค่ำก่อนนอน

๒. ตั้งปณิธานชีวิต ในแต่ละวันหลังสวดมนต์แล้วดังนี้

- ละชั่ว หมายถึงปฏิบัติตามหลักศีล ๕ ไม่ข้องเกี่ยวกับอบายมุข
- ทำความดี หมายถึง ขยันทำงาน มีเมตตา กรุณา เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แบ่งปัน
- ทำจิตใจให้ปราศจาก ความโลภ ความโกรธ ความหลง มีความเห็นถูกต้อง

๓. ทำหน้าที่ของตนให้ดีที่สุดตามหลักทิส ๖ เช่นหน้าที่ของความเป็น พ่อ แม่ ลูก ลูกจ้าง นายจ้าง เป็นต้น และทำการงานในสังคม ด้วยความรับผิดชอบ เพื่อให้ได้มาซึ่งปัจจัย ๔ ในการดำรงชีวิต เลี้ยงดูครอบครัวให้เป็นสุข ตามหลักสัมมาอาชีพะ

๔. จัดบ้านให้สะอาดมีสภาพแวดล้อมที่ดี และเหมาะสมตามกำลังทรัพย์

๕. ให้ทานแบ่งปันช่วยเหลือสังคม เพื่อนมนุษย์ที่ได้รับความเดือดร้อน บำรุงกิจการศาสนา ตามสมควรแก่กำลังทรัพย์

แนวทางในการพัฒนาสถาบันทางครอบครัวเพื่อการสร้างครอบครัวและสังคมที่ดี ก็คือทุกคนในบ้านควรทำตามหน้าที่ของตนเองโดยไม่ให้ความบกพร่อง เพราะหน้าที่ก็คือ ธรรมะ หรือธรรมะ คือหน้าที่ของทุกสิ่งที่มีชีวิต เป็นกฎธรรมชาติอันเฉียบขาดซึ่งใครๆจะปฏิเสธไม่ได้ หรือจะละเลยไม่ได้ ถ้าปฏิเสธหรือละเลยหน้าที่ ก็จะทำให้เกิดความเสียหายความเดือดร้อน ทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น บ้านหรือครอบครัวก็จะขาดสันติสุข และเกิดปัญหาตามมาทั้งครอบครัวและสังคมโดยรวม อีกประการหนึ่ง ผู้เป็นหัวหน้าครอบครัวก็มีความสำคัญอย่างยิ่ง ที่จะต้องเป็นผู้นำสมาชิกในครอบครัวให้ปฏิบัติตาม เป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน ดังนั้น ผู้ที่เป็นหัวหน้าครอบครัวที่ดีก็จะเป็นราษฎรที่ดีของหมู่บ้าน และย่อมเป็นผลเมืองดีของประเทศได้โดยไม่มีขาด หัวหน้าที่ดีจะสามารถนำครอบครัวไปสู่ความเจริญและสงบสุขได้ในที่สุด

เมื่อก้าวโดยสรุปแล้ว การพัฒนาสถาบันครอบครัวตามหลักคำสอนเรื่องพรหมจรรย์ในพุทธปรัชญาเถรวาท ต้องอาศัยหลักคำสอนอื่น ๆ หลายส่วนที่มีอยู่ในพระศาสนา เช่น ในฐานะส่วนบุคคลก็ควรจะมีเบญจศีลและเบญจธรรมเป็นพื้นฐาน มีฆราวาสธรรม ๔ เป็นผู้รู้จักชั่วดี และรู้จักหน้าที่ของตนเองตามสถานะที่เป็นอยู่ และรับผิดชอบในหน้าที่ต่อส่วนรวมได้เป็นอย่างดี เช่น ในฐานะสามีภรรยา ในฐานะบิดามารดา ฯลฯ และดำเนินชีวิตตามหลักคำสอนในเรื่องอัตถะ ๓ เช่น รู้จักและฉลาดในการแสวงหาทรัพย์โดยชอบ รู้จักรักษาทรัพย์ ไม่ยุ่งเกี่ยวข้องกับอบายมุขต่าง ๆ มีกัลยาณมิตรธรรมที่ดี มีโยนิโสมนสิการ รู้จักแสวงหาประโยชน์ในอนาคต และประโยชน์สูงสุดตามหลักธรรมคำสอนของพุทธปรัชญาเถรวาท ฯลฯ หรือเมื่อก้าวโดยรวมแล้วการพัฒนาสถาบันครอบครัวก็คือ การปฏิบัติตามหลักคำสอนของพุทธปรัชญาในเรื่องของทิสทั้ง ๖ นั่นเอง

บทที่ ๕

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาการพัฒนาสถาบันครอบครัวตามหลักคำสอนเรื่องพรหมจรรย์ในพุทธปรัชญาเถรวาท เพื่อศึกษาหลักคำสอนเรื่องพรหมจรรย์ในพุทธปรัชญาเถรวาท, เพื่อศึกษาสถาบันครอบครัวในพุทธปรัชญาเถรวาท และเพื่อศึกษาการพัฒนาสถาบันครอบครัวตามคำสอนเรื่องพรหมจรรย์ในพุทธปรัชญาฝ่ายเถรวาท ซึ่งเมื่อกล่าวโดยรวบรัดแล้วหลักของพรหมจรรย์ที่กล่าวไว้ในพุทธปรัชญาของเถรวาทนี้คือหลักของความประพฤติก่อนการดำเนินชีวิตที่ถูกต้องสมบูรณ์ของมนุษย์ ที่จะนำไปสู่จุดหมายคือความดับทุกข์ หรือความสิ้นสุดของปัญหา และหากมองในแง่ของการดำเนินชีวิตตามแนวทางของพุทธปรัชญาดังกล่าวแล้ว เรียกว่า อัตตะ๓ เพราะสถาบันของครอบครัวนั้นเกี่ยวข้องกับบุคคล และบุคคลเกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิต คำสอนใด ๆ ของพุทธปรัชญาจึงมีจุดมุ่งหมายปลายทางอยู่ที่การหลุดพ้นจากทุกข์ดังกล่าว เพื่อให้เกิดความเข้าใจมากยิ่งขึ้น ผู้วิจัยจะนำผลที่ได้จากการวิเคราะห์มาสรุปแสดงให้ทราบ พร้อมทั้งข้อเสนอแนะบางอย่างที่อาจจะเป็นประโยชน์แก่ผู้ค้นคว้าและวิจัยท่านอื่นๆ ต่อไป ดังนี้

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

จากการศึกษาวิเคราะห์เรื่อง “การพัฒนาสถาบันครอบครัวตามหลักคำสอนเรื่องพรหมจรรย์ในพุทธปรัชญาเถรวาท” พบว่า การพัฒนาสถาบันครอบครัวตามหลักคำสอนเรื่องพรหมจรรย์ในพุทธปรัชญาเถรวาทนั้น เป็นไปตามหลักของการดำเนินชีวิตสำหรับผู้ครองเรือน หรือฆราวาส จากการศึกษานี้วิเคราะห์ข้อมูลต่างๆ ผู้วิจัยสามารถที่จะสรุปประเด็นที่สำคัญ ๆ ของการพัฒนาสถาบันครอบครัวตามหลักคำสอนเรื่องพรหมจรรย์ในพุทธปรัชญาเถรวาทได้ ๓ ประเด็น ดังนี้ คือ

๕.๑.๑ การพัฒนาพรหมจรรย์ที่เป็นธรรมภายในสถาบันครอบครัว

๑) ธรรมที่เป็นไปเพื่อการละความชั่ว

ธรรมในหัวข้อนี้ของสถาบันครอบครัว จะเน้นที่ความสัมพันธ์กันของสมาชิกในครอบครัวตามสถานะต่าง ๆ กัน และผู้วิจัยได้มุ่งเน้นที่หลักในเรื่องของทิศทั้ง ๖ มากกว่าธรรมในหมวดอื่นๆ ดังนี้

(๑) ในฐานะบุตรธิดาที่ต้องทำค่อพ่อแม่ คือ เลี้ยงดูด้วยอาหาร และเอาอกเอาใจทำงานแทนตนเมื่อสามารถ รักษาจารีตประเพณีของสกุลไว้ ประพฤติเป็นทายาทที่น่าไว้วางใจ ทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้ตามโอกาส

(๒) ในฐานะพ่อแม่ที่ต้องทำต่อบุตรธิดา คือ ป้องกันมิให้หลงผิดเสียคน ปลุกฝังนิสัยดีงามส่งเสริมให้ศึกษาและรู้จักเลี้ยงชีพ หากผู้ครองที่เหมาะสมให้ มอบทรัพย์มรดกให้

(๓) ในฐานะสามีที่ต้องทำต่อภรรยา คือ ยกย่องภรรยาให้มีหน้าที่ในสังคม ไม่เหยียดหยามหรือทำให้สะเทือนใจ ทะนุถนอมรักใคร่ให้ชีวิตครอบครัวอบอุ่น มอบให้ภรรยารับผิดชอบการเรือนได้เต็มที่ ให้เครื่องประดับและอาภรณ์

(๔) ในฐานะภรรยาที่ต้องทำต่อสามี คือ จัดแจงควบคุมกิจการภายในบ้านให้เรียบร้อยอุคหนุนเครื่องญาติของสามีมิให้เหนงใจ เอาใจรักภักดีไม่ฉีกฉาง สะสมทรัพย์เศรษฐกิจมั่นคง ทำภารกิจหนักเบาทุกประเภทด้วยความฉลาดปราดเปรียว

ดังนั้น เมื่อก้าวโดยสรุปแล้ว ธรรมที่เป็นไปเพื่อการพัฒนาสถาบันในครอบครัว ที่เป็นไปเพื่อการละความชั่ว ได้แก่ การที่มีกาย วาจา และใจ ที่เป็นสุจริต คือ การละเว้นอบายมุข และความชั่วต่าง ๆ พร้อมกันนั้น ก็ยังต้องมีหลักความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันของคนในครอบครัว เช่น หน้าที่การปฏิบัติที่บิดามารดามีต่อบุตร บุตรมีต่อบิดามารดา ฯลฯ สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้เรียกได้ว่าเป็นการพัฒนาสถาบันทางครอบครัวโดยธรรมที่เป็นไปเพื่อการละความชั่ว

๒) ธรรมที่เป็นไปเพื่อละความผิด

ธรรมในหมวดนี้จะมุ่งเน้นที่ความเป็นธรรมในขั้นพื้นฐานของการพัฒนาสถาบันครอบครัว สามารถพิจารณาให้เห็นสอดคล้องกับหลักคำสอนที่ได้มีกล่าวไว้ในพุทธปรัชญา ดังนี้

(๑) หลักทำที่จะทำให้คู่สมรสมีชีวิตที่สอดคล้องกลมกลืนกัน อยู่ครองชีวิตกันให้ยืนยาวเรียกว่า สมชีวะธรรม ๔ ได้แก่ สมสัทธา คือ มีศรัทธาเสมอกัน, สมสีกา คือ มีศีลเสมอกัน, สมจาคา คือ มีความเสียสละเสมอกัน, สมปัญญา คือ มีปัญญาเสมอกัน

(๒) หลักธรรมที่ผู้ครองเรือนควรคำนึงถึงอยู่เสมอ เรียกว่า ตระกูลมั่งคั่งตั้งอยู่ได้นาน เพราะสาเหตุ ๔ ได้แก่ แสวงหาทรัพย์ที่หายแล้วมาเพิ่มเติมอยู่เสมอ, บูรณะวัตถุที่คร่ำคร่า, รู้จักประมาณในการใช้จ่ายทรัพย์, ตั้งคนดีมีศีลธรรมเป็นพ่อบ้านแม่เรือน

(๓) ในความเป็นบิดามารดาควรรู้จักบุตร ๓ ประเภท และรู้จักการให้การศึกษอบรม เพื่อความเป็นบุตรที่ดีที่สุด ดังนี้ อภิชาติบุตร บุตรที่ยิ่งกว่าบิดามารดา, อนุชาติบุตร บุตรที่ตราเยี่ยงบิดามารดา, อวชาติบุตร บุตรที่ต่ำกว่าบิดามารดา

(๔) ไม่ประพฤติที่เป็นช่องทางให้สถาบันในครอบครัวแตกแยก และเว้นละเว้นในสิ่งที่เป็นอบายมุขเหล่านั้น เรียกว่า อบายมุข ๔ ได้แก่ ความเป็นนักเลงหญิงหรือชอบเที่ยวผู้หญิง, ความเป็นนักเลงสุราหรือชอบดื่มสุรา, ความเป็นนักเลงการพนันหรือชอบเล่นการพนัน, ความคบคนชั่วเป็นมิตรสหาย

(๔) ไม่ประพฤติที่เป็นช่องทางให้สถาบันในครอบครัวแตกแยก และเว้นละเว้นในสิ่งที่เป็นอบายมุขเหล่านั้น เรียกว่า อบายมุข ๖ ได้แก่ คิมน้ำมา, เทีชวกลางคืน, เทีชวดูการละเล่น, เล่นการพนัน, คบคนชั่วเป็นมิตร, เกียจคร้านการทำงาน

หัวข้อธรรมเหล่านี้ เป็นธรรมที่พัฒนาสถาบันภายในครอบครัวที่เป็นไปเพื่อละความผิดในเบื้องต้นเสียก่อน มีทั้งส่วนที่ต้องให้กระทำและสิ่งที่ควรต้องละเว้น และธรรมต่าง ๆ ซึ่งจะเป็เครื่องเสริมที่ช่วยในการพัฒนาให้คนภายในสถาบันของครอบครัว สามารถที่จะสร้างความสัมพันธ์อันดีให้แก่ระดับของบุคคลต่างภายในครอบครัวมีความมั่นคง และมีพัฒนาการที่นำไปสู่ความก้าวหน้าได้มากยิ่งขึ้น กล่าวโดยสรุป คือ การสร้างความสัมพันธ์ที่ดีต่าง ๆ ให้แก่คนในครอบครัว เพื่อรักษาความปรองดอง ความสามัคคี ความเข้าใจเห็นอกเห็นใจต่อกันของคนในครอบครัว

๕.๑.๒ การพัฒนาพรหมจรรย์ที่เป็นธรรมภายนอกสถาบันครอบครัว

๑) ธรรมที่เป็นไปเพื่อการละความชั่ว

ธรรมในหัวข้อนี้ เป็นเรื่องของความสัมพันธ์ของสถาบันทางครอบครัวกับสังคมภายนอก ที่ต้องใช้หลักธรรมในการปฏิบัติต่อกัน ดังนี้ คือ

(๑) ในฐานะเพื่อนที่ต้องทำต่อมิตร คือ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ พุดจาปรอบใจปราศรัยจูงใจ ร่วมแรงร่วมใจทำงานให้จนสำเร็จ วางตนเป็นกลางและเสมอต้นเสมอปลาย มีจิตซื่อสัตย์และปรารถนาดีทั้งต่อหน้าและลับหลัง

(๒) ในฐานะมิตรที่ต้องทำต่อเพื่อน คือ ป้องกันมิให้เพื่อนถูกชักชวนหลงทำผิด คุ่มครองถูกเมียบและสมบัติให้ปลอดภัย ปลูกปลูกบเป็นทีฟั้งยามว่าแห้วเคือครืออน สุขก็เคียงคู่กันไป ยากไรก็กอดคอกเคียงกัน นับถือญาติของเพื่อนเหมือนญาติสนิทของตนเอง

(๓) ในฐานะนายจ้างที่ต้องทำต่อลูกจ้าง คือ มอบหมายงานให้เหมาะสมแก่วัยและกำลังความสามารถ เล็กี๋ยของกินและของใช้เป็นรางวัล มีสวัสดิการสงเคราะห์ยามเจ็บป่วย แจกของกำนันและของขวัญแปลกๆบ้าง ปลออยให้เที่ยวเตร่ผ่อ้นคลายอารมณ์ในงานเทศกาลพิเศษ

(๔) ในฐานะลูกจ้างที่ทำต่อนายจ้าง คือ มีความขะมักเขม้นเริ่มงานก่อนนายจ้างเสมอ ตรวจงานเรียบร้อยแล้วเลิกงานทีหลัง ซื่อตรงไม่คืดขัยกยอกกินเศษกินเลย แก่ไขปรับปรุงการปฏิบัติให้รุดหน้าอยู่เสมอ แพร่เกียรติคุณของนายจ้างและกิจกรรมของวงงานให้รู้ทั่วถึง

(๕) ในฐานะศาสนิกชนที่ต้องทำต่อนักบวช คือ แสดงน้ำใจเคารพยำเกรงด้วยกิริยามารยาทที่เรียบร้อย พุดจาปราศรัยต่อมคน นอบน้อม เคารพบูชาด้วยน้ำใสใจจริง ยินดีเชื่อเชิญญู่บ้านเรือนตลอดเวลา อุปถัมภ์สิ่งบริโภคใช้สอยและบำรุงสถาบันให้มั่นคง

(๖) ในฐานะนักบวชที่ต้องทำต่อศาสนิกชน คือ สั่งสอนมิให้หลงทำทุจริตผิดศีลธรรม ชักจูงนำทางในทางประพฤติชอบ หมายถึงเสริมให้ก้าวหน้าเจริญสุขด้วยใจจริง แน่แนวดำเนินชีวิตใหม่และแปลกเสมอ ชี้แจงย้ำบ่อยๆ ให้เข้าใจชัด ภูมิใจให้ทำความดีมีความสุขก้าวหน้ายิ่งขึ้น

(๗) ในฐานะศิษย์ที่ต้องทำต่ออาจารย์ คือ เอาใจใส่คอยต้อนรับ คอยรับใช้อยู่ใกล้ซัดเชื้อฟังและว่าง่าย ปรนนิบัติและช่วยทำกิจการงาน ตั้งใจเรียนโดยเคารพอ่อนน้อม

(๘) ในฐานะอาจารย์ที่ต้องทำต่อศิษย์ คือ อบรมให้วางตนอ่อนน้อม สอนจนเกิดความสันทัดชัดเจน ชี้แจงให้รู้แจ้งปฏิบัติได้จริง ให้กำลังใจจนผลงานดีเด่น ฝากฝังให้แสดงผลงานตามโอกาส

เมื่อพิจารณาถึงการแสดงออกต่อความรับผิดชอบของสถาบันครอบครัวที่มีต่อสังคมแล้ว จะพบว่า สถาบันทางครอบครัวเห็นความสำคัญของการอยู่ร่วมกันของคนในสังคมด้วย จึงต้องมีหลักธรรมที่จำเป็นในฐานะที่เป็นสถาบันทางครอบครัวที่แสดงออกต่อบุคคลภายนอก และสามารถที่จะสรุปถึงสิ่งที่สถาบันครอบครัวพึงต้องพัฒนาให้เจริญขึ้น ซึ่งมีรายละเอียดต่าง ๆ ดังนี้ คือ

๑) ด้านคุณธรรมพื้นฐานทั่วไป อันได้แก่ การแสดงออกทาง กาย วาจา และใจ เป็นไปในทางที่พึงประสงค์ของสังคม เพราะฉลาดด้วยสติและปัญญา

๒) ด้านจริยธรรมที่มีต่อสังคม อันได้แก่ การเป็นแบบอย่างที่ดีให้แก่สังคม ไม่ชักชวนผู้อื่นให้ลุ่มหลงในอบายมุข ทำแต่สิ่งที่เป็นชู้ระ และทำในสิ่งที่เป็นสัมมาทิฐิ เว้นมิจาทิฐิ

๓) ด้านจริยธรรมขั้นศีลและกรรมบถ มีพฤติกรรมเป็นไปในด้านดี คือ ไม่ก้าวล่วงในศีลทั้ง ๕ ข้อ หรือประพฤติตนอยู่ในกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ รักษาระเบียบวินัยของตนเอง

๔) ด้านบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ต่อมวลชน คือ ความเสียสละและอดทน เป็นการดำเนินชีวิตอย่างประเสริฐ

๒) ธรรมที่เป็นไปเพื่อละความผิด

ธรรมที่สถาบันทางครอบครัวจะต้องเกี่ยวข้องกับบุคคลภายนอก มีความระดับความลุ่มลึกของธรรมไม่มากนัก ที่สถาบันทางครอบครัว พึงควรระมัดระวังที่จะมีให้เกิดขึ้น ดังนี้ คือ

(๑) หลักธรรมของผู้ที่มีใจกว้างขวาง เรียกว่า พรหมวิหาร ๔ ได้แก่ เมตตา ความรักใคร่ ปรารถนาจะให้เป็นผู้สุข, กรุณา ความสงสาร คิดจะช่วยให้พ้นทุกข์, มุทิตา ความพลอยยินดี เมื่อผู้อื่นได้ดี, อุเบกขา ความวางเฉย ไม่ดีใจ ไม่เสียใจ เมื่อเห็นผู้อื่นวิบัติ

(๒) พึงละเว้นจากอคติทั้ง ๔ ประการ ได้แก่ ลำเอียงเพราะรักใคร่กัน เรียก ฉันทาคติ, ลำเอียงเพราะไม่ชอบพอกัน เรียก โทษาคติ, ลำเอียงเพราะโง่เขลา ไม่รู้จริง เรียก โมหาคติ, ลำเอียงเพราะกลัว เรียก ภยาคติ

(๓) ปฏิบัติตามหลักการสงเคราะห์เรียกว่า ราชสังคหวัตถุ ๔ ได้แก่ ทาน การให้ปัน, ปิยวาจา การกล่าวคำที่สุภาพ, อุตถจริยา การประพฤติประโยชน์, สมานัตตดา การวางตัวสม่ำเสมอ

(๔) การสร้างความสัมพันธ์กับผู้อื่นตลอดจนพี่น้องครอบครัว ฟังปฏิบัติตามหลักที่เรียกว่า สาราณียธรรม ๖ ได้แก่ มีกายกรรมประกอบด้วยเมตตา, มีวจีกรรมประกอบด้วยเมตตา, มีมโนกรรมประกอบด้วยเมตตา, แบ่งลาภที่ตนได้มาแล้วโดยชอบธรรมให้แก่ผู้อื่นด้วย, รักษาศีลให้สะอาดหมดจด ไม่ให้ค้างพร้อย, มีความเห็นร่วมกับผู้อื่น มีความเป็นประชาธิปไตยอยู่ในตัว

(๕) หลักการที่ทุกคนต้องถือปฏิบัติร่วมกัน เพื่อนำความเจริญมาสู่สังคมหรือครอบครัวเรียกว่า อปริหานิยธรรม ๗ ได้แก่ มั่นประชุมกันเป็นเนืองนิตย์, เมื่อประชุมก็พร้อมเพรียงกันประชุม, ไม่บัญญัติสิ่งทีพระพุทธเจ้าไม่บัญญัติขึ้น, เคารพประธานในที่ประชุม, ไม่เห็นแก่ความอยาก หรือไม่เห็นแก่ปากแก่ท้องของคน, ยินดีในเสนาสนะ (ที่อยู่อาศัย) ป่าที่สงัดสงบ, ยินดีต้อนรับผู้มีศีล ที่มีกาย วาจาและใจที่บริสุทธิ์

เมื่อก้าวโดยสรุปแล้วธรรมต่าง ๆ ดังกล่าวมานี้ เป็นธรรมที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาสถาบันทางครอบครัวและเกี่ยวข้องกับชุมชนหรือสังคมภายนอก เพื่อต้องการที่จะให้สมาชิกหรือสถาบันทางครอบครัวทำกิจกรรมร่วมกันได้อย่างราบรื่น ไม่มีความขัดแย้ง และสามารถที่จะพัฒนาสถาบันทางครอบครัวให้มีความเจริญก้าวหน้าได้

๕.๑.๓ การพัฒนาพรหมจรรย์ที่เป็นธรรมเกื้อกูลต่อการพัฒนาสถาบันครอบครัว

๑) ธรรมที่เกื้อกูลและพัฒนาครอบครัวในเบื้องต้น

(๑) ปัจจัยภายนอก ได้แก่

ก. สภาพแวดล้อมภายนอก คือ วัฒนธรรม ภูมิประเทศ สภาพทางสังคม และการกระตุ้นหรือชักจูงจากภายนอก เช่น การตั้งสอน แนะนำ การถ่ายทอด การโฆษณา คำบอกเล่า ข่าวสาร ข้อเขียน คำชี้แจง อธิบาย การเรียนรู้จากผู้อื่น ในที่นี้หมายถึงเฉพาะส่วนที่ถูกต้องค้ำจุน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการรับฟังธรรม ความรู้ หรือคำแนะนำจากบุคคลที่เป็นกัลยาณมิตร ฯลฯ

ข. กัลยาณมิตร คือ บุคคลต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น บิดา มารดา ครูอาจารย์ มิตรสหายและจากสังคมสิ่งแวดล้อมที่เกี่ยวข้องกับตัวบุคคล ซึ่งเรียกโดยรวมว่า กัลยาณมิตร ฯลฯ

(๒) ปัจจัยภายใน(โยนิโสมนสิการ) ได้แก่ ทศนะคติ บุคลิกภาพ แรงงูใจ ที่อยู่ในภายใน คือ การคิดตรองพิจารณาอย่างถูกวิธีด้วยเหตุผล และพิจารณาอย่างแยบคาย จนสามารถพัฒนาให้เกิดความรู้สึกระดับสัมมาทิฐิขึ้นในคน จึงจะถือว่าเป็นการพัฒนาไปสู่ความเป็นคนดีของสถาบันครอบครัว หรือสังคม โดยอาศัยเครื่องมือประกอบกัน ๔ ด้าน เพื่อสร้างความเป็นคนดี ที่เรียกว่า “วุฒิธรรม” ๔ คือ การคบคนดี, ฟังคำสอนของคนดีเหล่านั้น, ทำไว้ในใจโดยแยบคาย, และปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมหลักวุฒิธรรมทั้ง ๔ ประการนี้ เป็นเครื่องพัฒนาบุคคล หรือสถาบันมีความเจริญงอกงามได้

นอกจากหลักคุณธรรม ๔ แล้ว ยังมีธรรมที่สำคัญอีกประการที่เกี่ยวข้องด้วยคือ จักร ๔ ประการ ได้แก่ การอยู่ในถิ่นที่เหมาะสม, คบคนดีเป็นมิตร, การตั้งตนไว้ชอบ, และความเป็นผู้มีบุญได้กระทำไว้แล้วในปางก่อน

เมื่อก้าวโดยสรุปแล้ว ธรรมที่เกื้อกูลและพัฒนาสถาบันครอบครัวในเบื้องต้น ที่จะขาดเสียมิได้เลย ซึ่งได้แก่

๑. ปัจจัยภายนอก ได้แก่ สภาพแวดล้อมภายนอก เช่น วัฒนธรรม ภูมิประเทศ สภาพทางสังคม การโฆษณาข่าวสาร ฯลฯ และอีกส่วนหนึ่ง คือ กัลยาณมิตร เช่น บุคคลต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง บิดา มารดา ครูอาจารย์ มิตรสหาย ฯลฯ ซึ่งเรียกโดยรวมว่า กัลยาณมิตร

๒. ปัจจัยภายใน ได้แก่ ทศนะคติ บุคลิกภาพ แรงจูงใจ ที่อยู่ในภายใน คือ การคิดไตร่ตรอง พิจารณาอย่างถูกวิธีด้วยเหตุผล และพิจารณาอย่างแยบคาย จนสามารถพัฒนาให้เกิดความรู้ระดับสัมมาทิฐิขึ้นในตน เรียกว่า “คุณธรรม” ๔ และจักร ๔

๒) ธรรมที่เกื้อกูลและพัฒนาครอบครัวโดยทั่วไป

หลักธรรมที่ผู้ครองเรือนจะต้องมีไว้สำหรับการพัฒนาสถาบันครอบครัว นอกจากที่กล่าวมาแล้วทั้งการเบญจศีล เบญจธรรม หรือธรรมสำหรับชีวิตครองเรือน ๔ ประการ เรียกว่า ฆราวาสธรรม ๔ คือ สังฆะ ขันติ ทมะ จาคะ แล้ว ยังมีธรรมอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องด้วย เช่น

(๑) สุขของคฤหัสถ์ ๔ ประการ ได้แก่ สุขเกิดจากการมีทรัพย์, สุขเกิดจากการใช้จ่ายทรัพย์, สุขเกิดจากความไม่เป็นหนี้ และสุขเกิดจากความประพฤติกไม่มีโทษ

(๒) การ “ชนะ” ของผู้ครองเรือน ๓ ระดับ ได้แก่ ชนะในการทำให้มีทรัพย์ ยศ และโมคฉี, ชนะโลกหน้าให้ได้ คือ เข้าถึงความ เป็นเทพ แห่งสวรรค์ และขั้นสูงสุดคือ เอาชนะโลกทั้งหมดอยู่เหนือโลกให้ได้ หมายถึงการบรรลุเป้าหมายสูงสุดของชีวิต เข้าถึงนิพพาน

(๓) ทิฐุธรรมมีกัตถประโยชน์ คือประโยชน์ในปัจจุบัน ๔ อย่าง ได้แก่ ขยันชวนชวย ในการหาทรัพย์โดยสุจริต, รู้จักรักษา ประหยัด ใช้จ่ายในสิ่งที่จำเป็น, ไม่คบคนพาลคนชั่ว, เลี่ยงชีวิตเหมาะสม วางตนพอดีเหมาะสมแก่ฐานะแห่งตน

(๔) สัมปราชัยกัตถประโยชน์ คือประโยชน์ในภายหน้า ๔ อย่าง ได้แก่ ถึงพร้อมด้วยศรัทธา, ถึงพร้อมด้วยศีล, ถึงพร้อมด้วยการบริจาต, ถึงพร้อมด้วยปัญญา

(๕) มิตรปฏิรูป คือ คนเทียมมิตร ๔ จำพวก ได้แก่ คนปลอกปลอก ทำศิสนิทาให้วางใจ ปลิ้นปล้อน, คนดีแต่พูด กำนัลด้วยลมปากหวานหวานล้อม, คนหัวประจบ ทำโอนอ่อนใจเลี้ยวลด ใจคดปากซื่อ, คนชักชวนในทางฉิบหาย ชักจูงให้หลงผิดจนเสียตัวเสียคน

(๖) มิตรแท้ ๔ จำพวก ได้แก่ มิตรมีอุปการะ ยามเดือดร้อนอาศัยได้ คราวถ้าแต่ญัก เกื้อหนุน, มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์ นำใจซื่อเปิดเผย เข้าถึงใจกัน เสียสละแทนกันได้, มิตรณะประโยชน์ คักเตือนมิให้หลงผิด ปลูกปลูกบให้ตั้งคนไว้ชอบ, มิตรมีความรักใคร่ เสมอคั่นเสมอปลาย รักและภักดี ทั้งต่อหน้าและลับหลัง

(๗) ความปรารถนาของบุคคลในโลกที่เป็นไปได้ยาก ๔ อย่าง ได้แก่ ความมั่งมีใน ทรัพย์สิน, ความปรารถนาให้ตนเองและญาติมิตรมีตำแหน่งหน้าที่ดีเด่น, ความหวังให้ชีวิตผาสุกยั่งยืน, หมายให้ได้มีสมบัติมากกว่านี้ เมื่อละจากโลกนี้ไปแล้ว

(๘) ประโยชน์จากการถือโภคทรัพย์ ๕ อย่าง ได้แก่ ใช้จ่าย ให้ความสุข แก่ตน คน ในครอบครัว และผู้อาศัย, เลี้ยงมิตรสหาย และเพื่อนร่วมงานให้อิ่มหนำสำราญ, ป้องกันภัยพิบัติ และ บำบัดภัยไข้เจ็บ, สงเคราะห์ญาติ ต้อนรับเพื่อนบ้าน ทำบุญบริจาค เสียภาษีอากร, อุปถัมภ์พระสงฆ์ บำรุงวัด และกุศลสงเคราะห์สาธารณประโยชน์

(๙) มิจฉวนมิชชา ๕ อย่าง ได้แก่ ไม่ค้าขายอาวุธ เครื่องประหาร, ไม่ค้าขายมนุษย์, ไม่ค้าขายสัตว์เพื่อนำมาเป็นอาหาร, ไม่ค้าขายสิ่งมีเนมาเสพติด, ไม่ค้าขายยาพิษ ยามือ อุปกรณ์สำหรับ ทำลายชีวิตสัตว์ และแมลง

(๑๐) สมบัติอุบาสกอุบาสิกา ๕ อย่าง ได้แก่ เปี่ยมด้วยศรัทธา เชื่อมมั่นในคำสั่งสอน ของพระพุทธศาสนา, มีศีลบริสุทธิเคร่งครัด ไม่ละเมิดผิดศีลทั้งทางกายวาจาและใจ, เชื่อแน่ว่าโชคหรือ อกุศลเพราะอำนาจของกรรม มิใช่เทวดาบันดาล, ไม่รวนเรเล่าหาที่พึ่งอื่นนอกจากพุทธศาสนา, ประพฤติ ตนคงที่ตามหลักของพุทธศาสนา

ธรรมต่าง ๆ ตามที่กล่าวมาแล้วนี้ ล้วนแต่เป็นธรรมที่เกื้อกูลสนับสนุนในการพัฒนาสถาบัน ทางครอบครัวโดยทั่วไป ซึ่งทั้งนี้สถาบันครอบครัวเอง ต้องมีเบญจศีล และมีเบญจธรรมที่เป็นพื้นฐาน อยู่แล้วด้วย หรือเมื่อกล่าวโดยสรุปแล้ว การพัฒนาสถาบันครอบครัวตามหลักคำสอนเรื่องพรหมจรรย์ ในพุทธปรัชญาเถรวาท จึงเป็นหลักคำสอนของพุทธปรัชญาที่เกี่ยวกับข้อที่ควรปฏิบัติต่าง ๆ ในการที่ จะต้องใช้ดำเนินชีวิตของผู้ครองเรือน เพื่อเป็นการเสริมสร้างคุณธรรมในด้านต่าง ๆ ให้เกิดกับบุคคลผู้ มีครอบครัวแล้ว หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “ฆราวาส” ซึ่งมีธรรมสำหรับปกครองตนเองและครอบครัว เช่น เบญจศีล เบญจธรรม และฆราวาสธรรม ๔ ประการ ฯลฯ และในการดำเนินชีวิตตามแนวทางพุทธ ปรัชญาเถรวาทนี้ เรียกโดยรวมว่า อัถละ ๓ อันได้แก่ ทิฏฐัมมิกัตถประโยชน์ คือประโยชน์ใน ปัจจุบัน เช่น เกียรติยศ ชื่อเสียง เงินทอง สัมปรายิกัตถประโยชน์ คือประโยชน์ในภายหน้า เช่น ศรัทธา ศีล จาคะ ปัญญา การตั้งคนอยู่ในศีลธรรม และปรหมัตถะประโยชน์สูงสุด คือเป้าหมายชั้น สุดท้าย ที่ชีวิตควรจะเข้าถึงตามกำลังสติปัญญาของแต่ละคนที่มี คือ สัจธรรมความจริงที่มีอยู่โดยทั่วไป เช่น อริยสัจ ๔, ไตรลักษณ์, ชันธ ๕, ปฏิจจสมุปบาท ๑๒

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

จากการศึกษาเรื่อง “การพัฒนาสถาบันครอบครัวตามหลักคำสอนเรื่องพรหมจรรย์ในพุทธปรัชญาเถรวาท” เพื่อให้ทุกคนทั่วไปได้ตระหนักถึงคุณค่าในสถาบันของครอบครัว และทราบถึงหลักของความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันระหว่างสมาชิกในครอบครัวและกับสังคมภายนอก จึงขอเสนอแนะเชิงนโยบาย เพื่อเป็นข้อพิจารณา ดังนี้

๑. ให้ผู้บริหารในส่วนต่าง ๆ ของประเทศได้เล็งเห็นความสำคัญของการพัฒนาคุณค่าทางด้านจิตใจให้มากขึ้น เปรียบเทียบการพัฒนาทางร่างกาย หรือทางวัตถุ

๒. ปลูกฝังทางด้านจริยธรรม และศีลธรรม แก่สถาบันทางครอบครัวในสังคมของคนไทย ทางด้านการศึกษาและทางด้านการศาสนามากยิ่งขึ้นกว่านี้

๓. ส่งเสริมและให้การยกย่องเชิดชู จริยธรรม และศีลธรรม ของพุทธศาสนา ให้มากขึ้น เท่ากับระบบเศรษฐกิจและระบบด้านการศึกษาในศาสตร์อื่น ๆ อย่างเป็นรูปธรรมที่ชัดเจน

๔. ส่งเสริมผู้นำทางการบริหารทุกระดับ หรือหัวหน้าครอบครัวและสมาชิก ในสังคมของชาวไทย เป็นผู้ดำรงตนและตั้งมั่นอยู่ในศีล ๕ อย่างเคร่งครัด ปฏิบัติตนเป็นตัวอย่างที่ดี สอดคล้องกับกฎเกณฑ์ ของสังฆธรรม

แนวทางความเชื่อที่ถูกต้องในการดำเนินชีวิตนั้น ถ้าสอดคล้องกับหลักที่มีอยู่ของธรรมชาติแล้ว มนุษย์นั่นเองที่จะเป็นผู้ได้รับประโยชน์โดยตรง และจะเป็นเครื่องช่วยที่ทำให้มนุษย์ต่อมนุษย์ หรือธรรมชาติกับมนุษย์อยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขต่อไปได้อีกยาวนาน

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัย

การศึกษาวิจัยนี้ เป็นการศึกษา การพัฒนาสถาบันครอบครัวตามหลักคำสอนเรื่องพรหมจรรย์ในพุทธปรัชญาเถรวาท จากผลการศึกษาทำให้เราได้ทราบถึงหลักการปฏิบัติของสมาชิกในสถาบันครอบครัวกับสังคมภายนอก ผู้วิจัยเห็นว่าในการศึกษาวิจัยนี้เป็นประโยชน์แก่ทุกส่วนทั้งที่เป็นบุคคลหรือสังคมโดยรวม ถ้าจะนำแนวทางลักษณะเช่นนี้ไปศึกษาวิจัยเพื่อแยกประเด็นต่าง ๆ ออกไป โดยผู้วิจัยขอเสนอแนะหัวข้อในการทำวิจัยคราวต่อไปดังนี้ คือ

๑. ควรศึกษาเรื่องการดำเนินชีวิตของสถาบันครอบครัวตามแนวทางของพุทธปรัชญาในปัจจุบันเปรียบเทียบกับการดำเนินชีวิตของสถาบันครอบครัวตามแนวทางของพุทธปรัชญาในสมัยอดีต

๒. ควรศึกษาเปรียบเทียบการพัฒนาสถาบันครอบครัว โดยใช้หลักคำสอนเรื่องพรหมจรรย์ในพุทธปรัชญา กับหลักการพัฒนาสถาบันครอบครัวตามทัศนะของปราชญ์ตะวันตก

บรรณานุกรม

เอกสารปฐมภูมิ

๑. พระไตรปิฎก

มหามกุฏราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย พิมพ์เนื่องในวโรกาสครบ ๒๐๐ ปี แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พุทธศักราช ๒๕๒๕ เล่มที่ ๑, ๒, ๔, ๕, ๗, ๘, ๑๐, ๑๑, ๑๒, ๑๔, ๑๕, ๑๖, ๑๗, ๑๘, ๑๙, ๒๐, ๒๑, ๒๓, ๒๕, ๒๖, ๒๗, และ ๒๘. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕.

เอกสารทุติยภูมิ

๒. หนังสือทั่วไป

การศาสนา, กรม. คู่มือธรรมศึกษาขั้นตรี. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๗.

_____. ศาสนพิธี เล่ม ๑. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๐๓.

จันทร์ ไพจิตร. พุทธปริทรรศน. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์วัฒนาพานิช, ๒๕๕๕.

ฉวีวรรณ วรรณประเสริฐ. สังคมไทย. กรุงเทพมหานคร : แพร่พิทยา, ๒๕๒๒.

เฉติยว เอี่ยมตระกูล. ปรัชญาชีวิต. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : โอ.เอส.พรินติ้งเฮาส์, ๒๕๔๑.

ชินวรสิริวัฒน์, กรมหลวง พระวรวงศ์เธอ. และสมเด็จพระสังฆราชเจ้า. พระคัมภีร์อภิธานปิฎก.

พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

ณรงค์ เส็งประชา. ปัญหาสังคม. กรุงเทพมหานคร : อักษรบัณฑิต, ๒๕๒๕.

บรรจบ บรรณรุจิ. ปฏิจสงฆูปบาท. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : พรบุญการพิมพ์, ๒๕๓๘.

บุญพฤกษ์ จากามระ. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์, ๒๕๔๖.

บุญมี แทนแก้ว. ความจริงของชีวิต. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๒.

ประมวล รักษาธรรม. กฎหมายเกี่ยวกับการเสียภาษี และกฎหมายธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๘.

บุรุษย์ เปี่ยมสมบูรณ์. เป้าหมายชีวิต. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุภาพจิต, ๒๕๔๖.

ปิ่น มุทุกันต์, พ.อ. มงคลชีวิต ภาค ๑. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏ, ๒๕๓๕.

พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต). คู่สร้างคู่สม ชีวิตคู่ในอุดมคติ. กรุงเทพมหานคร : กองทุนวชิรธรรม, ๒๕๓๐.

_____. ธรรมบุญชีวิต. พิมพ์ครั้งที่ ๑๓. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต). พุทธธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

_____. พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

พระเมธีธรรมากรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). การควบคุมสัญชาติญาณ. กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, ๒๕๓๕.

พุทธทาสภิกขุ. กามารมณ์และชีวิตสมรสตามอุดมคติของพระพุทธศาสนา. (กรุงเทพมหานคร : ปาจารย์สาร, ๒๕๒๗).

_____. ผู้ครองเรือน. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๖.

_____. ศึกษาธรรมอย่างถูกวิธี. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์พุทธศาสนา, ๒๕๒๘.

พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย คาถาธรรมบท เล่มที่ ๑ ภาคที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๐.

_____. พระสูตรและอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย ธรรมบท เล่มที่ ๑ ภาคที่ ๒ ตอนที่ ๒. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏ, ๒๕๓๗.

_____. พระสูตรและอรรถกถาแปล ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค เล่มที่ ๓ ภาคที่ ๑. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏ, ๒๕๓๖.

_____. พระสูตรและอรรถกถาแปล ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค เล่มที่ ๑ ภาคที่ ๑. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏ, ๒๕๓๖.

_____. พระสูตรและอรรถกถาแปล มัชฌิมนิกาย มูลป้อมวรรค เล่มที่ ๑ ภาคที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏ, ๒๕๒๗.

_____. พระสูตรและอรรถกถาแปล อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต เล่มที่ ๑ ภาคที่ ๒. พิมพ์ครั้งที่ ๑ กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

_____. มังคลัตถทีปนี แปล เล่ม ๓. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏ, ๒๕๒๕.

มหาวิทยาลัยรามคำแหง, การเปลี่ยนแปลงสังคมและวัฒนธรรม, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย
รามคำแหง, ๒๕๓๘.

ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๒๕, พิมพ์ครั้งที่ ๔, กรุงเทพมหานคร :
เกษรเจริญทัศน์, ๒๕๓๑.

วชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา. สารานุกรมพระพุทธศาสนา, กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕.

วศินอินทสระ, ธรรมและชีวิต, พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพมหานคร : กมลการพิมพ์, ๒๕๒๗.

_____. พุทธจริยศาสตร์, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

วารัญญา ภวภูตานนท์ ณ มหาสารคาม, จิตวิทยาพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๓, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
ชีวาภิวัฒน์, ๒๕๔๑.

สนธยา พลศรี, หลักสังคมวิทยา, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเคียนสโตร์, ๒๕๔๕.

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก, ธรรมคุณฎี, พิมพ์ครั้งแรก, กรุงเทพ
มหานคร : เรือนแก้วการพิมพ์, ๒๕๓๗.

ตำราญ ผ่องไทย, ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ ๕ ฉบับตรวจชำระใหม่ พุทธศักราช ๒๕๑๕,
กรุงเทพมหานคร : อักษรสานส์การพิมพ์, ๒๕๔๒.

คำลี รักสุทธี, มงคลชีวิต ฉบับร้อยแก้วและร้อยกรอง, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์พัฒนาการศึกษา,
๒๕๔๑.

สุจิตรา วรรณรีน, ศาสนาเปรียบเทียบ, พิมพ์ครั้งที่ ๕, กรุงเทพมหานคร : บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๐.

สุชีพ ปุญญานุภาพ, คุณลักษณะพิเศษแห่งพระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๕, กรุงเทพมหานคร :
สำนักเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ, ๒๕๒๘.

สุนทร ณ รังษี, พุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎก, พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

สุวรรณ เพชรนิล, พุทธปรัชญาเบื้องต้น, กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง ๒๕๓๖.

เสฐียร พันธรัณย์, ศาสนาเปรียบเทียบ, พิมพ์ครั้งที่ ๕, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุขภาพใจ, ๒๕๔๖.

แสง จันทร์งาม, ประทีปธรรม, กรุงเทพมหานคร : อมรการพิมพ์, ๒๕๑๓.

_____. พุทธศาสนวิทยา, กรุงเทพมหานคร : อมรการพิมพ์, ๒๕๓๘.

อาานนท์ อากาภิรม, ลักษณะสังคมและปัญหาสังคมไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์
โอเคียนสโตร์, ๒๕๒๑.

๓. วิทยานิพนธ์

พระรชพร ยกเชื้อ. “พุทธศาสนากับปัญหาอาชญากรรมในสังคมไทย”. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๑.

พระฐานพลศึก กมโล (สมดี). “ความสัมพันธ์ระหว่างการตายแล้วเกิดกับการดำเนินชีวิตตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท”. วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

พระมหาภูเนศ จันทร์จิต. “หน้าที่ของมารดาบิดาในพุทธจริยศาสตร์”. วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

พระมหานุญเพียร ปุณณวิริโย (แก้ววงศ์น้อย). “แนวคิดและวิธีการขัดกลตสังคมในสถาบันครอบครัวตามแนวพุทธศาสนา”. วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

พระมหาภาณิต สุภาสิต (สุขวรรณดี). “ชีวิตในอุดมคติตามทรรศนะของพุทธปรัชญาเถรวาท”. วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

พระมหามจวินทร์ ปุริสุตตโม (อามาตมนตรี). “ความสัมพันธ์ระหว่างสังฆกรรมกับจริยธรรมในพุทธปรัชญาเถรวาท”. วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗.

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ : พระฉลาด นิปโก (เถาปรัก)
- เกิด : ๑๔ มีนาคม ๒๕๑๔ สถานที่เกิด ๑๓๕ บ้านเสลา หมู่ที่ ๖ ตำบลโคกเพชร อำเภอชุมขันธ์ จังหวัดศรีสะเกษ
- ที่อยู่ปัจจุบัน : วัดทุ่งสว่าง ตำบลเทนมีย์ อำเภอเมืองสุรินทร์ จังหวัดสุรินทร์
- วุฒิการศึกษา :
- พ.ศ. ๒๕๔๐ - สอบไล่ได้นักธรรมชั้นเอก สำนักเรียนคณะจังหวัดลพบุรี
 - พ.ศ. ๒๕๔๐ - สอบไล่ได้เปรียญธรรมประโยค ๑ - ๒
 - พ.ศ. ๒๕๔๖ - พธ.บ. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (พระพุทธศาสนา)
- ประสบการณ์ :
- เป็นครูสอนปริยัติธรรมสำนักเรียนวัดถ้ำนารายณ์ ตำบลถ้ำนารายณ์ อำเภอชัยบาดาล จังหวัดลพบุรี
 - เป็นพระวิทยากรอบรมงานค่ายคุณธรรมและจริยธรรมแก่นักเรียนและประชาชนทั่วไป
 - เป็นพระวิทยากรกองทัพธรรมกองทัพไทย
 - เป็นประธานอบรมสามเณรภาคฤดูร้อน
 - เป็นครูสอนจริยธรรมตามโรงเรียนต่าง ๆ
- ตำแหน่ง/สถานที่ทำงาน :
- เป็นครูสอนปริยัติธรรม สำนักเรียนวัดทุ่งสว่าง ตำบลเทนมีย์ อำเภอเมืองสุรินทร์ จังหวัดสุรินทร์(ปัจจุบัน)